

KAFDAĞI

Cilt:8, Sayı:1, Haziran 2023, 37-99

DOI: 10.51469/kafdagı.1292617

Gönderim Tarihi: 4 Mayıs 2023

Kabul Tarihi: 12 Haziran 2023

KAM BÖRİ'NİN OĞLU BAMSİ BEYREK BOYU'NUN TARİHİ

The History of Kam Bori'nin Oglu Bamsi Beyrek Boyu

Dursun Can EYÜBOĞLU

İstanbul/Türkiye

dursuncaneyuboglu@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-4163-0976

Çalışmanın Türü: Araştırma

ÖZ

Dede Korkut Kitabı'ndaki üçüncü boy Kam Böri'nin Oğlu Bamsi Beyrek Boyu'dur. Kam Böri'nin Oğlu Bamsi Beyrek Boyu'nda ve Bamsi Beyrek ve Banu Çiçek tiplerinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Kam Böri'nin Oğlu Bamsi Beyrek Boyu'nda tarihi-coğrafi-edebi-kültürel olarak başlıca iki tabaka bulunmaktadır: Alt Tabaka ve Üst Tabaka. Alt Tabaka En Eski Devirler Tabakası, İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası, Göktürk-Türgiş Tabakası, Oğuz Tabakası'ndan oluşmaktadır. Bütün bu tarihi dönemler Kam Böri'nin Oğlu Bamsi Beyrek Boyu'nu ve Bamsi Beyrek/Beyrek ve Banu Çiçek tiplerini şekillendirmiştir. Kam Böri'nin Oğlu Bamsi Beyrek Boyu'nun en alt tabakasında, destanın mitolojik köklerinde, insanın üremesi ve toprağın üretkenliği ile ilgili unsurlar ve kozmolojik unsurlar yer alıyor olabilir. Bamsi Beyrek'in Kamlık/Şamanlık ile ilgili yönlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Kam Böri'nin Oğlu Bamsi Beyrek Boyu'nun İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun dönemine uzanan bir alt tabakası vardır. Kam Böri'nin Oğlu Bamsi Beyrek Boyu'nun antik Grek/Yunan anlatılarıyla olan benzerlikleri bu boyun tarihin derinliklerine uzanan tarihi-destani-efsanevi-mitolojik köklerinin olduğunu göstermektedir. Kam Böri'nin Oğlu Bamsi Beyrek Boyu'nun önemli bir tarihi tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir. Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan Bamsi Beyrek/Beyrek tiplerinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Kam Böri'nin Oğlu Bamsi Beyrek Boyu'ndaki Bamsi Beyrek tipinin önemli bir tarihi tabakası Batı Gök-Türk Devleti'nin kurucu hükümdarı Tardu Kağan (576-603) ile ilgilidir. Kam Böri'nin Oğlu Bamsi Beyrek Boyu'nun bir alt tabakası Oğuz dönemiyle ilgilidir. Kam Böri'nin Oğlu Bamsi Beyrek Boyu'nun Bamsi Beyrek adlı bir Türkmenistan varyantının ve çok sayıda rivayet şeklindeki varyantının olması, boyda geçen birçok yer adı, bu boyun Orta Asya'da geniş yayılım gösteren Alpamış,

Kozi Körpeş-Bayan Sulu, Aşık Garip, Şahsenem-Garip, Boz Oğlan-Yusuf Ahmet, Sayatlı Hemra, Şah Kasım, Dengiboz vb. farklı adlar altındaki birçok varyantının olması, bu boyun tarihi köklerinin Oğuzlar'ın henüz Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir. Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun en üst tabakası ise sonraki dönemlerle ilgilidir. Bu çalışmada Dede Korkut'taki Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun tarihi incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dede Korkut, Bamsı Beyrek, Banu Çiçek, Bay Böri, Bay Bican.

ABSTRACT

The third tribe in the Book of Dede Korkut is the Kam Bori'nin Oglu Bamsi Beyrek Boyu. There are many historical-epic-legendary-mythological layers, the oldest of which go deep into history, in the Kam Bori'nin Oglu Bamsi Beyrek Boyu and in the Bamsi Beyrek and Banu Cicek types. There are two main historical-geographical-literary-cultural layers in Kam Bori'nin Oglu Bamsi Beyrek Boyu: the Lower Layer and the Upper Layer. The Lower Layer consists of the Oldest Periods Layer, the Scythian/Saka-Xiongnu-Kangju-Wusun Layer, the Gokturk-Turgesh Layer, the Oghuz Layer. All these historical periods shaped the Kam Bori'nin Oglu Bamsi Beyrek Boyu and Bamsi Beyrek/Beyrek and Banu Cicek types. In the lowest layer of the Kam Bori'nin Oglu Bamsi Beyrek Boyu, there may be elements related to human reproduction and soil fertility and cosmological elements in the mythological roots of the epic. It is understood that Bamsi Beyrek has aspects related to Kamlik/Shamanism. Kam Bori'nin Oglu Bamsi Beyrek Boyu has a lower layer dating back to the Scythian/Saka-Xiongnu-Kangju-Wusun period. The similarities of Kam Bori'nin Oglu Bamsi Beyrek Boyu with ancient Greek narratives show that this epic has historical-epic-legendary-mythological roots going deep into history. An important historical layer of the Kam Bori'nin Oglu Bamsi Beyrek Boyu is related to the Gokturk-Turgesh period. In the Bamsi Beyrek/Beyrek types, which have an important place in Dede Korkut, there are many historical-epic-legendary-mythological layers, the oldest of which dates back to the depths of history. An important historical layer of Bamsi Beyrek type in Kam Bori'nin Oglu Bamsi Beyrek Boyu is related to Tardu Kagan (576-603), the founding ruler of the Western Gokturk State. A lower layer of the Kam Bori'nin Oglu Bamsi Beyrek Boyu is related to the Oghuz period. The existence of a Turkmenistan variant called Bamsim Birek and a variant in the form of many rumors of the Kam Bori'nin Oglu Bamsi Beyrek Boyu, many place names in the epic, Alpamysh, Kozi Korpes-Bayan Sulu, Asik Garip, Boz Oglan-Yusuf Ahmet, Sayatli Hemra, Sah Kasim, Dengiboz etc. the fact that there are many variants under different names, the historical roots of this epic date back to before the 10th-11th centuries, when the Oghuzs were still in Central Asia. The top layer of the Kam Bori'nin Oglu Bamsi Beyrek Boyu is related to the latter periods. In this study, the history of the Kam Bori'nin Oglu Bamsi Beyrek Boyu in Dede Korkut was examined.

Keywords: Dede Korkut, Bamsi Beyrek, Banu Cicek, Bay Bori, Bay Bican.

Giriş

Fuat Köprülü'ye göre, Türkler'in İslamiyetten önce meydana getirdikleri edebiyat, Çin, Hint, İran etkisiyle yapılan bazı önemsiz tercümelemler bir kenara bırakılırsa, sazla söylenen halk şiirlerinden ibaretti. Türklerin o devre ait bütün sosyal müesseselerinde, dilde, dinde, ahlak ve adetlerinde, hukukta, tamamıyla kavmin ruhunu ve şahsiyetini

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun Tarihi

göstereniptidai bir asliyyet vardı. Bazı alanlarda, Çin, Hint, İran medeniyetleri nüfuz etmeye başlamışsa da, bu çok kısmi ve yüzeysel kalmış, geniş halk kitlelerine ulaşamadığı için toplum üzerinde fazla bir etki de yapmamıştı. Bu nedenle o devirdeki Türk edebiyatını meydana getiren eserler, toplumun başka unsurlarına da uygun bir şekilde, yabancı etkisinden uzak, kavmin bütün özelliklerini yansıtmaktaydı. Kağandan en önemsiz üyeye kadar toplumun bütün fertleri, o şiirlerde kendini buluyordu (Köprülü, 1976, s. 11).

Dede Korkut Kitabı'nda hikâyelere *boy* denilmektedir. *Boy* sözcüğü *destan* sözcüğünün Türkçe karşılığıdır. Hikâyelere içindekiler bakımından ise *Oğuzname* denilmiştir (Ergin, 1989, s. 30). Bugün Dede Korkut Kitabı'nın bilinen iki nüshası vardır; biri 19. yüzyılın başlarında Dresden'de, diğeri ise 20. yüzyılın ortalarında Vatikan'da bulunmuştur. Dede Korkut ile ilgili çalışmalar genel olarak Dresden nüshasına dayanmaktadır (Ergin, 1989, s. 56). Dede Korkut Kitabı'nın, *Dresden* nüshası on iki, *Vatikan* nüshası altı hikâyeyi içermektedir (Ergin, 1964, s. Ön Söz). 2019 yılında ise Dede Korkut'un yeni bir el yazması bulunmuştur (Ekici, 2019, ss. 9-14). Bu el yazması da bulunduğu bölgenin adıyla tanınmıştır ve *Türkmensahra/Günbed* el yazması olarak bilinmektedir.

Dede Korkut Hikâyeleri'nden bazılarının konusu ortak bir unsura dayanır; kahramanların, baba, oğul, kardeş gibi, en yakın akrabaları düşmana tutsak düşer, kahramanlar da onları kurtarırlar. Kazan Bey Oğlu Uruz Bey'in Tutsak Olduğu Boy (Uruz'un tutsak oluşu, babası Kazan tarafından kurtarılışı), Kazılık Koca Oğlu Yiğenek Boyu (Kazılık Koca'nın tutsak olup oğlu Yiğenek tarafından kurtarılışı), Uşun Koca Oğlu Segrek Boyu (Eğrek'in kardeşi Seğrek tarafından kurtarılışı), Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy (Salur Kazan'ın oğlu Uruz tarafından kurtarılışı) böyledir. Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda ise Beyrek tutsak alınır, fakat o, kendini kendisi kurtarır (Sümer, 1959, s. 417).

Dede Korkut Kitabı'ndaki üçüncü boy Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'dur. Bu çalışmamızda Dede Korkut'taki Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun tarihini inceleyeceğiz.

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun Tarihi

Dede Korkut Kitabı'ndaki bütün Dede Korkut Boyları'nda olduğu gibi Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda da tarihi-coğrafi-edebi-kültürel olarak başlıca iki tabaka bulunmaktadır: *Alt Tabaka* ve *Üst Tabaka*. Alt Tabaka oldukça kalın olup, bu tabakayı 1) *En Eski Devirler Tabakası*, 2) *İskit/Saka-Hun-Kanglı-Uşun Tabakası*, 3) *Göktürk-Türgiş Tabakası*, 4) *Oğuz Tabakası* başlıkları altında inceleyeceğiz. Alt Tabakaya ait diğer

değerlendirmeleri ise 5) *Diğer Değerlendirmeler* başlığı altında inceleyeceğiz. Üst Tabaka oldukça ince olup, bu tabakayı 6) *Üst Tabaka* başlığı altında inceleyeceğiz.

1) Alt Tabaka: En Eski Devirler Tabakası

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır.

Evrin Ölçer Özünel'e göre, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'na yakından bakıldığında motiflerin bahar mit ve ritüellerini anımsatan bir döngüsellekle kurgulandığı görülürken, anlatının temel motiflerinden olan çocuksuzluk, beşik kertmesi, Banu Çiçek ve Bamsı Beyrek'in karşılaşması, Banu Çiçek'in otağının bulunduğu alanın tasviri, Dede Korkut ve Deli Karçar'ın kovalamacası gibi pek çok unsur, baharın gelişi ile ilgili mit parçacıkları içermektedir. Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Beyrek'in Sümer ya da Yunan kültüründeki gidişi ile tüm ülkeyi ve yeryüzünü yasa boğan dölleyici bitki ve bereket tanrıları ile ortak özelliklere sahip olduğu düşünülebilir; Beyrek, tıpkı Temmuz, Adonis, Kore ya da Persephone gibi bereket sembolü kahramanların bir benzeri olabilir. Beyrek'i "*Dünyanın gezegensel dönüş mitlerinin kişileştirilmiş kahramanı*" olarak yorumlayan Evrim Ölçer Özünel, Bamsı Beyrek Boyu'nda, Beyrek'in yedi kızkardeşinde görülen yedi sayısının göksel yedi kız kardeşten oluştuğuna inanılan Ülker yıldızı ile ilgisine dikkat çekmiş, metindeki *yedi kız kardeş*'in Ülker yıldızının kişileştirilmiş ifadesi olduğunun düşünülebileceğini söylemiştir. Evrim Ölçer Özünel'e göre, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Beyrek'in hikâyesi başlı başına bir döngüsellik ve dönüşüm içermekte, Beyrek de yeryüzüne ait pek çok kahraman gibi kendi erginleme macerasını sürekli bir biçimde yinelemektedir. Beyrek'in eve döndükten sonra hisarda bıraktığı kızı almak üzere geri dönmesi de bu döngüsellik bir ifadesi olarak yorumlanabilir (Ölçer Özünel, 2015, ss. 34, 44-46, 48).

Evrin Ölçer Özünel'e göre, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Bamsı Beyrek'in, Banu Çiçek ile evleneceği sırada kaçırılmasının, pek çok kültürde var olan kız kaçırma motifinin düğünden damat kaçırılmaya dönüşmüş şekli olduğunu, bu motifin altında bir başka mit parçasını görmenin mümkün olduğunu, bir nevi kahramanın ölümü gibi algılanan bu kaçırılma motifinin köy seyirlik oyunlarında *ölüp dirilme* motifi olarak bulunduğunu dile getirmiştir. Dolayısıyla Beyrek'in kaçırılması sembolik bir ölüm olarak, geri dönüşü de dirilişin bir işareti olarak yorumlanabilir (Ölçer Özünel, 2015, ss. 42-43). Evrim Ölçer Özünel'in bu tespitleri değerlidir.

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Bamsı Beyrek düğün gecesi baskın yapan düşmana tutsak düşmüştü: *"Bunun üzerine on altı yıl geçdi, Beyregün ölüsün dirisin bilmediler. Bir gün kızun kardaşı Deli Karçar Bayındır Hanun divanına geldi. Dizin çökdi, eydür: "Devletlü hanun 'ömri uzun olsun. Bayrek diri olsa on altı yıldan berü gelüridi. Bir yigit olsa, dirisi haberin getirse çargab (çuha) altun akça verüridüm, ölüsü haberin getürene kız kardaşum verüridüm" dedi"* (Tezcan ve Boeschoten, 2001, s. 78). Burada ve destanın sonraki yerlerinde de birçok kez geçen Bamsı Beyrek'in *"ölüsünün dirisinin bilinmemesi"* dikkat çekici bir ayrıntıdır. Çünkü bu motif Şamanizm'de Kamlar/Şamanlar hakkında kullanılan önemli bir motiftir. Destanda bunu Dede Korkut'un mücadele etmek zorunda kaldığı Deli Karçar'ın söylemesi de ayrıca dikkate değerdir, çünkü Kamların/Şamanların kötü ruhlarla mücadelesinin bir yansımasıdır.

Kazak Kırgız baksıları (şamanları) ayinlerinde *ata-evliyalar* yanında *Ata Korkut evliya'yı* da yardıma çağırırlarken şöyle derler: *"Ölü desem ölü değil, diri desem diri değil, Ata Korkut evliya"* (İnan, 1972, s. 139'dan aktaran Özdemir, 2003, ss. 27-28). Şakir İbrayev'e göre, *başka alem'e* veya başka bir ülkeye gitme veya oradaki cin ve perileri çağırma, ya da oradaki dişi (bazen erkek) ruhlarla karı-koca gibi yaşama (evlilik) Şamanizm'e has olaylar olup, bu durum Korkut Ata için de geçerlidir. Onun ulu bahşılının yanında yer alması, başka alemle çok yakın ilişki kurması da bunu göstermektedir. Yaşadığı dönem insanları Korkut'u böyle değerlendiriyorlardı. Korkut, hayattayken öteki dünya ile, öldükten sonra da bu dünya ile ilişkide olan, *"ölü desen ölü değil, diri desen diri değil"*, iki alemin arasında bulunan bir aracı ve elçidir; o, hem yaşarken hem öteki dünyada insanları türlü felaket, doğal afetlerin getirdiği toplu ölüm ve hastalıklardan koruyan bir koruyucudur (İbrayev, 2000, ss. 227, 234).

Ölüp dirilme motifi, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nda Deli Dumrul tipinde ve Kazakistan'daki Korkut efsanelerinde de görülmektedir: Fuzuli Bayat'a göre, Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Boyu'nda, Azrail'in yalnız Deli Dumrul'un gözüne görünmesi, kapıcının, çavuşun, Dumrul'la beraber eğlenenlerin, yani başka kimsenin Azrail'i görememesi, bir başka şaman deliliğinin; ruhları görme, onların meskenine gitme, onlarla konuşma ve pazarlık yapma ile aynı paradigmatik düzeydedir. *Ölüp dirilmenin*, aynı şekilde şamanın iki kez doğmasının geniş anlamda bir delilik süreci olduğu açıktır. Deli Dumrul da heybetli Azrail'i görmekle yeni bir delilik dönemini başlatmıştır ve bu dönem şamanın ölüp dirilmesinin epik varyantıdır. Can yerine can motifi, ölüp-dirilmenin epik varyantı olup şamanın öteki alemden ölen gencin ruhunu geri getirmesi ile örtüşmektedir (Bayat, 2016, s. 271). Fuzuli Bayat'a göre, Korkut'un ölümden kaçma çabasının temelinde, ebedi

yaşam bulma fikri olsa da, Türk halk edebiyatında Korkut Ata ile ilgili bu motif, şamanın ölümle mücadelesinin bir başka türüdür. Aslında şamanın faaliyeti ölümle mücadeleye yönelmiş olup, şaman folkloründe, güçlü şamanların ölümle savaşı da bunu onaylamaktadır. Şaman öteki dünyanın temsilcisi olduğundan ölümün sırlarını bilen kişidir. Ölüp dirilen şamanlara inan, şaman efsanelerinde de görülmektedir. Sibiryada ölüp dirilen şamanlarla ilgili törenler yapılıyordu. Şamanın ölüp yeniden dirilmesi sırma ögesini oluşturmaktadır. Şamanın ölümle savaşını veya ölüp dirilme mücadelesini Korkut değişik bir şekilde, kendisini savunma amacıyla yapmaktadır. Şaman ise bu mücadeleyi kendi için değil tayfasından herhangi birini kurtarmak amacıyla yerine getirir ve hastalık, ölüm getiren kötü ruhları yener. Dede Korkut Kitabı'nda Deli Dumrul'un Azrail ile kavgası da aynı mitolojik bilginin destan varyantıdır. Destan varyantı olduğu için de, Deli Dumrul Azrail'e yenilmiştir (Bayat, 2003, ss. 8-9).

Bu bakımdan Bamsı Beyrek'in Kamlık/Şamanistik yönleri olduğu anlaşılmaktadır. Elbetteki bu durum destanın eski köklerine de işaret etmektedir: Dede Korkut Destanları'nı anlatanlar ozanlardır. Ozanlar ise tarihin derinliklerinde kutsal bilinen kopuzları ile Kamlar/Şamanlar ile yakın ilişkili olmuşlardır. Destanları anlatan Korkut, ozanlığının yanında aynı zamanda Kam/Şaman'dır. Bunların da etkisiyle Dede Korkut'taki birçok kahramanın Şamanistik yönleri belirgindir. Sadece Deli Dumrul değil, Dede Korkut'ta başka kahramanların da bu yönleri dikkat çekicidir (Eyüboğlu, 2022, s. 74). Örneğin; Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'da, olacak gelişmeleri önceden rüyasında gören, bu rüyayı kendisi yorumlayarak önlem alan Karacuk Çoban'ın mistik yönü oldukça güçlüdür. Karacuk Çoban'ın bu mistik yönü, eski Türk kamlarını/şamanlarını anımsatmaktadır (Eyüboğlu, 2021, s. 152). Bu bakımdan Bamsı Beyrek'in de Kamlık/Şamanlık ile ilgili yönlerinin olması doğaldır. Üstelik Bamsı Beyrek'in babasının adının da Kam Böri oluşu da tesadüf olmasa gerektir ve bunun bir yansımasıdır. Bamsı Beyrek tutsak düştüğünde kalenin beyinin kızıyla gönül ilişkisine girmiştir ki, bu da Şamanizm'de Kam'ın/Şaman'ın başka alem'e gitmesi ve oradaki ruhlarla karı-koca gibi yaşamasının bir yansıması olabilir.

Tuğba Akkoyun Koç'a göre, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun muhtemelen mitolojik devirden gelen kökünde ilk anlatı yıldızların hareketiyle ilgilidir. Nasıl ki Ülker ve Venüs on altı yılda bir buluşuyor ve bu buluşmaya kadar geçen yıllar bilinmiyor ve önemsenmiyorsa; bu ilk anlatının üstüne ustalıklarla döşenen canlı ve insan hikâyeleri de o yıllar önemsenmeden ele alınmıştır. Yine aynı nedenden dolayı, Bay Bican ve kafirler de dikkate değer bir varlık göstermemişlerdir. Yıldızlar düzeyinde bir anlamları yoktur (Akkoyun Koç, 2020, s. 71). Beyrek ve Banı Çiçek

dünyaya geldiklerinde ilk Venüs-Ülker buluşması gerçekleşmiştir. Onların doğduğu vakit Bay Büre Bey tarafından oğluna hediye getirmeleri için gönderilen bezirganlar 16 yılda dönmüştür. Aynı yıl düğün hazırlıkları yani ikinci yıldız buluşması gerçekleşir. Kafirin eline tutsak düşen Beyrek'le ikinci buluşma yine 16 yıl sonra bezirganlar aracılığıyla gerçekleşir. Böylece bezirganların da Merkür gezegenini temsil ettiği anlaşılmaktadır. Yalancı oğlu Yaltacuk ise *küçük uğursuz* olarak da bilinen Mars'ı simgelemektedir (Akkoyun Koç, 2020, s. 80).

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, *Banu Çiçek*'in adı dikkat çekicidir; adında ki *Çiçek*, doğa, özellikle de *toprak* ile ilişkilidir. Boy'daki *Boğazca Fatma*'nın da *çoğalma ve üretkenlik* ile ilgili olması, destanın alt tabakasında, mitolojik köklerinde, *toprak ve üretkenlik* ilişkisini akla getirmektedir. Nitekim insanın üremesi ve toprağın üretimi birçok bakımdan birbirine benzer kabul edilmektedir. Bamsı Beyrek-Banu Çiçek ilişkisi de bu anlamda düşünülebilir. Destanın mitolojik köklerinde, *insanın üremesi ve toprağın üretkenliği* ile ilgili unsurlar ve mesajlar olabilir. Hatta büyük bir olasılık olarak, tıpkı Oğuzname'de Oğuz Han'ın gökten ve yerden gelen kızlarla birleşip, gökyüzü ve yeryüzü cisimlerinin adlarını taşıyan çocuklarının doğması, gökyüzünün, yeryüzünün oluşumu ve insanın türeyişiyle ilgili inanışlar ve mesajların benzeri, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, destanın en alt katlarında da yer alıyor olabilir (Eyüboğlu, 2021b, s. 97). Nitekim Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, adından da anlaşılacağı üzere *Kısırca Yenge* de dişinin üretkensizliğine bir örnek olarak sunulmuştur (Eyüboğlu, 2021b, s. 104).

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, kökü çok eskilere uzanan bir destan kalıbı olmakla birlikte, bu destan kalıbı, tıpkı diğer Dede Korkut Destanları'nın birçoğu gibi (Deli Dumrul, Tepegöz vb.), en son Bamsı Beyrek'e/Alpamış'a uyarlanmıştır. Bu destanın en eski kökü, Batı Türk coğrafyasına, İskit/Saka, Kanglı, Usun, Batı Hunları'na, hatta çok daha öncesine uzanmaktadır. Bu destan ile Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu ve diğer Dede Korkut boyları ile çok sayıda benzerliğin bulunmasının bir nedeni de bundan kaynaklanmaktadır. Bir destan anlatıcısı olarak Dede Korkut'un daha önceden gelen bir destan kalıbı içerisinde, kendisinden önceki kuşaklardan, ozanlardan kendisine ulaşan destanları öğrenmesi, bunları kendi dil ve üslubu ile aktarması ve kendi dönemindeki tarihi olayları destanlaştırması oldukça doğaldır. Bamsı Beyrek Boyu'nun daha sonra, tarihi süreç içerisinde bazı değişimler geçirerek, başka tarihi-destani kişilere de uyarlandığı, bunun da etkisiyle, aynı destanın farklı adlar altında yaşamaya devam ettiği görülmektedir. Bu nedenle bu boyun çeşitli adlar taşıyan çok sayıda farklı varyantı da vardır. Bu boyun başkahramanı olan

Bamsı Beyrek'i Batı Gök-Türk hükümdarı Tardu Kağan olarak tespit etmekle birlikte, bu destanın daha alt tabakasında, Efrasyab/Alp Er Tonga ve/veya Oğuz Han'ın, hatta ondan çok daha öncesine ait daha eski bir kahramanın hatıralarının da bulunduğunu düşünmekteyiz. Türklerin ataları arasında ilk büyük kahramanlar ortaya çıkmış, bu kahramanların adı altında oluşan, Türklerin sözlü kültürünü ve değerlerini yansıtan ideal alp tipi, tarihi süreç içerisinde hatıraların iç içe geçmesiyle birlikte, sonradan ortaya çıkan başka tarihi kişilere de kendigilinden uyarlanmış/uyum sağlamış, böylece aynı destan kalıbı içerisinde, yeni yeni görünümde kazanarak yaşamaya devam etmiştir. Bu nedenle bu destanın en alt tabakası, Milattan Önceki ikinci veya birinci binli yıllara, Türk destan geleneğinin başlangıcına kadar uzanabilir (Eyüboğlu, 2019, s. 228).

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun Milattan Önceki dönemlere uzanan bir tarihi alt tabakası vardır. Milattan Önceki dönemlerde anlatılan ve kökleri tarihin derinliklerine uzanan eski Türk destanı, İskit/Saka-Kanglı-Hun dönemlerinde Orta Asya'nın geniş bozkırlarında, Avrasya'da anlatılmış, yayılmış, Gök-Türk döneminde Tardu Kağan'a uyarlanarak *Bamsı Beyrek* ve *Alpamış* adıyla yayılmış, tarihi süreç içerisinde bu uyarlanma, sonraki dönemlerde başka kişilere de uyarlanarak devam etmiş, böylece Dede Korkut Kitabı'na *Bamsı Beyrek* adıyla, Orta Asya'daki anlatılara *Alpamış* adıyla yansıyan eski Türk destanı, başka başka adlarla da ortaya çıkmıştır. Bu nedenle aynı destan Türk halkları arasında türlü adlarla yaşamaktadır (Eyüboğlu, 2019, ss. 217-218).

2) Alt Tabaka: İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası

Birçok Dede Korkut boyu gibi, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun da İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun dönemine uzanan bir alt tabakası vardır. Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun antik Grek/Yunan anlatılarıyla olan benzerlikleri bu boyun tarihin derinliklerine uzanan tarihi-destani-efsanevi-mitolojik köklerinin olduğunu göstermektedir.

Pertev Naili Boratav'a göre, Dede Korkut Kitabı'ndaki Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu ve Anadolu'da bunun yaşayan varyantı *Bey Böyrek Hikâyesi*'nde, ta *Odysseia*'da ilk şekli bulunan *Odysseus'un dönüşü* teması vardır, hatta en ufak ayrıntısına kadar benzerlik göstermektedir (Boratav, 2015, s. 51).

Kamal Abdulla, Yunan destanı *Odysseia*'nın kahramanı Odysseus ile Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun kahramanı Bamsı Beyrek arasındaki benzerliklere dikkat çekmiştir. Kamal Abdulla'ya göre, Yunan destan kahramanı Odysseus'un, Basat ile olan benzerlikleri gibi, Beyrek ile de benzerlikleri vardır: Beyrek, on altı yıllık ayrılıktan sonra nişanlısının

başkasıyla evlendirileceği haberini alarak hapisten kaçarken, Odysseus ise yirmi yıllık ayrılıktan sonra İthake adasına dönüp karısı Penelope'ye talip olan genç asilzadelerle karşılaşmıştır; Beyrek'i Oğuz beyleri tanımazken, Odysseus'u da hiç kimse tanımamıştır; Beyrek, Yalancıoğlu Yaltacuk'a Beyrek'in yayını çekip ok atmasını teklif ederken, Odysseus ise genç asilzadelere kendi yayını çekmeyi ve okunu atmayı teklif etmiştir; Yalancıoğlu Yaltacuk, Beyrek'in yayını çekip okunu atamazken, genç asilzadelere hiçbiri de Odysseus'un yayını çekip okunu atamamıştır; Beyrek de Odysseus da sevgilileri tarafından hemen tanınmamış, her biri bir sır açmak mecburiyetinde kalmış, Beyrek, Banı Çiçek'e altın yüzüğün sırrını açarken, Odysseus ise Penelope'ye yatak odasındaki karyolanın sırrını açmıştır; yaşlanmış olan her iki kör babaya müjdecî gitmiş ve her iki kahraman da babalarıyla görüşmüştür. Hem Odysseus'un maceraları, hem de Beyrek'in maceraları onların zaferleriyle bitmiş; toyla, düğünle, mutluluk ve sevinçle sona ermiştir. Kamal Abdulla'ya göre, genel anlamda birçok yönleri aynı olmasına rağmen, Odysseus ve Beyrek, son derece doğal olarak kendilerine özgü yerel çizgilerle birbirlerinden ayrılırlar. Odysseus, Beyrek ile Basat'ı bünyesinde birleştiren bir kahramandır (Abdulla, 2015, ss. 209-212, 262). Kamal Abdulla'nın bu tespitleri değerli olup, iki anlatı arasında büyük bir benzerlik olduğu görülmektedir.

Doğan Kaya'ya göre, Alpamış Destanı, Homeros'un Odysseus'u ile kısmen benzerlik göstermektedir. Destandaki kahramanlar arasında da benzerlik vardır: Alpamış-Odisseus, Barçın-Penelopeia, Yedigöller-Telemakhos, Kultay-Yevme, Baybörü-Laertes (Kaya, 1995, ss. 87-93). Mesut Şen'e göre, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu ile Yunan destanı *Odysseia* arasında bazı ilginç benzerlikler bulunmaktadır; her iki kahramanın yurdundan ve sevgilisinden yıllarca uzakta kalması; her ikisinin sevgilisine talipler çıkması; birisinin dilenci, diğersinin başına çuval geçirerek deli ozan kılığında memleketine geri dönmesi; düğün sırasında ok atma müsabakası düzenlenmesi; her ikisinin okla hedefi vurması ilginç benzerliklerdir (Şen, 2003, s. 603). Ali Öztürk'e göre, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda Bamsı Beğreğin serüveni, özellikle 15 yıl Oğuz ilinden uzakta kalışı, bundan faydalanarak Yalancıoğlu Yaltacuk'un Banu Çiçek'le evlenmek istemesi, sonunda Beyreğin düğün gününe yetişerek sevgilisine kavuşma olayı, *Odysseia*'da olduğu gibi yer almıştır (Öztürk, 2012, s. 258).

Evrin Ölçer Özünel'e göre, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'na yakından bakıldığında motiflerin bahar mit ve ritüellerini anımsatan bir döngüsellikle kurgulandığı görülürken, anlatının temel motiflerinden olan çocuksuzluk, beşik kertmesi, Banu Çiçek ve Bamsı Beyrek'in karşılaşması,

Banu Çiçek'in otağının bulunduğu alanın tasviri, Dede Korkut ve Deli Karçar'ın kovalamacası gibi pek çok unsur, baharın gelişi ile ilgili mit parçacıkları içermektedir. Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Beyrek'in Sümer ya da Yunan kültüründeki gidişi ile tüm ülkeyi ve yeryüzünü yasa boğan dölleyici bitki ve bereket tanrıları ile ortak özelliklere sahip olduğu düşünülebilir; Beyrek, tıpkı Temmuz, Adonis, Kore ya da Persephone gibi bereket sembolü kahramanların bir benzeri olabilir (Ölçer Özünel, 2015, ss. 34, 44).

İskitler ile antik Grekler (Yunanlılar) arasında yakın bir etkileşim olduğu anlaşılmaktadır. Hatta bu İskit-Grek/Yunan etkileşimine dair bir örnek de verebiliriz: Herodotos (M.Ö. 490-M.Ö. 425'e doğru)'un *Tarih*'inde anlattığına göre, İskit hükümdarı Skyles'in annesi Yunanlı, babası İskitli idi. İskit hükümdarı Skyles, küçükken annesinden Yunan dili ve edebiyatı eğitimi almış ve Yunan kültürüne hayranmış. Hatta ordusuyla birlikte Borysthenes kenti yakınlarına gittiğinde, ordusunu dışarıda bırakır, kendisi kentin içine girer ve Yunan giysileri giyip kentin içinde dolanır ve onlar gibi yaşar ve yaklaşık bir ay veya daha fazla orada kalırmış. Yunan tanrılarına onların geleneklerine göre ibadet edermiş. Sonra yine eski giysilerini giyer ve topraklarına geri dönermiş. Bu Yunan kentinde kendisine büyük bir ev yaptırmış ve Yunanlı bir kadınla evlenmiş. İskit hükümdarı Skyles, Yunanlıların çılgınlığın ve şarabın tanrısı Dionysos'a ibadet ediyormuş ve onun ritüellerini gerçekleştiriyormuş. Ancak insanlara çılgınlıklar yaptıran bu tanrıyı ve ritüellerini kabu etmeyen İskitler, Dionysos'un ritüellerini uyguladığını öğrenince ona karşı ayaklanmışlar. Sonunda İskitler'de Oktamasades başa geçmiş ve Skyles'i başını kestirerek öldürtmüş (Çeşmeli, 2016, s. 27). Böylece antik devirlerde İskitler ile Grekler (Yunanlılar) arasında yakın bir etkileşim olduğu daha iyi anlaşılmaktadır. Üstelik bir İskit hükümdarının bir Grek (Yunanlı) ile evlenerek ondan olan bir oğlunun tahta geçmesi, benzerleri daha sonra Hun (Hsiungnu), Göktürk ve sonraki Türk devletlerinde de görülen diğer ülke ve milletlerle yapılan evlilik ittifaklarını akla getirmektedir. Bütün bunlar eski devirlerde İskitler ile Grekler (Yunanlılar) arasında anlatıların, türlü mit, efsane ve destanların nasıl yayılmış olduğunun da daha iyi anlaşılmasını sağlamaktadır.

M.Ö. 8.-M.Ö. 7. yüzyıllarda yaşadığı düşünülen Homeros'a atfedilen Yunan destanı *Odyseia* ve kahramanı Odysseus ile Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu ve kahramanı Bamsı Beyrek arasındaki benzerlikler, özellikle bazı ayrıntılardaki ortaklıklar tesadüf olamayacak türden olup geçmişteki bir etkileşime işaret etmektedir. Büyük olasılıkla Milattan Önceki dönemlerde, özellikle İlk Çağ'da Orta Asya'dan gelen Kimmer ve İskit/Saka gibi Türk toplulukları Hazar Denizi'nin kuzeyinden Kafkasya'nın kuzeyine,

Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlara ve batıda Tuna'ya doğru yayıldıklarında, o dönemdeki antik Grekler/Yunanlılar ile birçok alanlarda iletişim ve etkileşim içerisinde olmuşlar, böylece de anlatılar arasında da bir etkileşim olmuştur. Herodotos'un *Tarih*'inde ve diğer bazı Antik Çağ kaynaklarında İskitler/Sakalar ve çeşitli etnik gruplara ait olabilecek diğer bazı halklar hakkında ayrıntılı bilginin verilmiş olması da bu etkileşim ile ilgili olmalıdır. Milattan Önceki ve Sonraki ilk birkaç yüzyılda batılılar tarafından yapılmış bazı haritalarda bu bölgelerin ve Orta Asya'nın da kısmen ayrıntılı bir şekilde çizilmiş olması da bununla ilgili olmalıdır. Ayrıca Grek ve Türk anlatıları arasındaki bu benzerliğin kökleri Mezopotamya'ya da uzanıyor olabilir. Antik dönemde Orta Asya'dan Mezopotamya'ya göç ederek burada yaşadıkları, Türk kökenli veya Türklerle akraba oldukları, Ural-Altay dillerinden birini konuştukları bilinen Sümer, Kut (Gut), Kuz (Kaz) gibi Eski Çağ topluluklarının, büyük olasılıkla Anadolu üzerinden, Greklerle iletişim kurması, Altay-Türk efsanelerinin bu yolla Grek efsaneleriyle etkileşim kurmuş olması da olasıdır. Eski devirlerdeki toplumlar ve kültürler arasındaki bağlar ve ilişkiler sanıldığından çok daha derin olabilir. Tarihin karanlık devirleriyle ilgili araştırılması ve ortaya konulması gereken çok sayıda konu ve ilişki vardır. Gelecekte ortaya çıkacak yeni kaynaklar ve yapılacak araştırmalarla Türk tarihinin ve Dünya tarihinin karanlıkta kalmış birçok konusu ve ilişkisi aydınlığa kavuşabilir. Yapılacak birçok yeni araştırma ve keşif bu dönemleri daha aydınlık bir hale getirecektir.

Mehmet Fahrettin Kırzioğlu'na göre, Bamsı Beyrek, Bayburt-İspir-Oltu-Ban Hisarı-Penek bölgesinde malikaneleri olan ve Küçük Arsaklılar'ın "*tak-a-tir/taç-giydiren*" = "*ınak*" vazifesinde bulunan *Biyurat oğlu Bagarat* hanedanının (Bay Bura oğlu Bamsı) timsaliydi (Kırzioğlu, 1963, s. 367). Ali Öztürk'e göre, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun Kazak Kırgızları arasında Alp Mamış adı ile bilinen ve destanın daha eski izlerini taşıyan varyantı, Dede Korkut Destanları'nın izlerini, Sirderya boylarında Göktürklerin siyasi güç kazandıkları 6. yüzyıldan önce ve Hunların dağılışımdan sonraki Türkler arasında, siyasi gücün şöktüğü devrelerin olaylarına kadar götürülebilir (Öztürk, 2012, s. 257).

Banu Çiçek'in babasının adı *Bay Bican*'dir. *Bican* adı tarihi süreç içerisinde; Milattan Önce İskitler/Sakalar, Milattan Önceki ve Milattan Sonraki birkaç yüz yılda Kanglılar/Kangarlar, daha sonra Peçenekler ve Kara Türgişler ile ilgili olmuştur:

Birçok tarihi Bizans kaynağında Peçenekler'in adı *İskit* olarak geçmektedir. Akdes Nimet Kurat'a göre, Peçenekler, Türgişler'le ve Türgiş coğrafyasıyla ilgilidir (Kurat, 1937, ss. 1-10, 30). Sergey Grigoryevich

Klyashtornıy'a göre, M.Ö. 130 yılında, Belh ilindeki Yunan devletini yıkan *Sakarauka* göçebeleri arasında, Strabo, *Paciana*'dan söz etmiştir ki bunlar Peçenek olsa gerektir. Sergey Pavlovich Tolstov'a göre, kadim *Kanha* adı da Peçeneklerin üç asil boyu sayılan, *Kangar* boylarınca tevarüs edilmiştir. Sergey Grigoryevich Klyashtornıy, *Kangar*'ın *Kök-Türk Yazıtları*'nda "*Kang erleri*" anlamında *Kengeres* şeklini aldığını tespit etmiştir. Lev Nikolayevič Gumilev, *Kangar* boylarının Kıpçaklar ile karışması sonucunda *Kanglı* (kagnı anlamında) adını taşıyan Türk boylarının ortaya çıktığını düşünmektedir (Esin, 1978, s. 27). Emel Esin'e göre, K'ang-kü ve Kengeres, Peçenekler ile ilgilidir (Esin, 1976, ss. 87-88). Faruk Sümer'e göre, Peçenekler, On-Okklar'ın birkaç boyuna mensup olarak, On-Okklar'ın iki kolundan birinin önemli bir kısmını oluşturuyorlardı. Aşağı Sir Derya boylarında ve Aral kıyılarında Oğuz Yabguluğu'ndan önce Peçenekler bulunuyordu. Peçenekler'den üç asil boyun adı *Kenger* idi (Sümer, 1972, ss. 13, 36). Kenger'in, Gök-Türkler'in 701 yılındaki Suğdak seferi dolayısıyla geçen ve Karaçuk Dağları ile onun kuzeyindeki bozkırlarda yaşadığı anlaşılan *Kengeres*'in adı ile aynı olduğu kabul edilmektedir (Klyashtornıy'dan aktaran Sümer, 1972, s. 13). Bizanslı tarihçi İoannes Skylitzes (ö:1101'den sonra)'in *Sinopsis İstorion* adlı eserinde şöyle demektedir: "*Peçenek halkı sözde "Soylu İskitler" olarak adlandırılan İskitlerdendir. Onların sayısı İskit halkı içinde fazlaydı ve İskitlerin diğer halklarına karşı tek başlarına karşı koydular. On üç kabileye bölünmüşlerdi ve hepsi aynı ada sahipti, fakat her boyun kendi ata ve reislerinden devraldığı uygun bir adı vardı. Onlar sürülerini Danube'nin ötesinde Dinyeper Nehri'nden Pannonia'ya kadar otlattıyorlardı, çünkü göçebe olduklarından çadırlar da taşıyorlardı*" (Özkul, 2013, s. 90).

Taberi'nin ve Belazuri'nin adını belirttiği Toharistan Yabgusu *Nizek Tarhan*'ın adı Firdevsi'ye göre *Bijan Tarhan* idi ve ona göre Bijan'ın ülüşü Semerkand'daydı. 709 yılında öldürülen Nizek Tarhan onun genel valisiydi. L. N. Gumilev de büyük ihtimalle Tarhan'ın adının Nizak değil Bijan olduğunu, Arap kaynaklarında geçen Nizak'da, Arapça'da "j" harfi olmadığı için, olsa olsa Bijan'ı gösterebileceğini dile getirmiştir (Dadan, 2006, s. 31). 8. yüzyılda Çinli coğrafyacıların Hunların torunları olarak kabul ettikleri Tele kabileleri arasında *Biçan* da bulunuyordu. Sercan M. Ahincanov'a göre, bu kabile Peçenekler idi. Uygur elçilerinin notlarının Tibetçe çevirisine göre, 8. yüzyılda Beçenekler (Be-sa-rag), Balhaş ile Sır-Derya arasında yaşıyorlardı (Ahincanov, 2009, ss. 65-66). Bilindiği gibi bu bölgede, 6. yüzyılda ve sonrasında, 8. yüzyılın ilk yarısında, On-Okkların batıdaki beş boyu olan *Nu-she-pi* boyları, yani Kara Türgişler yaşıyordu ki, başlarında Kara Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan bulunuyordu (Eyüboğlu,

2019, s. 249). Ahmet Bican Ercilasun, Salur Kazan'ın tarihi kişiliğini Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) olarak tespit etmişti (Ercilasun, 2000, s. 158; Ercilasun, 2002, s. 33; Ercilasun, 2004, s. 126). Biz de Ahmet Bican Ercilasun'un bu tespitlerine katılmış ve bazı eklemelerde bulunmuştuk (Eyüboğlu, 2019, ss. 426-445). Burada *Salur* adı/boyu görülmektedir. *Şecere-i Terakime*'de (Ebülğazi Bahadır Han, 1974, ss. 96-97), Mamış Bik'in, yani Alpamış (Bamsı Beyrek)'in hanımı, Oğuz ilinde beylik kılan yedi kızdan biri olan *Barçun Salur* olarak geçmektedir ki, Kara Türgişler (Nu-şe-pi)'den olduğu anlaşılmaktadır (Eyüboğlu, 2019, s. 249).

Kara Türgiş boyları, batıdaki *Kangar/Kengeres* bölgesi civarında yaşıyordu ki, Banu Çiçek'in babasının adı da Bay Bican olup, Bican-Peçenek arasında bir ilişki görülmektedir. Ayrıca Peçenekler'in Bizans kaynaklarında İskit olarak geçmesi, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun, Yunan destan ve efsaneleri ile ortak husus ve motiflerinin kaynağının İskit/Saka-Yunan ilişkilerine kadar uzandığını göstermektedir. Aynı şekilde Kanglılar/Kangarlar da bu bölgede yaşamıştır ki, İskit/Saka-Kanglı/Kangar-Peçenek adlarının aynı kavmin devamlılığının farklı yüzyıllardaki bir yansıması olsa gerektir. Bu durum Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu ile Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu'nun ortak noktalarını, Bamsı Beyrek-Kan Turalı arasındaki benzerliği de açıklamaktadır. Kan Turalı, Efrasyab-Alp Er Tonga'nın Dede Korkut'taki bir yansımasıdır ki, İskit/Saka-Kanglı/Kangar-Peçenek topluluklarının ve Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu ile Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Boyu'nun ortak tarihi köklerine işaret etmektedir (Eyüboğlu, 2019, s. 227).

Günümüzde Orta Asya'daki Türk tarihçiliğinde Kara Türgiş Devleti, Kanglılar'dan gelen Kangar Devleti olarak incelenmektedir. Banu Çiçek'in babasının adı Bay Bican'ın tarihi süreç içerisinde; Milattan Önce İskitler/Sakalar, Milattan Önceki ve Milattan Sonraki birkaç yüz yılda Kanglılar/Kangarlar, daha sonra Peçenekler ve Kara Türgişler ile ilgili olması, Dede Korkut'taki kahraman kız Banu Çiçek tipinin tarihi köklerinin ne kadar eskiye gittiğinin de bir yansımasıdır.

Dede Korkut'taki savaşçı kadın karakterler, özellikle Banu Çiçek, Selcen Hatun gibi tipler, anaerik devirlerin bir kalıntısı olan, alp tipinde, savaşçı, iyi at binen, ok atan, güreşen kadınlar olup, eski Türk yaşamının ve destan geleneğinin bir yansımasıdır ki, İskit-Saka Türkleriyle de ilişkili olan *Amazon kadın tipidir* ve kökleri binlerce yıl öncesine, anaerik devirlere, eski Türk kültür bölgelerine, İskit/Sakalara-Hunlara uzanmaktadır. Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'ndaki Banu Çiçek'in, dolayısıyla *Alpamış Destanı*'ndaki Gülbarşın/Barşın'ın, *Kozı Körpeş Bayan Sulu*'daki Bayan

Sulu'nun en eski tarihi alt tabakası bu devirlere uzanmaktadır (Eyüboğlu, 2021b, s. 113).

Emel Esin'e göre, Dede Korkut anlatılarının çok eski olduğu kabul edilirse, bu destanların tasvirlerini ilk göçebelerin sanat eserlerinde görmek mümkündür (Esin, 1978, s. 5). Vladislav Petroviç Darkeviç, Dede Korkut'taki Bamsı Beyrek ile Banu Çiçek'in güreşi sahnesinin bir tasvirinin Saltov'da, Hazar muhitinde bulunmuş 8. yüzyıla ait bir gümüş tabakta görüldüğünü düşünmüştür (Esin, 1978, s. 85). Emel Esin'e göre, Dede Korkut Destanları'ndan Bamsı Beyrek ile Banu Çiçek'in güreşi menkıbesini gösterdiği sanılan bu gümüş tabak, 7.-8. yüzyıllardan kalma olup, Hazar kenti Sarkel'de bulunmuştur (Esin, 1978, s. 337). Vladislav Petroviç Darkeviç'in bu tespiti ve Emel Esin'in görüşleri oldukça değerlidir. Bizce de bu tabaktaki kadın-erkek dövüşü tasviri, büyük olasılıkla Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu ile ilgilidir. Bu tasvirler Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun eski tarihi köklerinin bir yansıması olsa gerektir. Çünkü kadın-erkek güreşi deyince tüm Türk Dünyası'nda ve Türk destanlarında ilk akla gelen, buna dair en ünlü mücadele Bamsı Beyrek-Banu Çiçek (Alpamış-Gülbarşın) arasında geçmektedir. Bu destanın eski bir varyantının eski Türkler tarafından bir gümüş tabağa işlendiği düşünülebilir. Özellikle kadın-erkek güreşini tasvir eden bu gümüş tabağın Hazar topraklarında bulunması dikkate değerdir. Çünkü Hazarlar, yani Kazarlar eski İskit/Saka coğrafyasında bulunmaktadır. Kaşgarlı Mahmud'a göre, Afrasyab'ın kızının adı da *Kaz* idi. Bulgarlar, Hazarlar, Oğuzlar, Peçenekler gibi Batı Türklüğüne ait topluluklar İskit/Sakaların torunları ve mirasçılarıdır. Biz bir çalışmamızda bu kahraman kız motifine dikkat çekmiştik: Dede Korkut'taki savaşçı kadın karakterler, özellikle Banu Çiçek, Selcen Hatun gibi tipler, anaerkil devirlerin bir kalıntısı olan, alp tipinde, savaşçı, iyi at binen, ok atan, güreşen kadınlar olup, eski Türk yaşamının ve destan geleneğinin bir yansımasıdır ki, İskit-Saka Türkleriyle de ilişkili olan *Amazon kadın tipidir* ve kökleri binlerce yıl öncesine, anaerkil devirlere, eski Türk kültür bölgelerine, İskit/Sakalara-Hunlara uzanmaktadır. Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'ndaki Banu Çiçek'in, dolayısıyla Alpamış Destanı'ndaki Gülbarşın/Barşın'ın, Kozı Körpeş Bayan Sulu'daki Bayan Sulu'nun en eski tarihi alt tabakası bu devirlere uzanmaktadır (Eyüboğlu, 2021b, s. 113).

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Dede Korkut, Deli Karçar'dan kız kardeşini istemeye giderken hanın tavlasından "*keçi başlu keher aygırı, toklu başlu tori aygırı*" istemiştir. Issık Kurganı'ndan çıkan eserlerin sergilendiği müzeden bir at başlığı dikkat çekicidir (Akkoyun Koç, 2020, s. 80). Milattan Önceki birkaç yüzyıl öncesine ait, İskitler/Sakalar ile

ilişkilendirilen Issık Kurganı'ndaki oldukça büyük boyutlara sahip koç-keçi boynuzu şeklinde yapılmış at başlığı ve eyeri, destanın eski köklerine işaret etmektedir.

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Kara Budak'ın "*al mahmudi şalvarlı*" (Tezcan ve Boeschoten, 2001, s. 63), yani kırmızı pantolonlu olarak tasvir edilmiş olması dikkat çekici bir ayrıntıdır. Çünkü kırmızı pantolon, Sakalar zamanından beri bir Orta Asya geleneği idi ve Gök-Türkler zamanında da kullanılmaya devam etmiştir (Yatsenko, 2011, ss. 117-118). Günümüzde Orta Asya'daki kazılarda bulunan ünlü *altın adamlar* da kırmızı giysi üzerindeki altın işlemlerle sergilenmektedir. Bu giyim tarzı Kara Budak'ı İskit-Sakalar'dan Gök-Türkler'e uzanan Orta Asya Türk tarihi ile ilişkilendirmektedir (Eyüboğlu, 2022, s. 232).

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Bamsı Beyrek'in tutsak düşmesinin üzerinden on altı yıl geçmiş, Beyrek'in ölüsünü dirisini bilmezlermiş. Bir gün Deli Karçar, Bayındır Han'ın divanına gelmiş, Beyrek'in dirisi haberini getirene armağan, ölüsü haberini getirene kız kardeşini vereceğini söyleyince, Yalancıoğlu Yaltacuk, Beyrek'in zamanında kendisine bağışladığı gömleği kana bulayıp getirerek, Beyrek'i Kara Derbent'te öldürmüşler diye yalan söylemiştir. Yalancıoğlu Yaltacuk, Banu Çiçek ile küçük düğününü yapmış, büyük düğününe mühlet koymuştur (Tezcan ve Boeschoten, 2001, ss. 78-79) Aslında burada Hunlar (Hsiungnu/Xiongnu) arasındaki eski bir adetin uygulandığı görülmektedir: Hun yasalarına göre, "*savaş meydanında telef olan bir arkadaşının cesedini getiren kimse onun bütün malına konardı*" (Ligeti, 1986, s. 47). Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Yalancıoğlu Yaltacuk, güya Bamsı Beyrek'in kana bulanmış gömleğini getirerek, bir anlamda onun sahip olduğu her şeye, hatta eşine bile konmaya çalışmıştır.

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Bamsı Beyrek tutsak düştüğünde, anası için "*acı tırnak ağ yüzine aldı çaldı, al yanagın tarttı*" (Tezcan ve Boeschoten, 2001, s. 77), yavuklusu (sevgilisi) Banı Çiçek için "*güz alması gibi al yanagı tarttı yırttı*" (Tezcan ve Boeschoten, 2001, s. 78) demektedir. Birisi öldüğünde yanakların bıçakla kesilerek kan akıtılması şeklindeki eski bir Türk yas adetinin Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'na yansıdığı anlaşılmaktadır. Tarihi kaynaklarda bu adet hakkında bilgiler vardır: Latin tarihçi Jordanes'e göre, 453 yılında Hun hükümdarı Attila'nın ölümünden sonra büyük bir cenaze treni gerçekleştirilmişti. Yas töreninde Hun geleneklerine göre saçlarını yolmuşlar, yüzlerine derin yaralar yapmışlardı (Jordanes, 1915, ss. 123-125'den aktaran Çeşmeli, 2016, s. 51). 6. yüzyılda, Bizans elçisi Valentinus, Batı Gök-Türkleri'ni ziyaret etmişti. O sırada Sizabulos (İstemi Kağan) yeni ölmüştü ve yerine oğlu Tardu Kağan

geçmişti. Gök-Türkler, düşmanları Juan-juanları (Avarlar) himaye ettiği için Bizanslılara kızgındı. Gök-Türkleri oluşturan sekiz boydan birinin başındaki Turksanthos, Bizans elçilerine kızmıştı:

“Onu en büyük yas arasında rahatsız etmişlerdi, üstelik bu yasa iştirak edecekleri ve suratlarını bıçakla çentecekleri yerde arsızca kendilerini müdafaaya yeltenmişlerdi. Valentinus ve arkadaşları, ne süslü sözlerin ne de karşılık vermenin fayda etmeyeceğini gördüler. Yapılacak bir şey olmadığından çaresiz üzerlerine zorla yükletilen yasa uyararak, inanmadıkları halde yine acele hançerlerini çıkarıp yüzlerini yaraladılar ve sonra bu duruma boyun eğerek, yapmacık bir kederle, günlerce süren yas törenini seyrettiler” (Ligeti, 1986, s. 72).

3) Alt Tabaka: Göktürk-Türgiş Tabakası

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun önemli bir tarihi tabakası Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgilidir.

Viktor Maksimoviç Jirmunskiy'e göre, Orta Asya ve Yakın Doğu'daki eski bahadırlik destanı *Alpamış* menkıbesi, Oğuzca tercümesi olan Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun aslını oluşturmaktadır. Bu konunun Altay asıllı olduğu, 1939'da yayımlanan N. Ulagışev adlı hikâyecinin anlattığı varyantından, menşe bakımından çok eski bir Altay kahramanlık destanı olan *Alıp Manaş* ile benzerliğinden görülmektedir. 9.-10. yüzyıllarda Salur Kazan ve diğer Oğuz kahramanlık menkıbelerine dahil edilen bu konu, şimdi ihtimal, konu bakımından tarihi olan ve Dış Oğuzlar'la birlikte Salur Kazan'a ve İç Oğuzlar'a karşı çıkarılan isyanın destan kahramanı olarak bilinen Oğuz bahadırı Beyrek'e mal edilmiştir. Bamsı Beyrek Destanı'na konu bakımından uygun olan Beyrek'e dair hikâyeler bugüne kadar Anadolu'da söylenmekte olup çeşitli varyantlar halinde 1930 yıllarında yayımlanmışlardır (Jirmunskiy, 1961, ss. 618-619). Viktor Maksimoviç Jirmunskiy'in bu tespitleri oldukça değerlidir. Böylece Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun Orta Asya kökenli eski bir Türk destanı olduğu, bu destandaki Bamsı Beyrek ile İç Oğuzla Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'daki Beyrek'in aslında iki farklı kişi olduğu daha iyi anlaşılmaktadır.

Viktor Maksimoviç Jirmunskiy'e göre, Bamsı Beyrek Hikâyesi, Oğuz dairesinin en eski destanlarından biridir. Bu destan, Türk halkları arasında eskiden beri biliniyordu ve Orta-Asya bozkırlarının her yerinde tespit edilmiştir ve *Alpamış* diye tanınmaktadır. Bu hikâyenin, N. Ulagışev tarafından, Oğuzların Altaylar çevresindeki eski tarihi yurtları yakınında tespit edilen bir rivayeti, bu hikâyenin tarihini 6-8. yüzyıla götürmektedir. Oğuzlar, Orta Asya'ya doğru hareketlerinde bu toprakları 8.-9. yüzyıllarda bırakmışlardır. *Alp Mamış* destanının Altay rivayetinin hikâyesinin en eski

şekli olduğu tahmin edilmektedir. Bamsı Beyrek destanında, kahramanların çocuksuz babalardan doğmaları, babaların kısırlıkları nedeniyle horlanması motifi, kahramanlık hikâyelerinin Yakın ve Orta-Doğu'da en eski motiflerinden biridir. Boğaç Han Hikâyesi'nde de görülen bu motif, birçok ayrıntıları ile birlikte, Bamsı Beyrek Hikâyesi'nin analogik kısımlarını hatırlatmakta olup, bu destanın en eski tabakasını oluşturmaktadır (9.-10. yüzyıl). Bamsı Beyrek Hikâyesi, 9.-10. yüzyıllardan geç olmamak şartıyla Sır Derya boylarına yayılmış, burada bağımsız bir gelişme göstermiş, Oğuz destanları içerisinde Salır Kazan'la ilgili deyişler arasında yer almış, buradan da 11. yüzyılda Selçuklular döneminde Azerbaycan'a ve Anadolu'ya götürülmüş, Kıpçak boylarının batıya ilerleyişiyle de Alpamış Efsanesi, 12.-13. yüzyıllarda, başka bir rivayeti ile Kazakistan, Başkurdistan ve Volga boylarına yayılmış, folklor bakımından bir zamana uyma geçirmekle birlikte bünyesinde bazı eski ve orijinal motifleri saklamıştır. Dede Korkut Kitabı'nda Bamsı Beyrek adıyla bilinen Alpamış'a dair Orta Asya hikâyesi, *Şecere-i Terakime*'de de aksettirilmiştir (Jirmunskiy, 1962, ss. 176-230'dan aktaran Gökyay, 1973, ss. XLVI-XLVIII).

Viktor Maksimoviç Jirmunskiy'e göre, Sır Derya dolaylarında bulunan *Uguz-jilgası* (Oğuz say=Oğuz çayı, deresi, çukuru) ırmağının kuru çayı veya kollarından biri, anlaşıldığına göre daha eski devirlerde *Barçin-darya* adını taşımaktaymış. V. A. Kallaur'un Kazak rehberi Daulet Boşaev'den aktardığına göre, Kızık-kum'da, Çirik-kale harabelerinin aşağısındaki Kaska mevkiinde Yeni-derya ile birleşen *Barşin-derya* adlı diğer bir kuru çay bulunmaktadır ve bu çay boyunda eski Uzgent ve Sırlı-tam şehri harabeleri bulunmaktadır (Jirmunskiy, 1961b, s. 480). Arkeolog V. A. Kallaur'un 1900-1901 yıllarında ve A. Yu. Yakubovskiy'in 1929 yılında tasvir ettikleri, 20. yüzyılın başında yerli Kazak halkı arasında *Kök-Kesene* (Mavi Köşk) adıyla anılan tarihi abide, Ebulgazi'nin aktardığı metinde adı geçen, Sırderya boyundaki Alpamış'ın hatunu Barçin'in destani mezarıdır. Bu abideyi ilk kez keşfedip resmini de çeken kişi arkeolog V. A. Kallaur'dur. Bu abide, Tümen-arık istasyonunun altı fersah kuzeybatısında bulunan eski Sıgnak kenti harabelerinin yakınlarında yer almaktadır (Jirmunskiy, 1961b, ss. 474-475).

Metin Ergun'a göre, Alpamış Destanı'nın daha 6.-8. yüzyıllarda, Göktürk Kağanlığı devrinde Altay eteklerinde oluşmuş olması olasıdır (Ergun, 1995, s. 77'den aktaran Gülensoy, 2004, s. 81).

Osman Fikri Sertkaya'ya göre, *Beyrek*, *Bejrek*, *Birek*, *Bayrek* (*Beyrek*, *Bayrek*, *Baryek*), *Beryik* gibi değişik şekillerde okunabilen Beyrek'in adı Eski Türkçe kaynaklarda kimi yerlerde geçmektedir; E-5 (Barık I) Yazıtı'nda "*b(e)gr(e)k(i)me (e)s(i)z(i)me ad(ı)r(ı)ld(ı)m*" şeklinde,

E-98 (Uybat VI) Yazıtı'nda “*k(a)zg(a)nd(i)ng(i)z bökm(e)d(i)ng(i)z b(e)gr(e)k(i)m b(e)g*” şeklinde, E-13 Yazıtı'nda Kurt Wulf tarafından yaklaşık bir asır önce okunan ancak günümüzde silinmiş olan bir satırda “*tenri elim begrek el inançu atandım*” şeklinde, Eski Uygur Türkçesi'nde bir şiirde “*(redni)de yig mening edgü (tengr)im alpım bekrekim*” şeklinde, Papamkara-Kalyanamkara'da “*udçı er körüp inçe tip ayıtdı. Siz kişide adruk begrek er közüür siz*” şeklinde, Turfan metninde “*Tanuk: begrek çigşi*” şeklinde geçmektedir (Sertkaya, 2012, ss. 106-107). Osman Fikri Sertkaya'nın bu tespitleri oldukça değerlidir. Böylece Beyrek'in adının da Göktürk döneminden kalan yazıtlar başta olmak üzere Orta Asya'daki eski Türk kaynaklarında geçtiği görülmektedir. Elbetteki bu durum Beyrek'in başkahramanı olduğu Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun da eskiliğinin ve Göktürk dönemiyle olan bağının bir yansımasıdır.

Vasiliy Vladimiroviç Barthold (Barthold, 2004, s. 39), Fuad Köprülü (Köprülü, 1976, ss. 13-14), Bahaeddin Ögel (Ögel, 1971, ss. 57, 68), Faruk Sümer (Sümer, 1972, ss. X, 24-25; Sümer, 2007, s. 325), Ahmet Bican Ercilasun (Ercilasun, 2002, s. 32; Ercilasun, 2015, s. 17), Ahmet Taşağıl (Taşağıl, 2013, s. 42; Taşağıl, 2015, ss. 24-29), Hüseyin Salman (Salman, 1998, ss. 85-86; Salman, 2002, ss. 412-420) gibi önde gelen araştırmacılar ve daha birçok araştırmacı, Batı Göktürkleri'ni oluşturan *On-Oklar/Türgişler*'in, *Sir Derya Oğuzları*'nın ataları olduğunu dile getirmişlerdir. Biz de aynı görüşte olduğumuzu söylemiştik (Eyüboğlu, 2019, s. 103).

Kuzey yönünde Sir Derya (Seyhun) boyunca göç eden *on kabile* (On-Ok), 8. yüzyıldan 11. yüzyıla kadar üç yüzyıl boyunca nüfus bakımından çoğalmış, 11. yüzyılda 22 boy, 14. yüzyılda ise 24 boya ulaşmıştır. Yazıtların ve Çin kaynaklarının *On-Okları* böylece 24 *Oğuz* boyu olarak ortaya çıkmıştır (Salman, 2002, ss. 412-420). Batı Gök-Türk ülkesinde, bugünkü Kırgızistan ve Kazakistan topraklarında, 634 yılından sonra *On Ok* organizasyonu ve boy gruplaşması ortaya çıkmıştır. Bu organizasyon daha sonra *Türgiş* adını almış ve *Oğuzların* alt yapısını oluşturmuş, 766 yılından sonra ise *Batı Oğuzları* diye tanınmıştır. Selçuklu ve Osmanlı Devletlerini kuran *Oğuz Türkleri* bunlardır (Taşağıl, 2013, s. 42). Selçuklu ve Osmanlı devletlerini kuran, bugün Türkiye, Azerbaycan, Türkmenistan, Balkan Türklerinin ve Kazak, Özbek, Kırgız, Karakalpak boyları içerisinde yer alan *Oğuz* unsurlarının ataları olan *Sir Derya Oğuz Yabgu Devleti*, kısaca *Sir Derya Oğuzları*, *Batı Gök-Türk* ve *Türgişlerin* devamıdır. Bu nedenle *Oğuzların* destani hatıraları olan Dede Korkut Hikâyeleri'nin tarihini, *Batı Göktürklerinde-Türgişlerde* ve onların ataları

olan *İskit/Saka, Hun, Kanglı/Kangar, Usun/Vusun, Batı Hunları* arasında aramak gerekir (Eyüboğlu, 2019, ss. 106-107).

Gök-Türk tarihi ve Oğuz tarihi konusunda önemli çalışmalar yapmış araştırmacılar, *Oğuzlar*'ın yüzyıllardır batıda *Sir Derya-Tanrı Dağları-Altaylar* bölgesinde yaşayan ve *Batı Göktürkleri*'ni oluşturan *On-Oklar*'dan geldiği konusunda görüş birliği içerisindedirler. *Türgişler*'i ve öncesinde *Batı Göktürkleri*'ni oluşturan *On-Ok* Türkleri ise, tarihin en eski zamanlarından beri bu bölgede yaşayan *İskit/Saka, Hun, Kanglı/Kangar, Usun/Vusun, Batı Hunları* gibi Türk topluluklarının birleşmesiyle oluşmuştur. Tarihi süreç içerisinde doğu Türklerinden yeni katılımlar da olmuştur. Göktürkler döneminde *On-Ok/On kabile* ve *Türgişler* döneminde *Sarı Türgiş/Kara Türgiş* adlarıyla tanınmışlardır. Daha sonra ise yine doğu Türklerinden de katılımlar olmuştur. Böylece tarihi süreç içerisinde bütün bu boylar *Oğuz* kabile federasyonu olarak birleşmiş, kaynaşmış ve *Sir Derya Oğuz Yabgu Devleti*'ni oluşturmuştur. Dede Korkut'taki Dirse Han oğlu Boğaç Han, Kanlı Koca oğlu Kan Turalı, Kazılık Koca oğlu Yigenek, Uşun Koca oğlu Segrek, hep bu tarihi dönemlerin ve kaynaşmaların bir yansımasıdır. *On-oklar/Türgişler*'in *Sarı ve Kara Türgişler* olarak adlandırılan beşer boydan oluşan ikili yapılanması Dede Korkut'a *İç Oğuz* ve *Dış Oğuz* olarak yansımıştır. *On-Oklar/Türgişler*, ilerleyen dönemlerde Doğu Türkleri'nden de gelen katılımlarla birlikte *Sir Derya Oğuz Yabgu Devleti*'ni ve 24 *Oğuz* boyunu oluşturmuşlardır. Dede Korkut'un tarihini doğru bir şekilde değerlendirebilmek için *İskit/Saka-Hun-Kanglı/Kangar-Usun-Batı Hunları*'ndan *Batı Göktürkleri*'ne-*Türgişler*'e, *Türgişler*'den *Oğuzlar*'a giden süreci anlamak önemlidir (Eyüboğlu, 2019, ss. 102-103).

Ahmet Bican Ercilasun, birçok araştırmasında Salur Kazan'ın tarihi kişiliğini *Türgiş* hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) olarak tespit etmişti (Ercilasun, 2000, s. 158; Ercilasun, 2002, s. 33; Ercilasun, 2004, s. 126). Biz de Ahmet Bican Ercilasun'un bu önemli tespitlerine katılmış ve eklemelerde bulunmuştuk (Eyüboğlu, 2019, ss. 426-445). Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan, destanın başkahramanı Salur Kazan/Kazan tipinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka vardır. Dede Korkut'taki Salur Kazan/Kazan tipinin önemli bir tarihi tabakasının Kara *Türgiş Devleti*'nin kurucu hükümdarı Su-lu Kağan (716-738) ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019, ss. 444-445). Dede Korkut'ta önemli bir yeri olan, destandaki en üst yönetici konumundaki Bayındır Han tipinde birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Bayındır Han tipinin önemli bir tarihi tabakasının 2. (Doğu) Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan (716-734) ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019, s. 273). Dede

Korkut'un önemli bir tarihi tabakasının Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan Bamsı Beyrek/Beyrek tiplerinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'ndaki Bamsı Beyrek tipinin önemli bir tarihi tabakasının Batı Gök-Türk Devleti'nin kurucu hükümdarı Tardu Kağan (576-603) ile ilgili olduğunu tespit etmiştik (Eyüboğlu, 2019, ss. 444-445).

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Bamsı Beyrek, karşılaştığı beşik kertmesi Banı Çiçek'e avladığı "*sigün geyik*"i armağan etmiştir. Emel Esin'in belirttiğine göre, *sigun geyik*, hem Tagar kültürü alplarının, hem de Gök-Türk kağanlarının ongunuydu (Esin, 2006, s. 39'dan aktaran Ölçer Özünel, 2015, s. 41). Mannayool Monguş'a göre, Kök-Türk kagan damgasındaki dağ keçisi piktogramı Tagar kültüründe bayrak tepesine dikilen dağ keçisi tasvirinden gelişmiştir (Esin, 1978, s. 94). Emel Esin'e göre, koç heykelleri, dağ keçisi ve geyik gibi hayvanlar, eski Türkçe tabiri ile *sigun-kiyik* fasmilyası tasvirleri de, Kök-Türk devri Türk kültürüne kadim İç Asya göçebelerinin ve Milattan Önceki binyılda Çin'de devlet kuran ve Türk olduğu sanılan *Chou*'ların kültür mirası olduğu gözükmektedir. Milattan Önce olduğu gibi, eski Türklerde de, hem koç heykelleri hem *sigun-kiyik* tasvirleri, kurban törenleri ile ilgili olabilir. *Sigun (dağ keçisi)-kiyik (geyik)* cinsinden hayvanların Gök Tanrısı ile ilgisi vardır, bunlar hükümdar *yışında* (ormanlı dağında) yaşıyordu. Hükümdar sülalesi hakkında efsanelerde bu hayvanlar yer almaktadır ve bunlar ancak hükümdar tarafından avlanabiliyordu. Kök-Türk mezar taşlarında *kiyik* ve *sigun* resimleri ve bahisleri vardır. *Sigun-kiyik* motifi Kök-Türk devri sanatında da vardır. Kök-Türk kagan soyunun damgası da *sigun* şeklindedir. (Esin, 1978, ss. 94-95). Bu durum Bamsı Beyrek'i bu dönemlerle ilişkilendirmektedir. Böylece Bamsı Beyrek'in Tagar kültürü, eski göçebe Türkler veya Gök-Türk dönemiyle ilgili olduğu anlaşılmaktadır. *Sigun-kiyik (dağ keçisi geyiği)*'in sadece hükümdar tarafından avlanabilmesi de Bamsı Beyrek'in eski bir Türk hükümdarının bir hatırası olduğunu göstermektedir. Böylece Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, hükümdar Bamsı Beyrek, hükümdar ormanında yaşayan *Sigun-kiyik (dağ keçisi geyiği)*'ni avlayarak bunu müstakbel eşi *Banu Çiçek (Çiçek Hatun)*'e armağan etmiştir.

Türk Dil Kurumu'nun Büyük Türkçe Sözlüğü'ne göre *Banu* sözcüğü Farsça kökenli bir sözcük olup dört anlamı vardır: *Hanım, prenses, hanımefendi, gelin* (Ölçer Özünel, 2015, s. 40). Türkçedeki *katun* veya *hatun* kelimesi, Hunlar arasında kullanıldığı tespit edilen ilk kelimelerden biridir (De Groot ve Asena, 2011, s. 72). Eski Türk devletlerinde kagandan

sonra ikinci sırayı onun eşi olan *katun* alırdı. Günümüz Türkçesinde *katun* adı *kadın* şekline gelmiştir (Gömeç, 1997, s. 89). Banu Çiçek'in adındaki Banu'nun anlamının *Hanım (Hatun-Katun)* ve *Prenses* anlamlarında olması, onun bir han eşi olduğunu göstermektedir. Yani Banu Çiçek, *Çiçek Hatun* demektir. Bu durum Bamsı Beyrek'in sıradan bir Oğuz beyi veya inak olmayıp, bir Oğuz/Türk hükümdarı olduğunu göstermektedir. *Banu Çiçek (Çiçek Hatun)*'un adı eski Türkler arasında ve sonraki dönemlerde de kullanılmıştır. Buna birkaç örnek verelim: Bizans imparatoru Konstantinos V (741-775)'in karısı Hazar prensesi *Çiçek* idi ki, oğulları İmparator Leon IV (775-780), *Hazar Leon* lakabı ile bilinmektedir (Kafesoğlu, 2012, ss. 162-163). Harzemşahlar Devleti'nin son hükümdarı Sultan Celaleddin Harzemşah'ın annesi Hintli bir cariye, *Ayçiçek Hatun* idi (Demir, 2017, s. 125). Osmanlı hükümdarı 1. Murat'ın eşlerinden biri, 1. Bayezid (Yıldırım Bayezid)'in annesi *Gülçiçek (Gökçiçek) Hatun*'du. Osmanlı hükümdarı 2. Mehmed (Fatih Sultan Mehmet)'in eşlerinden biri *Çiçek* adını taşıyordu (Atalar, 1981, ss. 425-460).

1885-86 (H.1303) tarihli *Sarık Halkının Tarihi* adlı yazmada, *Salur Kazan*'ın babası *Büke Pehlivan*'ın babasının adı *Alfamış* olarak geçmektedir (Duyamaz, 1997, s. 26). Destani rivayetlere göre, *Alpamış*, *Büke Pehlivan* ve *Salur Kazan* farklı üç kuşaktır. Bu kişiler arasında, destan mantığı gereğince başka kişiler de olabilir; çünkü bu kahramanlar, yaşadıkları dönemde adları iyi bilinen ve hatırlanan kişilerdir. Her birinde birçok tarihi tabaka bulunmakla birlikte, *Alpamış*'ın/Bamsı Beyrek'in 6. yüzyıl sonlarında yaşamış Batı Gök-Türk Devleti'nin kurucusu Tarduş Kağan (576-603) olduğunu söylemiştik; Ulaş ya da *Büke Pehlivan* ise, 7. yüzyıl sonlarında ve 8. yüzyılın başlarında yaşayan, Sarı Türgiş Devleti'nin kurucusu U-çe-le Kağan (690-706)'dır. Bilindiği gibi Sarı Türgiş Devleti hükümdarlarının ünvanı Türgiş paralarında da görülen *Baga* idi ki, *Büke Pehlivan*'ın adı *Büke/Büge>Böğü>Baga*'nın bir hatırasıdır; *Salur Kazan* ise, 8. yüzyıl başlarında yaşayan, Kara Türgiş Devleti'nin kurucusu Su-lu Kağan (716-738)'dir. Böylece Batı Türkleri, kendilerine en parlak devirlerini yaşatan, devlet kurucuları bu hükümdarları önce destanlaştırmış, ardından ise rivayetler olarak hafızalarında yaşatmışlar, bütün bunlar da Dede Korkut Hikâyeleri'ne yansımıştır (Eyüboğlu, 2019, s. 444). Buradan Bamsı Beyrek'in *Salur Kazan* (Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738))'dan daha önceki bir döneme ait olduğu anlaşılmaktadır.

Şecere-i Terakime'ye göre, Oğuz ilinde beylik kılan yedi kızdan biri *Karmış Bay*'ın kızı ve *Mamış Bik*'in karısı *Barçın Salur* idi ve onun kabri Sir suyunun yakasında olup halk arasında ünlüdür, Özbekler ona "*Barçının Kök Kaşanesi*" demektedir. *Şecere-i Terakime*'ye göre, *Salur Kazan Alp*'ın

anasının adı *Çaçaklı* idi (Ebülgazi Bahadır Han, 1974, ss. 57, 96-97). 1303/1885-86 tarihli *Sarık Halkının Tarihi* adlı yazmada, Salur Kazan'ın babası Büke Pehlivan'ın babasının adı *Alfamış* olarak geçmektedir (Duymaz, 1997, s. 26). Yani destani rivayetlere göre, Alpamış (Bamsı Beyrek), Salur Kazan'ın dedesi olarak gösterilmiştir; Mamış Bik'in karısı Barçın Salur ise Alpamış'ın hanımı Barçın, yani Dede Korkut Kitabı'ndaki Banu Çiçek'tir; Barçın'ın adı Barçın Salur olarak geçmektedir ki, Salur Kazan ile aynı boydan, yani Salur boyundandır; Salur Kazan'ın annesi de *Çaçaklı/Çiçekli* olarak geçmektedir ki, böylece Barçın Salur, yani Banu Çiçek, Salur Kazan'dan birkaç kuşak önce yaşamış olup onun destani annesi (Çaçaklı/Çiçekli) haline gelmiştir (Eyüboğlu, 2019, ss. 226-227).

Ahmet Bican Ercilasun'un (Ercilasun, 2002, s. 33) tespit edip bizim de benimsediğimiz görüşe göre, Salur Kazan, Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan (716-738)'dir; Türgiş hükümdarı Su-lu Kağan, Batı Göktürklerini oluşturan On-Ok boylarından, batıda bulunan beş Nu-şe-pi boyunun, yani sonradan adı Kara Türgiş olarak geçen boyların lideriydi ki, bu durumda Barçın Salur'da batıdaki Nu-şe-pi (Kara Türgiş) boylarındandı; *Şecere-i Terakime*'de Barçın Salur'un babasının adı *Karmış Bay* olarak geçmektedir, Korkut Ata'nın mezarı da *Karmakşı* bölgesinde, babası da *Kara Bakşı/Kara Hoca*'dir ki, Korkut Ata ile Barçın Salur (Banu Çiçek) aynı tarafta, yani Nu-şe-pi (sonradan Kara Türgiş) boylarındandır (Eyüboğlu, 2019, ss. 226-227).

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Bayındır Han'ın meclisinde, oğlu olmadığı için ağlayan Bay Böri Bey, ağlama sebebi olarak "*Ogulda ortacum yok, kartaşda kaderüm yok. Allahu te'ala meni kargayubdur, begler. Tacum tahtum için ağlaram. Bir gün ola düşem ölem, yerümde yurdunda kimse kalmaya*" demiştir (Tezcan ve Boeschoten, 2001, s. 68). Bay Böri Bey'in "*tacı tahtı*" vardır ki, aslında sıradan bir bey olmayıp, eski Türk hükümdarlarından biri olduğu açıktır. Ancak tarihi süreç içerisinde, farklı tarihteki olaylar tek bir zamana indirgenince ve Bayındır Han, hikâyelerde genel hükümdar haline gelince, Bay Böri Bey de sıradan bir Oğuz beyi haline gelmiştir (Eyüboğlu, 2019, s. 254).

Bamsı Beyrek'in babasının adı *Bay Böri*'dir. *Böri* adı tarihi süreç içerisinde; İskitler/Sakalar, Hunlar, Kanlılar, Usunlar, Gök-Türkler, Doğu Gök-Türkleri, Kıpçaklar ile ilgili olmuştur:

Gök-Türk ve Uygur yazıtlarında *bay* kelimesinin karşılığı "*zengin*" olarak açıklanmıştır. 13.-14. yüzyıllarda ise sadece zenginler değil, beyler de *Bay* olarak vasıflanıyordu (Agacanov, 2015, s. 171). *Bay*, Köktürkçe'de, Eski Uygur Türkçesinde, Karahanlı Türkçesinde, Harezmi Türkçesinde, Kıpçak Türkçesinde, Çağatay Türkçesinde ve Batı Türkçesinde "*zengin olmak*" anlamındadır (Küçük, 2014, s. 789). 6. yüzyılın sonlarına doğru

Gök-Türk Devleti'nin ikiye ayrılmasından sonra Batı Gök-Türk Devleti'ne bağlı olarak yaşayan Seyanto'ların (Sir Tarduşlar) beyinin adı *İşibo* (İşbay) idi (Biçurin, 1950, s. 339'dan aktaran Ahincanov, 2009, s. 51). Türgiş hükümdarı Ou-tche-le Kağan (690-706)'ın devrinden kalan paraların bir yüzünde "*Türgiş Kağan Bay Baga*" ibaresi bulunmaktadır (Salman, 1998, s. 25). Türgiş Devleti dönemine ait Türgiş paralarında da görülen *Bay* unvanının kullanılması Türgişlere özgü kültürel bir özelliktir (Saritaş, 1996, s. 61). Uygur Kağanı Moyanchuo, Çinli ve Soğdlulara Selenge Irmağı kıyısında *Baybalık* adını taşıyan bir kent yaptırmıştı (Aydın, 2016, s. 45). Bütün bu bilgilerden anlaşılacağı üzere, Bamsı Beyrek'in babası *Bay Böri*'nin adında görülen *Bay* unvanının Göktürk-Türgiş dönemiyle ilgili olduğu ve bu dönemde yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir.

Zeki Velidi Togan, Bamsı Beyrek'in babasının adını *Bay Böri* diye okumuş, ayrıca bununla *Börü Tekin* arasında bir ilgi kurmuştur. Faruk Sümer, bu adın, 11. yüzyıl ve daha önceki zamanlarda kullanılmış bir ad olduğunu dile getirmiş, başındaki *bay* kelimesini de Bay Bura'nın servet sahibi olmasıyla ilgili görmüştür (Gökyay, 1973, ss. CXLVI-CXLVII). Ebulfez Kulu Amanoğlu'na göre, Dede Korkut Kitabı'na eski Türk mitolojik inançları geniş şekilde yansımıştır ki, bunlardan biri de kurt totemidir. Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda adı geçen Kam/Bay Böri/Börü Bey ve onun adı kurt toteminin, inancının destandaki izi gibi dikkat çekmektedir. Bu boyda, Bay Böri Bey adı yerine aynı anlamda bir kere Kam Böri de kullanılmıştır. Eski Türklerde *bay* ve *börü* unsurları kahramanlığın, büyüklüğün, kutsallığın işaretiydi. Diğer taraftan şaman sözcüğünün Türkçe karşılığı olan *kam* da bay unsuru gibi daha eski dönemlerde yerleşmiş ve kahramanlık, hakemlik, zenginlik anlamı taşımıştır (Amanoğlu, 1999, ss. 54-55). Avelbek Konratbayev'e göre, *Kambar/Kambörü* adında, *Kıyat* (Baybörü/Pay Püre) sözcüğü olup, *Kam* ise "*şaman*" demektir. Kazaklar, *Kambar*'a bahşı da derler (Konratbayev, 2000, s. 168). Sadettin Özçelik'e göre, Bamsı Beyrek'in babasının adının çeşitli çalışmalarda *Büre* veya *Püre* şeklinde okunmuş olması, aynı boyda geçen ve metinde aynı şekilde yazılmış olan *büre* (pire) sözcüğünden kaynaklanmış olabilir. Bir Oğuz beyi ve Bamsı Beyrek gibi önemli bir kahramanın babası olan bir kişinin adının *büre* (pire) olması hiç anlamlı değildir. Sadettin Özçelik bu sözcüğün *Bora* şeklinde okunabileceğini belirtmiştir (Özçelik, 2015, s. 72'den aktaran Tulum, 2015, s. 74).

Dursun Yıldırım, Bamsı Beyrek'in babasının adını *Qam Böre/Böri* olarak okumuştur. Dursun Yıldırım'a göre, bu ad, *Böri/Börü/Böre* biçimlerinde okunmalıdır. "*Böri*"nin anlamı Oğuz lehçelerinde "*kurt*" olup, *Böri*, *Böre* biçimleri Türkistan sahası Türk lehçelerinde kullanılmaktadır

(Yıldırım, 2001, s. 129'dan aktaran Tulum, 2015, s. 75). Adem Aydemir'e göre, Dede Korkut'ta, Türklüğün milli sembolü olan *Börü* eski totemik niteliğini korumaktadır. Kam Püre Bey'in adı, *Kam Börü* olmalıdır. Salur Kazan "*Kurt yüzü mubarekdir, kurd ilen bir haberleşeyim*" demektedir (Aydemir, 2010, ss. 185-204). Mehmet Mahur Tulum'a göre, Dede Korkut Kitabı'nda, Oğuz beyinin adının *Böre* olarak okunması ve doğru anlamlandırmanın da "*kurt*" olması gerektiği açıktır. Eski Türkçedeki *böri* (kurt) sözcüğü birtakım ses değişimleriyle değişik formlara bürünmektedir. Özellikle Kıpçak metinlerinde *börü* yazımı baskındır (Tulum, 2015, s. 75). Dede Korkut Kitabı'ndaki Bay Böri (Bay Büre)'nin adı Türkmen varyantında Bayböri Beğ olarak geçmektedir (Erdem, 1998, ss. 261-262). Alpamiş Destanı'nın Özbek varyantlarından Fazıl Yoldaşoğlu varyantında Alpamiş'in babasının adı *Bayböri* olarak geçmektedir (İşankul, 2016, s. 771). Dede Korkut'ta Bamsı Beyrek'in babasının adının *Bay Böri* olduğu anlaşılmaktadır (Eyüboğlu, 2019, s. 252). Böylece Bamsı Beyrek'in babasının adının *Kam/Bay Böri* olduğu açıklık kazanmaktadır.

Dede Korkut'ta birçok yerde adı geçen *kurt*, Türk mitolojisinde en kutsal hayvan olarak bilinmektedir. Divanü Lügati't-Türk'te *böri* olarak geçmektedir. *Kurt*, Uygur Türkçesinde *böre*, Kırgız Türkçesinde *börü*, Kazak ve Özbek Türkçesinde *böri*, Azerbaycan Türkçesinde *gurt* olarak geçmektedir (Türktaş, 2013, s. 1101).

Altaylarda, Hunlar dönemine ait çok sayıda kurt heykelcik bulunmuştur. Çeşitli şekillerde yapılmış kurt heykelleri, bazen realist bir görüşle, bazen de keskin büyük dişler ve korkunç bir yüzle, dev görünümü verilerek işlenmişti. Çoğunlukla kurdun yüzünde bir ciddiyet ve korkunçluk değil, daha çok gülen bir insan ifadesi belirtilmişti. Daha sonraki Türk Şamanizminde, Tanrıya verilen kurbanlarda, kurtların derileri ve başları saklanırdı. Bu deriler günlerce bekletilir, yapılan törenlerde onlara saygı gösterilir, yemek ve içkiler sunulurdu. Bu törenler günlerce, hatta aylarca devam ederdi. Kurt heykellerinde derilerinin de belirtilmesi, bu inancın kökeninin eski izlerini göstermektedir (Ögel, 1971, ss. 11-12). Çin Yıllıklarında, Türk kökenli Çu Kralı Mu'nun (M.Ö. 1001-M.Ö. 947), *dört ak böri (kurt)* ve *dört ak maral* olarak eski yurduna döndüğü söylenmektedir (De Groot ve Asena, 2011, s. 25). Macar Kroniki Chronica Hungarorum'un daha eski kaynaklardan aktardığına göre, İskitya'nın Asya kısmında yaşayan Neurlar, yaz dönemlerinde kurda dönüştüklerini ve yılın diğer dönemlerinde tekrar eski hallerine döndüklerini ileri sürüyorlardı (Şenol, 2018, s. 26). Kurt'tan türeme inancı Asya Hunları'nda da vardı. *Kurt Ata*, Türkleri dar ve geçilmez yollardan selamete ulaştırmıştı ve bu anlatı, Bozkurt Destanı olarak bilinmektedir (Kafesoğlu, 2012, s. 95). Çin kaynaklarına göre, Tabgaçlar

döneminde (386-534), yüksek tekerlekli araba kullandıklarından dolayı *Kao-kü* (*Chao-ch'e*=yüksek tekerlek) olarak adlandırılan bazı Töles boyları, diğer Türkler gibi, kendilerini *Kurt Ata*'dan türemiş kabul ediyorlardı (Kafesoğlu, 2012, s. 93). Usunların ortaya çıkışının kurt hakkındaki totemistik mite bağlanmıştır. Bu efsane Milattan Önceki 2.-1. binli yıllarda Türk kavimleri arasında yaratılmış ve Türk halklarının sözlü sanat örneklerinde farklı şekillerde yorumlanmıştır (Oh ve Joreyev, 2011, s. 152).

Türk soylu bir hanedan olan Tabgaç (T'o-pa) Devleti'nde, bütün Kuzey Çin'i tek idarede birleştiren ve devlete en parlak çağını yaşatan imparator T'ai-wu (424-452) *Börü* (Kurt) lakabını taşıyordu (Kafesoğlu, 2012, s. 90). Çin kaynaklarına göre, 3. yüzyılın sonlarına doğru Tabgaç Devleti'nin temelleri atıldığı sırada, Tabgaçlar'ın güneyinde *Börü Tonga* (Mo-tun)'nın torunlarından biri olduğu söylenen Liu-yüan adlı bir Türk beyinin idaresinde Hunların ondokuz kabilesi bulunuyordu ve içlerinde en asilleri *Türk* (Chü-ch'ü) adlı kabileydi. Bu halkın da dayandığı iki ana topluluk vardı, biri idareci aile *A-shih-na* (Börülüler), diğeri *A-shih-te* (Arslanlar) idi. Bengü Kağan'ın soyadı aynı zamanda *Börü* (Aşina) idi, çünkü kendilerinin kurttan (börüden) türediğine inanıyorlardı. 433 yılı dolaylarında, Bengü Kağan ölmüş ve yerine oğullarından biri olan *Börü İçen* (Mo-chien) geçmişti. 441 yılında Tabgaç ordusuna yenildikten sonra Börülülerin (Aşinalar) 500 ailelik bir kısmı Altaylar bölgesine gelmiş ve Gök-Türkler'in temelini oluşturmuştu (Gömeç, 2013).

Çin kaynaklarında Gök-Türklerin kökeni konusunda iki efsane vardır; birincisi kurttan türeme, ikincisi ise Suo ülkesinden ortaya çıkma hadisesidir. Gök-Türk Devleti'nde efsanelerde geçen kurt (Börü ve A-shih-na) adlarını taşıyan şahsiyetler vardır. Böri adını taşıyan teginler ve küçük kaganlar, A-shih-na adını taşıyan prenses vardır. Kaganların muhafız kıtasında bulunanlar, sadece A-shih-na ailesinden geliyordu ve bunlar kendilerine *börü* (Çince Fu-li, bazen Pu-li) diyorlardı. *A-shih-na* aynı zamanda Gök-Türk hanedanının kabile adıdır. Ayrıca Orta Asya tarihinde Wu-sun, Kao-ch'e ve Hsien-pi kavimlerinde de kurtla ilgili efsanevi rivayetler mevcuttur (Taşağıl, 2014, s. 13).

Emel Esin'e göre, Çin kaynaklarında, Kök-Türklerin tanrıların keçe ve deriden tasvirini yaparak, bunların direklerde taşındıkları belirtilmiştir. Bu şekilde ongunlara bugünkü İç Asya Türkleri "*ruh*" anlamında eski Türkçedeki *töz* sözcüğüne benzer şekilde, *tös* demektedirler. *Tös*'ler Milattan Önceki son binyıldan beri, bayrak olarak kullanılıyordu. Kök-Türk ve Batı-Türk ile Uygur kağanları da *Börü* (kurt) ata ve analarının hatırası olarak, tepesinde altından bir *börü* başı bulunan bayrağı, hükümdar otağının önüne dikerlerdi. Türklerin *Börü* bayrağının da, Kagnılı *Ting-ling* ve Hunlara

atfedilen Noyn-ula mezarında bulunan kalıntılara benzer, bir *tös* olduğu, sanat eserlerinden anlaşılmaktadır. *Böri* bayrağı, madeni bir kurt başı ile, ejder gövdesi şeklinde bir keçe veya deri torbanın direğe geçmesinden ibaretti. Noyn-ula'daki kurt başına nispeten, Kök-Türk devrindeki *Böri* başı, daha gerçekçi şekilde tasvir ediliyor ve ejder gövdesi de, gittikçe kumaştan bayrak haline geliyordu (Esin, 1978, ss. 93-94).

Lev Nikolayeviç Gumilev'e göre, *Böri* ve onun Moğolcası *Şono* adları, Kök-Türk ve Batı-Türk Kağanları sülalesinde tekrarlanıyordu. (Esin, 1978, s. 94). Süleyman Eliyarlı'ya göre, Salur Kazan Tutsak Olup Oğlu Uruz Çıkardığı Boy'da Kazan Han, "*Azvay kurt enügi erkeginde bir köküm var*" demektedir ki, aynı Gök-Türk kağanları gibi, kendisini ulu ana kurtun halefi sayıyordu. Gök-Türk kağanları da bu inançla kendilerini dünya milletlerine *Böri oğulları* olarak tanıtmaya çalışıyorlardı. Kurt, eski Türk mitlerinde, panteonunda ve genellikle tarihte bir kutsal totem varlık olarak en yüce unvanla anılmaktadır (Eliyarlı, 2004, ss. 33-35). 6. yüzyılda, Gök-Türk ülkesinde yer alan sekiz bölümden birinin başında *Böri-Han* bulunuyordu (Gumilev, 2011, s. 81). Tabulaştırmanın bir sonucu olarak, Oğuz Türklerinde, *böri* adının yerini solucanın ismi olan *kurt* almıştır ve *böri* zamanla *kurt* olmuştur (Roux, 2011, s. 121). Dede Korkut'taki Bamsı Beyrek'in babası *Kam/Bay Böri*'nin adı, Dede Korkut Hikâyeleri'nin tarihi olarak Gök-Türkler dönemine ait olduğunu gösteren en açık işaretlerden biridir (Eyüboğlu, 2019, s. 253).

Gök-Türk Devleti'nin kurulduğu dönemde, Batı Gök-Türklerinin hükümdarı İstemi Yabgu/Kağan'dı. İstemi Kağan, 552'den 576'ya kadar bu bölgedeki Türkleri düzenlemiş, o çağın en güçlü devleti haline getirmiş, Ak-Hun Devleti'ni yıkmış, sınırlarını Hindistan'ın kuzeyindeki Keşmir'e kadar uzatmıştı (Ögel, 1971, ss. 54-55). Bugünkü Doğu Türkistan'ın doğu ucunda bulunan Hami şehrinden, batıda Karadeniz'e kadar uzanan geniş saha İstemi Yabgu'nun idaresindeydi. Çok geniş bir sahaya hakim olan İstemi Yabgu, ağabeyi Bumın ve onun oğullarının doğuda Gök-Türk Devleti'ni genişlettiği sırada, batı bölgelerinde büyük çapta bir fetih hareketine girişmişti. İstemi Yabgu, ilk önce Altay Dağları'nın batısından başlayarak Hazar Denizi'ne kadar uzanan sahada dağınık olarak yaşayan Töles ve On Ogur boylarını kendine tabi hale getirmişti. Soğdluların yaşadığı bilinen Batı Türkistan şehirlerinin çoğunun İstemi Yabgu'nun eline geçmesiyle Gök-Türkler, Çin'den Akdeniz'e uzanan İpek Yolu'na hakim olmuşlardı (Taşağıl, 2014, s. 38). 557 yılında, Göktürk-Sasani işbirliği sonucunda Akhun Devleti yıkılmış ve toprakları Amu Derya ırmağı sınır olmak üzere iki müttefik arasında paylaşılmıştı. Maverünnehir, Fergana'nın bir kısmı, Batı Türkistan'ın güneyi, Kaşgar, Hoten vb. Gök-Türkler'e bağlanmıştı (Kafesoğlu, 2012, s.

97). 567 ve 571'de Gök-Türkler, bütün Kuzey Kafkasları ele geçirerek Bospor (Posporos) civarında Bizans Devleti sınırlarına ulaşmışlardı (Gumilev, 2011, s. 67). Gök-Türkler ayrıca Azerbaycan'a da girmişlerdi (Kafesoğlu, 2012, s. 99). 574 yılında, İran şahı Hüsrev, önceden Eftalitlere yıllık olarak verdiği 40.000 altını Gök-Türklerle vermeyi kabul etmişti (Karayev, 2000, s. 35). 576 yılında, Batı Gök-Türk ordusu, Uturgur birlikleri ile birlikte Karadeniz'in kuzeyindeki Bospor (Bosphorus)'u ele geçirmiş, Kırım'a ve Bizans'ın Batı Kafkasya'daki topraklarına girmişti (İstoriya Kirgizskoy SSR, 1984, ss. 225-226'dan aktaran Karayev, 2000, ss. 35-36). 576 yılında Gök-Türk Devleti'nin batı kanadını yöneten İstemi Kağan ölmüştü (Kafesoğlu, 2012, s. 101).

Gök-Türk Devleti'nin kurucusu Bumın Kağan'ın kardeşi olan İstemi Yabgu/Kağan, Gök-Türk Devleti'ni kuran *Türk* kabilesine mensup *Aşina* (Böri) sülalesindedir. Bumın Kağan, Gök-Türk Devleti'nin bağımsızlığını ilan ettikten sonra kardeşi İstemi Kağan'ı, Batı Gök-Türklerinin topraklarına idareci yapmıştı. Batı Gök-Türk hükümdarı İstemi Kağan, Gök-Türk Devleti'nin sınırlarını batıda Karadeniz'e kadar genişletirken, güneyde Ak-Hun (Eftalit) Devleti'ni ortadan kaldırarak sınırlarını Amu Derya'ya kadar uzatmış, ayrıca İran'da hüküm süren Sasani Devleti'ni de yıllık vergiye bağlamıştı. Bu bakımdan İstemi, Türk tarihinin büyük hükümdarlarından biridir. Böylece Batı Türkleri, İskit/Saka, Batı Hun, Kanglı/Kangar ve Ak-Hunlardan sonra tekrar büyük bir güç olarak tarih sahnesine çıkmıştı. İstemi Kağan, 24 yıl gibi uzun bir süre boyunca Batı Gök-Türklerini yönetmişti ki, ondan sonra tahta çıkan ve 27 yıl boyunca Batı Gök-Türklerini yöneten oğlu Tardu Kağan da, Batı Gök-Türk Devleti'nin kurucusuydu. Dede Korkut'taki Bamsı Beyrek'in tarihi karşılığını Batı Gök-Türk Devleti'nin kurucu hükümdarı Tardu Kağan (576-603) olarak tespit etmiştik ki, Dede Korkut'ta, Bamsı Beyrek'in babası olan Bay Böri de, Batı Gök-Türk hükümdarı İstemi Yabgu/Kağan (552-576)'ın hatıralarını taşımaktadır (Eyüboğlu, 2019, s. 254).

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Bay Böri, yeni doğan oğlu Bamsı Beyrek'e hediyeler alması için bezirganlarını İstanbul'a göndermiş, bezirganlar ise 15/16 yıl sonra dönüşlerinde Kara Derbent'te yolda saldırıya uğramışlar ve onları Bamsı Beyrek kurtarmıştır:

“Bu yanadan dahı bazirganlar gelübeni Kara Dervend agzına konmuşlarıdı. Yarımasun yarçımasun Avnuk Kal'esinün kafirleri bunları casusladı. Bazirganlar yatur iken gafille beş yüz kafir kuyuldılar, çapdılar yagmaladılar. Bazirganun ulusu dutıldı, kişisi kaçarak Oguza geldi. Bakdı, gördi Oguzun uçında bir ala sayvan dikilmiş, bir imirza hub yigit kırk yigid ilen, sagında ve solında otururlar. “Oguzun bir yahşı yigidi. Ancak

yöriyeyim, meded dileyeyim” dedi. Bazirgan eydür: “Yigit yigit, beg yigit, sen benüm ünüm anla sözüm dinle! On altı yıldur kim Oguz içinden getmiş idük. Dan dansuh kafir malın Oguz beglerine götürür idük. Pasınun Kara Derbend agzına düş vermiş idük. Avnuk kalasınun beşyüz kafiri üzerimize kuyıldı. Kardeşum tutsak oldu, malumuzu rızkumuzu yağmaladılar, gerü döndiler. Kara başum götürdüm sana geldüm. Kara başun sadakası yigit, meded mana!” dedi. / Bu gez oğlan şerab içeriken içmez oldu. Altun ayagi elinden yere çaldı, eydür: “Ne dedüğümü yetürün, geyümümilen menüm şehbaz atumu götürün! Hey meni seven yigitler binsünler” dedi. / Bazirgan dahı önlerine düşdi, kulaguz oldu. Kafir dahı düşüben bir yerde akça üleşmekdeydi. Bu mahalda erenlerin meydanı arslanı pehlevanların kaplanı Boz Oğlan yetdi. Bir iki demedi, kafirlere kılıç urdı. Baş kalduran kafirleri öldürdi, gaza eyledi. Bazirganların malını kurtardı.” (Tezcan ve Boeschoten, 2001, ss. 69-70).

Bazı araştırmacılarca yer adı olarak incelenen, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda geçen *Pasın*'ın aslında bir kavim adı olduğunu belirtmiştik. Dede Korkut'ta geçen *Pasın*, “*Fars*” (Pars/Pers) demektir ve “*Fars*'ın/*Pars*'ın” anlamında kullanılmıştır. Eski Türkçede “*f*” harfi olmadığı için “*Fars*”, “*Pars*” olarak söylenmiştir. Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'ndaki hatıraların Batı Göktürkler'in, İstemi Kağan ve oğlu Tardu Kağan'ın, Bizans ve Sasani devletleri ile olan ilişkilerini yansıttığını belirtmiştik. Göktürkler, önce Sasaniler'le işbirliği yaparak Akhunlar'ı ortadan kaldırmış, böylece Amu-Derya (Ceyhun) iki devlet arasında sınır olarak kabul edilmiş, sonrasındaki gelişmeler sebebiyle ise Sasaniler'le savaşmışlardı. Hikâyedeki Demirkapı-Derbent ise Amu-Derya kıyısında yer almakta olup, burada Sasaniler'e, yani Fars (İran)'a bağlı Demirkapı (Fars'ın Demirkapı-Derbent'i)'dan bahsedilmektedir (Eyüboğlu, 2019, s. 386).

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, İstanbul'dan dönen bezirganlar, “gelübeni Kara Dervend ağzına konmuşlarıdı.” Evnük Kalası'nın casusları bunları casuslamış, beş yüz kafir saldırarak bezirganları yağmalamıştı. “Bezirganlar ulusu tutuldu, kişisi kaçarak Oğuz'a geldi. Zira ki Oğuz yakın yerde idi.” Oğuz'a gelen bezirganların küçüğü, Bamsı Beyrek'e, “Dan dansuh kafir malın Oğuz beglerine götürürüdük. Pasinün Kara Dervend ağzına döşvermişidük. Evnük Kalasınun beş yüz kafiri üstümüze koyuldu. Kardeşum tutsak oldu, malumuzu, rızkumuzu yağmaladılar, gerü döndüler.” (Gökyay, 1973, s. 32) demiştir. Yani bezirganların “ulusu” (büyüğü) tutsak olmuş, “kişisi” (küçüğü) kaçarak Oğuz'a gelmişti. Daha sonra bezirganlar, Bay Böri'nin yanına geldiklerinde, ona, “Sultanum bu senün oğlun olmasaydı bizüm malumuz Gürcistanda gitmişidi, hepümüz tutsak olmuşıdı”

(Gökyay, 1973, s. 34) demişlerdir. Bu ifadelerden bezirganların "Pasinün Kara Dervend" girişinde, yani Amu Derya yakınlarındaki Parsın/Farsın Kara Dervent/Demirkapı ağzında yağmalandıkları, buranın da "Gürcistan", yani Demirkapı yakınlarındaki tarihi Garcistan bölgesi yakınlarında olduğu anlaşılmaktadır.

Gök-Türkler'in Eftalitler (Ak-Hunlar)'i yenmesinden sonra ticarete yetenekli olan Soğdianlar, Gök-Türkler'in tebası olmuşlardı. Türkler, Çin'den vergi olarak aldıkları büyük çaptaki ipeği eritmek isterken, Soğdlar da ticaretten kazanıyorlardı. İstemi Kağan, Soğdianalı Maniah'ın teklifi üzerine, onu tam yetkili büyükelçi sıfatıyla, ipeğin İran üzerinden Bizans'a sevk edilmesi konusunu görüşmek üzere İran hükümdarı Hüsrev Anuşirvan'a göndermiş, Büyükelçi Maniah, Pers (İran) hükümdarına, ipeği satın alıp batıya ihraç etmeyi önermişti. Ancak ipeği satın alarak altın kaybetmek istemeyen İran, bütün ipeğin Bizans'a akması halinde birkaç yıl sonra kendi sınırlarında pek çok paralı Bizans askeri türeyeceğini bildiğinden, İran hükümdarı Hüsrev Anuşirvan, Eftalit Katulf'un tavsiyesiyle, getirilen ipeğin parasını ödeyip, malı elçinin gözü önünde yaktırmıştı. Bunun üzerine Soğdlu Gök-Türk elçileri, Türk kağanına varıp şikayette bulunmuşlar, İstemi Kağan, bir kez daha tamamen Türkler'den oluşan heyet göndermiş, Fakat onlar da bir şey yapamamışlar, üstelik üç veya dört kişinin dışında bütün heyet mensupları bir hastalık sebebiyle ölmüşlerdi. Maniah, İstemi Kağan'la konuşarak, ona İran'la olan ittifakı bozup, Bizans'la anlaşmayı önermişti. Ancak ipeği Kafkasya üzerinden göndermek hem masraflı, hem de tehlikeliydi. Oysa ki İran üzerinden geçen yol kısa ve güvenliydi. Bu yüzden İstemi Kağan, elçilik heyetinin zehirlendiğini ileri sürerek İran'la savaşmayı tercih etmişti (Gumilev, 2011, ss. 63-65).

Burada Soğdlu Gök-Türk elçilerinin Türk kağanına varıp şikayette bulunmaları olayı, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, bezirganların Bamsı Beyrek'e yakılarak başlarına geleni anlatmaları ve yardım istemeleri şeklinde yansımıştır. İstemi Kağan'ın bir kez daha tamamen Türkler'den oluşan bir heyet göndermesi, bu heyetin çoğunluğunun bir hastalık nedeniyle ölmesi, sadece üç dört kişinin kurtulması olayları, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, bezirganların bir kısmının tutsak tutulması, bir kısmının kaçarak Oğuz'a gelerek Bamsı Beyrek'ten yardım istemesine veya Bamsı Beyrek'in tanıtımında görülen "*Parasarun Bayburd hisarından parlayub uçan*" ifadesine yansımıştır. Büyük olasılıkla bu Türk heyetinin başında İstemi Yabgu/Kağan'ın bir yakını da bulunuyordu ki, belki de bu kişi oğlu Tardu Kağan olabilir. Tardu Kağan'ın İran konusunda şikayetçi olan, bu heyetten kurtulan Soğdlu Gök-Türk elçilerine (destanda bezirganlar) yardımcı olduğu veya İran'a Türk heyetiyle birlikte

gittiği (Parasarun Bayburd hisarından parlayub uçan) ve bütün bunların Dede Korkut'a yansıdığı düşünülebilir.

567 yılında, Soğdlu Maniakh'ın tavsiyesine uyarak yeni bir müttefik arayan Batı Gök-Türk hükümdarı İstemi Yabgu, Maniakh'ın başkanlığında bir heyeti Bizans başkenti İstanbul'a göndermişti. Bu heyet, Hazar Denizi'nin kuzeyi, Kafkasya üzerinden İstanbul'a ulaşmıştı. Soğdlular, eskiden beri Sasanilerle Bizans'ın arasının iyi olmadığını biliyorlardı. Kurulacak Gök-Türk-Bizans ittifakı ile Sasaniler zor durumda kalabilirdi. Bu heyet, ellerinde Türkçe (İskitçe) bir mektupla vardıkları İstanbul'da iyi karşılanmıştı. Bizans'a ilk defa bilinmeyen bir ülkeden elçi geliyordu ki, yanlarında çok kıymetli hediyeler de getirmişlerdi. İstemi'nin gönderdiği bu mektup, Bizans imparatoru II. Justinos'a okunmuştu. 569 yılında Ağustos ayı başında da, Bizans imparatoru II. Justinos'un elçilik heyeti ittifak anlaşması yapmak üzere Gök-Türk ülkesine doğru yola çıkmıştı. Bizans elçilik heyetinin başında Zemerkos bulunuyordu. Bizans'a gelen Türk elçilerinin dönüşünde birlikte hareket eden Bizanslılar, Karadeniz, Kafkaslar, Hazar Denizi, Aral Gölü, Talas Irmağı boyundan Tanrı Dağları silsilesindeki Ak-dağ'da bulunan İstemi Yabgu'nun yanına gelmiş, burada Gök-Türkler ile Bizans arasında, Sasanilere karşı bir ittifak anlaşması yapılmıştı (Taşağıl, 2014, s. 40).

Gök-Türk Devleti döneminde Batı Gök-Türkleri'nde gerçekleşen bu önemli gelişmelerin, Doğu Roman-Bizans başkenti İstanbul'a giden bu ilk Gök-Türk kfilesinin ve Göktürk-Sasani (İran) savaşlarının Dede Korkut'a yansıdığını belirtmiştik: Dede Korkut'ta, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda bu tarihi hatıraların önce destanileşmiş, sonra da hikâyeleşmiş izleri görülmektedir. Dede Korkut'taki Bay Böri, Batı Gök-Türk hükümdarı İstemi Yabgu/Kağan (552-576)'ın, Dede Korkut'taki Bamsı Beyrek, İstemi Kağan'ın oğlu, Batı Gök-Türk Devleti'nin kurucu hükümdarı Tardu Kağan (576-603)'ın hatıralarını taşımaktadır: Bay Böri (İstemi Kağan), yeni doğan oğluna hediye almak için bezirganlarını (Gök-Türklerin Soğdlu-Türk tacir elçileri) İstanbul'a göndermiş, 15/16 yıl sonra geri dönen bezirganlar, Bay Böri'nin oğlu Bamsı Beyrek (Tardu Kağan)'e hediyeler almış, dönüşlerinde Kara Derbent'te (Sasani-İran sınırında) saldırıya uğrayan bezirganları Bamsı Beyrek kurtarmış, Dede Korkut gelerek Bamsı Beyrek'e ad koymuştur. Batı Gök-Türklerinin bu dönemdeki tarihi hatıraları destanlaşarak Dede Korkut'a yansımıştır (Eyüboğlu, 2019, s. 215).

İstemi Yabgu/Kağan (552-576)'ın tacir elçilerini İran'daki Sasaniler'e göndermesi, bu elçilerin öldürülmesi, daha sonra İstemi Kağan'ın tacir elçilerini İstanbul'a göndermesi, burada iyi karşılanması ve dönmesi, Gök-Türklerin güçlü bir dönem yaşaması, İstemi Kağan'dan sonra

yerine oğlu Tardu Kağan'ın tahta geçmesi olayları hikâyeleşerek, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Bay Böri'nin yeni doğan oğlu Bamsı Beyrek'e hediyeler alması için bezirganlarını İstanbul'a göndermesi, bezirganların 15/16 yıl sonra dönüşlerinde Kara Derbent'te yolda saldırıya uğraması ve Bamsı Beyrek'in bezirganları kurtararak ad alması, evlenmesi ve çeşitli maceraları olarak yansımıştır. En eski tarihi alt tabakası Milattan Önceki dönemlere ulaşan ve Gök-Türk dönemindeki hatıralarla mevcut görünümüne evrilen hikâyenin ilk bölümleri İstemi Yabgu/Kağan (552-576)'ın 24 yıllık hükümdarlık döneminin, hikâyenin ilerleyen bölümleri ise oğlu Tardu Kağan (576-603)'ın 27 yıllık hükümdarlık döneminin bir yansımasıdır. Oğuzların ataları olan Batı Türklerinin yaşamında önemli bir yeri olan baba oğulun toplamda 51 yıllık hükümdarlık dönemlerini düşündüğümüzde, hatıralarının halkın hafızasında yer etmesi ve Dede Korkut'a yansması oldukça doğal ve anlamlıdır. Doğu Gök-Türkleri'nin Sir/Kıpçak Türkleriyle ilgili olduğu birçok araştırmacı tarafından dile getirilmiştir ki, aslen Doğu Türklerinden, kurt'u kutsal ve ata olarak kabul eden Aşina (Böri) ailesinden olan ve Batı Türklerini idare eden İstemi Kağan'ın, Batı Türkleriyle ilgili hatıraların ağırlıkta olduğu Dede Korkut'ta *Kam/Bay Böri* olarak geçmesi ve Böri adının daha sonraki dönemlerde çoğunlukla Kıpçak Türklerinde görülmesi de birbiriyle ilişkilidir (Eyüboğlu, 2019, ss. 254-255). Bu dönemdeki tarihi olaylar, tarihi süreç içerisinde, halihazırda Türkler arasında anlatılmakta olan ve kökleri eski devirlere uzanan Türk destan taslağına dahil olmuş, bu destan yeni bir görünüm kazanarak Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun sonraki varyantlarına evrilmiştir. Böylece kökleri Milattan Önceki dönemlere uzanan destanın bu dönemde tarihileşme sürecinde olduğu anlaşılmaktadır.

576 yılında Gök-Türk Devleti'nin batı kanadını yöneten İstemi Kağan'ın ölümü üzerine yerine oğlu Tardu (T'a-t'ou) (576-603) geçmişti. Tardu aslında onun unvanıydı. 576 yılında Gök-Türkler, Kırım'da Bizans'a ait Kerç (Bosporos) kalesini ele geçirmişlerdi. Bu tarihte, Gök-Türk Devleti, doğuda Mançurya sınırlarından, batıda Karadeniz'e kadar uzanıyordu (Kafesoğlu, 2012, ss. 101-102). 582 yılında Batı Gök-Türk Devleti'ni kurarak bağımsızlığını ilan eden Tardu Kağan, daha sonra Doğu Gök-Türk Devleti'nin iç mücadelelerine karışmış, arasının açıldığı İşbara Kağan ile sonucu belli olmayan savaşlar yapmıştı. Ancak Tardu Kağan, Batı dünyası ile olan ilişkilerinde oldukça başarılıydı: Daha önce 576 yılında Kırım'da Bizans'a ait olan Kerç (Bosforos) Kalesi'ni ele geçiren Batı Gök-Türk orduları, beş yıl sonra da Kersonesos Kalesi'nin önlerinde görünmüşlerdi; Bu sıralarda bir Batı Gök-Türk ordusu da Kafkaslar'daki Derbend'i kuşatmıştı; Doğu Türkistan'ın en ünlü ve güçlü krallığı *Kao-ch'ang* (Turfan)

Krallığı ele geçirilmişti. Soğdlu tüccarlar bu bölgeden geçtiklerinde sürekli vergi verirdiler; Batı Türkistan bölgesinde bulunan Soğdların hemen bütün krallıkları Tardu'nun hakimiyetine girmişti. Tardu Kağan'ın kızı Semerkand Kralı ile evlenmişti; Kaşgar ülkesi de her yaz yetiştirdikleri ürünlerden vergi vermek üzere Batı Gök-Türkleri'ne bağlanmıştı; 588-589 yıllarında Sasaniler üzerine akınlar yapılmış, Baktriya ve Toharistan ele geçirilmiş, Herat'a kadar ulaşılmış, Bagdis civarı dahi Gök-Türklerin eline geçmişti (Taşağıl, 2002, ss. 15-48).

Gök-Türk Devleti döneminde Batı Gök-Türkleri'nde Tardu/Tarduş Kağan (576-603) zamanında gerçekleşen bu önemli gelişmelerin Dede Korkut'a yansıdığını belirtmiştik: Dede Korkut'ta, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda bu tarihi hatıraların izleri görülmektedir: Tardu Kağan'ın doğuda *Kao-chang* (Turfan) Krallığı'nı ele geçirmesinin hatıraları hikâyeye Deli Karçar (*Kao-chang*<*Karçar* Krallığı) olarak girdiği gibi, Gök-Türkler'in batıda Kırım'da Kerç Kalesi'ni kuşatarak sınırlarını *Danapris* (Don)'e ulaştırmaları hikâyelere *Tana Sazı* olarak girmiştir. Bamsı Beyrek Boyu'nda, Bamsı Beyrek'in eşi Banu Çiçek ile evlenmeye çalışan Yalancıoğlu *Yaltacuk*'un adındaki “-cuk” küçültme eki ada sonradan eklenmiştir ki, adın aslı *Yalta/Altan* olmalıdır. Yaltacuk, Tardu Kağan ile taht mücadelesine girişmiş bir Gök-Türk beyinin hatıralarını taşımaktadır. Eski Türk töresine göre, bir hükümdar tahta çıktığında, daha önceki hükümdarın eşini de, eğer öz annesi değil ise, kendisine eş olarak alıyordu ki, Dede Korkut'taki Bamsı Beyrek ile Yaltacuk arasındaki ilişki, Banu Çiçek için rekabet de bunun bir yansıması olsa gerektir. Hikâye sözlü tarihten destana, destandan da aşk hikâyesine dönüşürken, taht mücadelesi de aşk mücadelesi şekline dönüşmüştür. Zaten hükümdar ve eşi arasındaki sevginin tarihi bir temeli de olmalıdır, taht mücadelesi unutulup gitmiş ancak sevgi hatırlanmış, hafızalarda yaşamaya devam etmiştir (Eyüboğlu, 2019, s. 217).

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Dede Korkut'un tarihini en iyi şekilde yansıtan cümlelerden birkaçı bulunduğu dikkat çekmiş ve bu cümleyi incelemiştik (Eyüboğlu, 2019, s. 2023). Semih Tezcan, bu ibareyi Dede Korkut Kitabı'nın en güç kısmı olarak ifade etmiştir (Tezcan, 2001, ss. 183-187'den aktaran Özçelik, 2009, s. 147). Boyda, 16 yıllık tutsaklıktan sonra ozan kılığında yurduna dönen Bamsı Beyrek, beşik kertmesi Banu Çiçek ile Yalancıoğlu Yaltacuk'un düğününde ok atanları gördüğünde yanlarına gitmiş, bir süre sonra ok atmak için kendisine eski yayını getirdiklerinde, ağlayarak yayıyla olan hatıralarını anarak şöyle demiştir: İlgili cümleler ve farklı araştırmacılar tarafından okunuşları şöyledir:

Günümüz Türkçesi ile: “*Tul Tulara girdiğim Tulararı / Duharlıyı bıraktığım düşman yurdu / Elimde kıl oklum aygır malı*” (Ergin, 1971, s. 84). Muharrem Ergin okuyuşu ile: “*Tul tulara girdüğüm tulararı / Duharlıyı koduğum yağı yurdu / Elümde kıl kişlüm aygır malı*” (Ergin, 1964, s. 41). Orhan Şaik Gökyay okuyuşu ile: “*Tul tulara gerdüğüm / Tuladarı duharlayı koduğum / Yağı yurdu elümde kıl kişlüm aygır malı*” (Gökyay, 1973, s. 50). Semih Tezcan-Hendrik Boeschoten okuyuşu ile: “*Tul tulaz (?) girdiğim tonuz damı, / Duhar gibi (?) koduğum yağı yurdu, / Elümde fil dişlüm / Argımak aygır verüb aldugum*” (Tezcan ve Boeschoten, 2001, s. 88). Talat Tekin okuyuşu ile: “*Tol tolada girdiğim tola deri / Doharlayı koduğum yağı yurdu*” (Tekin, 1982-1983, s. 152’den aktaran Ata, 2004, s. 33). Aysu Ata okuyuşu ile: “*Tul tulara girdüğüm tulaz evi / Duharlayı koduğum yağı yurdu*” (Ata, 2004, s. 34). Sadettin Özçelik okuyuşu ile: “*Tul tulada girdüğüm, tulad(a) eri duharlayı koduğum yağı yurdu*” (Özçelik, 2009, ss. 145, 148). Şamil Allahverdi Oğlu Cemşidov okuyuşu ile: “*Tul-tulada gerdiyim / Tulu avarı, duxarluyı qovduğum / Yağı yürdüyi alumda gızıl kişlim / Ayğırmalı!*” (Cemşidov, 1995, s. 61).

Dresden nüshasında geçen dizelerin, yedi-sekiz asır sözlü kültürde yaşayarak, dilden dile, kuşaktan kuşağa aktarılarak, gerek kuşaklar boyu aktarımda, gerekse de Türkçedeki ve kültürel-sosyolojik değişiklikler sonucu, en sonunda bu şekilde tespit edilerek yazıya geçirildiğini göz önünde bulundurmamak gereklidir. Ancak, bu uzun süreye ve halk hafızasında ve dilindeki işleme rağmen yine de tarihi olarak birçok önemli noktayı bünyesinde barındırması dikkat çekicidir. Araştırmacılar, birbirinden farklı okudukları ve anlamlandırdıkları dizelerdeki sözcükler hakkında birçok farklı açıklamalar yapmışlardır ki, bu sözcükleri daha ziyade çeşitli kelime ve fiillerle açıklamaya çalışmışlardır. İlgili dizelerin aslına en yakın, tarihi bağlarını da ortaya koyan okuyuşunu Şamil Cemşidov’un okuyuşu olarak tespit etmiştik: “*Tul-tulada gerdiyim / Tulu avarı, duxarluyı qovduğum / Yağı yürdüyi alumda gızıl kişlim / Ayğırmalı!*” Buradaki ikinci dize oldukça önemlidir: “*Tulu avarı, duxarluyı qovduğum*”. Yani Türkiye Türkçesi ile, “*Tulu avarı, duharlıyı kovduğum*”. Burada, Bamsı Beyrek, eline aldığı yayını görünce, onunla yaptığı savaşları hatırlamıştır. Bamsı Beyrek, yani Tarduş Kağan, burada, babası İstemi Kağan ve kendi tahta çıktığı dönemlerdeki faaliyetlerinden bahsetmektedir: Gök-Türk Devleti’nin önce kendisine tabi olduğu, daha sonra bağımsızlığını ilan ettiği ve en sonunda da on yıllarca mücadele ettiği Avar (Abar, Juan-juan) Devleti (Tulu=Tuğlu, bayraklı, devletli)’nden ve Avarlardan, Gök-Türk Devleti’nin kuruluşundan sonraki yıllarda Avarlar’ı kovaladığından ve onların topraklarını kendine üs edindiğinden; Toharistan’da bulunan Akhun Devleti’ni yıkıp, Toharistan’ı

ve burada bulunan Toharları da hakimiyeti altına aldığından bahsetmektedir. Zaten Bamsı Beyrek Boyu'nda adı geçen Deli Karçar'ın da o dönem Doğu Türkistan'daki en büyük devletlerden biri olan Kao-chang Devleti/hükümdarı ile ilgili olduğunu belirtmiştik. Tarduş Kağan, bu devleti de Gök-Türk Devleti'ne tabi kılmıştı (Eyüboğlu, 2019, ss. 222-223).

Bunu coğrafya olarak da şöyle ifade etmiştik: Bamsı Beyrek, yani Tarduş Kağan, gerek babası İstemi Kağan döneminde, gerekse kendi hükümdar olduğu dönemde, Gök-Türk Devleti'nin kuruluşundan sonra Cungarya'daki Avar bölgesini ele geçirmesinden ve gerek Çin'e, gerekse batıda Bizans yönüne doğru kaçan Avarlar'ı kovalamasından; güneybatıda bugünkü Afganistan, yani Toharistan bölgesindeki Akhun Devleti'ni yıkıp Toharları hakimiyet altına almasından bahsetmekte, yayını eline aldığına, o dönem, babası ve kardeşleriyle birlikte dünyanın en büyük gücü haline getirdiği devletin ihtişamını hatırlamaktadır. Zaten hikâyedeki Yalancıoğlu Yaltacuk da, Tarduş Kağan'a muhalefet eden ve tahtına göz diken bir Gök-Türk beyi olmalıdır ki, bir taht mücadelesi söz konusudur. Bütün bu tarihi olaylar, tarihi süreç içerisinde dilden dile, kuşaktan kuşağa destanlaşmış, ardından hikâyeyeleştiği ve farklı görüntüler ve anlamlar da kazandığı sırada tespit edilerek yazıya geçirilmiş, böylece Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'na yansımıştır (Eyüboğlu, 2019, s. 223).

Narşahi (899-959)'nin *Buhara Tarihi* (y:943-944)'ne göre, Tarduş Kağan (Kara Çürin Türk), halk arasında *Biyagu* olarak biliniyordu. Çin kaynağı Sui-shu'da *Pu-chia* olarak geçen ifadeyi Chavannes *Bilge* olarak, Lev Nikolayeviç Gumilev ise *Böke* (Kahraman) olarak okumuştur (Gumilev, 2011, s. 151). Biz bu sözcüğü Dede Korkut'taki Beyrek ile ilişkilendirmiştik: Tardu Kağan'ın halk arasında bilindiği sıfatı olan *Biyagu* (ihtimal *Biyak*) adı, *Beyrek*'i çağrıştırmakta olup, bu adın en eski, ilk şekli olabilir. Kıpçak Türkleri'nde *Bey*'in *Bi/Biy* olarak okunduğunu düşündüğümüzde bu durum daha iyi anlaşılmaktadır. *Biyagu* adı, Dede Korkut'taki *Beyrek* olmalıdır. Ayrıca *Baygu* unvanı ile de ilişkili olabilir. *Biyagu*'nun Gumilev tarafından *Böke* (Kahraman) olarak okunması ise oldukça anlamlıdır. Çünkü *Beyrek/Alpamış* adları da aslında "*alp, kahraman*" ile ilgilidir (Eyüboğlu, 2019, s. 214). Nasıl ki *Bayındır Han* ve *Salur Kazan* adları aslında kişi adı olmayıp bir unvan ise ve bu adlar tarihi süreç içerisinde bir kişi adı haline gelmiş ise, aslında *Bey* kökünden gelen *Begrek/Beyrek/Birek* adı da "*alp, kahraman*" anlamında bir unvandır. Bu yüzden Bamsı Beyrek Boyu'nun Orta Asya'daki varyantı *Alpamış* adıyla bilinmektedir. Tarihi süreç içerisinde bu unvan, bir kişi adı haline gelmiş, birçok Türk hükümdarının hatırası bu ad etrafında daireleşmiştir (Eyüboğlu, 2019, s. 225).

İstemi Yabgu/Kağan (552-576)'ın oğlu Batı Gök-Türk Devleti'nin kurucu hükümdarı Tardu Kağan (576-603)'ın hükümdarlığındaki Batı Gök-Türkleri, batıda Kırım'a, doğuda Kao-chang (Turfan)'a ve sonrasında Çin'e kadar ulaşmış, bütün Gök-Türkler tek bir çatı altında toplanmış, böylece Gök-Türk Devleti tarihteki en geniş sınırlarına ulaşmıştı ki, bu tarihi olaylar, önce destanlaşmış, sonra hikâyeleşmiş ve Bamsı Beyrek Boyu/Alpamiş Destanı altında yaşatılmıştır. Tardu Kağan'dan sonra Batı Gök-Türkleri (On Oklar)'ne Tarduşlar denilmiş ve onların soyundan Oğuzlar ortaya çıkmış, Tardu Kağan'a bağlı Sir'lerden/Sir Tarduşlar'dan ise Kıpçaklar ortaya çıkmıştır. Bu nedenle de Bamsı Beyrek (Alpamiş) Destanı, Oğuz-Kıpçak boylarında görülen ortak bir destandır (Eyüboğlu, 2019, ss. 215-217). *Beyrek* adının Oğuzlar yanında Kıpçaklar arasında da görülmesi de bunun bir yansımasıdır. Hatırlanacağı üzere, bugün Kıpçak kabilesinin oymakları arasında *Beyrek* de yer almaktadır. Kırgızların bölündüğü on bölükten biri olan Karmışların türlü oymakları arasında *Beyrek* de vardır (Gökyay, 1973, ss. CLI-CLII). Alp Bamsı/Bamsı Beyrek'e dair hatıraların *Alpamiş* adıyla Kıpçak Türk topluluklarında ve Altay'larda görülmesi de bunun bir yansımasıdır.

Kökleri tarihin derinliklerinden gelen, İskit/Sakaların batıya yayılmasıyla Grek destanlarıyla etkileşime giren, olasıdır ki Mezopotamya ve Pers kültürleriyle de etkileşimde bulunan, Gök-Türk Devleti döneminde Bamsı Beyrek adıyla şekillenen bu Türk destanı, daha sonra Doğu Gök-Türkleri'nden/Sirler'den gelen Kıpçaklar arasında *Alpamiş* adıyla, Batı Gök-Türkleri'nden/On-Oklar'dan gelen Oğuzlar arasında *Alp Bamsı/Bamsı Beyrek* adıyla yayılarak şekillenmiş ve sonraki varyantlarına evrilmiştir. Böylece Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, *Koroğlu Destanı*'yla birlikte Türk Dünyası'ndaki en yaygın destanlardan biri haline gelmiştir.

Banu Çiçek'in ağabeyinin adı *Deli Karçar*'dır. *Karçar* adı tarihi süreç içerisinde birçok unsur ile ilgili olmuş olabilir:

Gök-Türk Hakan soyunun adının, *Kara Çurin Baygu Türk* olduğu ileri sürülmüştür (Gumilev, 1967, ss. 114-18'den aktaran Esin, 1976, s. 94). Moğolistan'daki önemli eski Türk yazıtlarından biri *Küli Çor Yazıtı* (İh Hüşot Yazıtı) olup *Külçor*'un seferleri, başarıları, kahramanlıklarını anlatmaktadır (Taşağıl, 2017, s. 107). Şam Bayatlarının bir kolu *Kaçarlar*'dı ki, Bayatlar ve Kaçarlar, daha sonra İran'a hakim olarak büyük roller oynamışlardı (Woods, 1991, ss. 246-247). Kırgız Secerelerine göre, Kırgızlar'ın Sağ (Ong) Kol Boyları içerisinde, Tağay Kolu içerisinde, Kılıcı ve Karaçoro adını taşıyan kollar vardır (Omorov, 2008, s. 45).

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda adı geçen *Deli Karçar*'ın, Gök-Türk Devleti döneminde Orta Asya'daki en büyük

devletlerden biri olan *Kao-ch'ang* Krallığı'nın ve hükümdarının, Karaşar bölgesiyle olan tarihi ilişkilerin bir hatırası olduğunu düşündüğümüzü belirtmiştik (Eyüboğlu, 2019, s. 322). Çin kaynaklarına göre Gök-Türkler'in atası erkek çocuk ve dişi kurt, *Kao-Tchang* (Turfan)'ın kuzeybatısında bir dağa kaçmıştı ve bu dağda on erkek çocukları olmuştu (Roux, 2011, ss. 53-54). Hami ve Turfan vadileri ve çevresindeki ovalar, buraya göç ederek yeni yurtlarını benimsemiş savaşçı Çinliler'in torunlarının yaşadığı müstakil *Kao-ch'ang Prensligi*'nin topraklarıydı. Gök-Türklerin çevresinde Çin, *Kao-ch'ang*, Soğd, İran gibi milli şura sahip devletler vardı (Gumilev, 2011, ss. 61, 83). *Kao-ch'ang (Turfan) Krallığı*, Doğu Türkistan'ın en ünlü ve güçlü krallığıydı (Taşağıl, 2002, ss. 15-48).

Doğu Türkistan'da bulunan tarihi bir şehrin adı *Karaşar*'dır. Karaşar, "*Kara Şehir*" anlamına gelmektedir. Çin kaynaklarında bu şehrin adı *Yen-çi* olarak geçmektedir. Karaşar, Hunlar zamanından itibaren Türk kültürü için önemli bir şehir haline gelmişti ve özellikle Gök-Türklerin ilk döneminde ünlü bir şehirdi. Doğu Türkistan'da yer alan, tarihi bir öneme sahip Turfan Vahası bölgesi, Hun hükümdarı Mo'tun (Mo-du) tarafından ele geçirilince bölge Hunlar'a bağlanmıştı. M.Ö. 1. yüzyılda ise Çinliler bölgeyi ele geçirmiş, vahanın doğusunda *Kao-ch'ang-pi* (Yüksek görevlinin bulunduğu surlu kale) adlı yerleşim merkezini inşa etmişlerdi. Daha sonraki dönemlerde, Çin kaynaklarında *Kao-ch'ang* adı bütün bölgenin adı olarak geçmektedir. Bu isimden hareketle Türkler ve Müslümanlar arasında *Koço*, *Kara-Hoca* adı yaygınlaşmıştı. Hunlardan sonra, Orta Asya'nın büyük bir kısmını kaplayan *Kao-ch'e*, yani *Yüksek Arabalılar/Kanglılar* boylarının önemli bir kısmı Turfan civarında yaşıyordu. Kanglılar, daha sonraki yıllarda Töles adıyla anılmaya başlamışlardı. Gök-Türklerin menşeleriyle ilgili rivayetlerin birinde *Kao-ch'ang* adı açıkça geçmektedir ve bölgenin kuzeyi Gök-Türklerin çıktığı ilk yer olarak gösterilmektedir. 552 yılında Gök-Türk Devleti kurulduğunda, Turfan Vahası da Gök-Türkler'e bağlanmıştı. 582 yılında Batı Gök-Türk Devleti'ni kuran Tardu Kağan, kızını bu bölgeyi yöneten yerel hükümdarla evlendirmişti. 630 yılında, Doğu Gök-Türk Devleti yıkılınca, *Kao-ch'ang* Kralı Kao Wen-t'ai, Çin sarayına giderek bağlılığını sunmuş, ardından Çinliler, bölgedeki kaleleri tek tek ele geçirmişlerdi. Turfan'ın bir özelliği de, taht mücadelesi yapan Batı Gök-Türk beylerinin bir sığınma yeri idi. 704'de Koço, Türgişler'e bağlıydı. 745 yılında kurulan Uygur Kağanlığı, bölgeyi hakimiyeti altına almıştı. 751 yılında, Talas Savaşı'ndan sonra Çinliler, Doğu Türkistan'dan uzaklaştırılmıştı (Taşağıl, 2017, ss. 177, 186-188).

Halk hafızası, en karmaşık isimleri ve tarihi olayları bile, dilden dile, kuşaktan kuşağa, uzun tarihi süreç boyunca hatırlayabileceği ve

anlatılabileceği şekilde basitleştirmektedir. Dede Korkut'ta adı geçen Deli Karçar, *Kao-ch'ang (Turfan) Krallığı/Kralı*'nın veya *Karaşar* bölgesinin bir hatırasıdır. Hikâyede Deli Karçar'ın kız kardeşini vermek istememesi, bunun için zor şartlar ileri sürmesi, tarihi olarak Gök-Türkler ile *Kao-ch'ang Krallığı-Karaşar bölgesi* arasındaki ilişkilerin bir yansıması olsa gerektir. Devlet, kabile veya şehir adı kişi adı haline gelmiştir ki, Dede Korkut'ta bunun örneği çoktur (Eyüboğlu, 2019, s. 323).

4) Alt Tabaka: Oğuz Tabakası

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun bir alt tabakası Oğuz dönemiyle ilgilidir. Destanın Oğuz tabakasında; Oğuz etnikleşmesi gerçekleşmiş; Oğuz Eli, Oğuzlar vb. unsurlar yaygınlık kazanmış; destanın bu varyantı Oğuzlar arasında yayılmıştır. Böylece tarihin derinliklerinden gelerek Göktürk-Türgiş dönemindeki tarihi olaylardan da etkilenerek gelişimine devam eden bu destan bir Oğuz destanı haline gelmiştir.

Haluk Köroğlu, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun, 10. yüzyılda Sirderya bölgesinde bulunan Oğuz boylarının arasında doğduğunu ileri sürmüştür (Konıratbayev, 2000, s. 157). Alkey Margulan'a göre, Sirderya civarında bulunan, geçmişte ünlü şair ve bilgelerin ocağı olan *Barşinkent*'in adı, hem Dede Korkut'ta geçen Bamsı Beyrek'in güzel eşi Banu Çiçek (Kazaklarda Barşın veya Gülbarşın), hem de burada yaşayan Kıpçak elinin büyük ozanı Hüsameddin Hamid Barşınlığ ile ilgilidir. Kazakistan'da Turgay'da, Atbasar'da *Barşın Gölü* vardır (Margulan, 2000, ss. 144-145). Alkey Margulan'a göre, *Alpamış Destanı* ve *Kozı Körpeş-Bayan Sulu Destanı*, 11.-12. yüzyılda Oğuz-Kıpçak döneminde ortaya çıkmıştır (Margulan, 1946, ss. 75-81'den aktaran Ata Yıldız, 2015, s. 38). Karl Reichl'e göre, *Alpamış Destanı*'nın Oğuz varyantı, Oğuzlar henüz batıya göç etmeye başlamadan önce, 9.-11. yüzyıllar arasındaki bir tarihte oluşmuştur (Üçüncü, 2006, s. 25).

Avelbek Konıratbayev'e göre, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, yani *Alpamış Destanı*, 10. yüzyılda Sirderya bölgesinde, Kıyat (Konurat) kabilesinde teşekkül etmiştir; Alpamış, Osetler (Alanlar)'in *Nart Destanı*'nda *Atsam* adıyla geçmektedir. Bu destandaki konu, Oğuz destanlarının hepsine çekirdek olmuştur; *Korkut*, *Bozoğlan*, *Oğuzname*, *Alpamış*, *Köroğlu* ve *Kozı Körpeş* vb. destanları buna örnek olarak sayılabilir. Bamsı Beyrek Boyu'nda, Bamsı Beyrek, Peçenekler'e tutsak düşmüş, Peçenek beyinin kızının yardımıyla zindandan çıkıp, yurduna gelmiştir. Bamsı Beyrek'in adını *Bemiş Bayrak* olarak ele alan Avelbek Konıratbayev, Oğuz ulusunun oluşumunun Alpamış ile başlayıp, birliğinin de onun ölümü ile parçalandığını, *Bayrak* sözcüğünün "*tuğ, bayrak*" olmayıp, "*direk, birek*" şeklinde *Dirsehan* adında bulunduğunu, daha da

geriye gidildiğinde *derbik* olduğunu ileri sürmüştür. Avelbek Konıratbayev'e göre, Bamsı Beyrek, doğu Oğuzları'ndan Kıyat boyuna mensuptu. Dede Korkut'ta 9.-11. yüzyıllardaki Sirderya bölgesinde bulunan Oğuz-Kıpçak ulusunun şeceresi ve tarihi anlatılmaktadır. Bu destanların başında Boğaç Han Destanı değil, *Alpamis (Bamsı Beyrek) Destanı*'nın durması gerekir; çünkü, Oğuz-Kıpçak ulusunun teşekkülü de, yıkılışı da *Alpamis (Bamsı Beyrek)* adıyla ilgilidir (Konıratbayev, 2000, ss. 156-177). Avelbek Konıratbayev'e göre, Bay Biçen'in adı, Kazaklar'daki *Alpamis Destanı*'nda *Baysarı* olarak geçmektedir; Baysarı, 10. yüzyıldaki Keteler'in atasıdır (Konıratbayev, 2000, s. 157).

Muammer Kemaloğlu'na göre, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun tarihsel arka planında, Sultan Tuğrul Bey'in 1054 yılında gerçekleşen Rum (Anadolu) Seferi ve o sefere katılmış olan komutan ve askerlerin başından geçen olayların olduğu söylenebilir. Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'ndaki anlatımlarda yer alan ve Bezirgan'ların geçtiği veya bulunduğu, İstanbul, Pasınun Dervendi, Evnük Kal'ası gibi yerlerin dışındaki yer adları ve diğer konuların incelenmesiyle; Tuğrul Bey'in çocuğunun olmaması özelliğinin de vurgulanıyor olmasının yanı sıra, Bamsı Beyrek'in doğması, adının konulması vb. diğer konuların geçtiği anlatımlar dikkate alındığında, destanın bu bölümünde, içerisinde bulunan Oğuz-eli'nin, 1035 Horasan Göçü sonrasında yerleştikleri *Serahs* olduğu, aynı bölüme konu teşkil eden tarihi olayların oluşum zamanının ise bu yerleşimin hemen sonrasına (1036-1037) karşılık geldiği görülmektedir; Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Bayburd Hisarı mel'un beyinin yedi yüz kafir ile gerdek günü baskın yapması sonucunda, Bamsı Beyrek'in naibinin ölmesi ve otuz dokuz yiğidinin kendisi ile birlikte tutsak edilmesi konularının anlatıldığı bölümlerin coğrafyasının ise Şah-Melik Bozgunu sonrasında göç ettikleri Mangışlak'tan bir sonraki yurtları olan ve muhtemelen 1048'de yerleştikleri *Gürgan* olduğu, Anadolu'ya 1054'de yapılan Selçuklu Seferi ve bu sefer kapsamındaki Malazgirt Savaşı ile ardından çıkılan akınlar dikkate alındığında, destanın bu bölümüne konu yapılan tarihi olayların oluşum tarihinin 1054 yılı olduğu görülmektedir; Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda, Bamsı Beyrek'in tutsaklıktan kurtuluşu, Oğuz'a varışı, yavuklusu Banı Çiçek ile kavuşması ve sonrasında Oğuz beyleriyle atlanarak Bayburt Hisarı'na yiğitlerini kurtarmaya gitmesi ile Bayburt Hisarı meliklerinin öldürülmesi, kiliselerinin yıkılıp yerine mescit yapılması ve yiğitlerinin azad edilmesi gibi anlatımların toplandığı *Bayburd Hisarı Hadiselerini* içeren son bölümün oluşum tarihi 1071 yılı olup, bu bölümde tarihi kimlikleri tespit edilen kahramanların içerisinde buldukları Oğuz-eli ise *Eher*'dir (Kemaloğlu, 2019, ss. 53-69).

Muammer Kemaloğlu'na göre, 1054 yılında Malazgirt Seferi yapılmıştır. Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun tarihi kimlikleri tespit edilen kahramanlarından olup, ikinci akıncı kolunda bulunan ve Bayburt Kalesi'nde tutsak edilen yiğitler ile Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda anlatılan ve birinci akıncı kolunda bulunarak Düzmürd Kalesi'nde tutsak edildiği anlatılan yiğitlerin, destanlarda on altı yıl olarak anlatılan tutsaklık hallerinin başlangıç zamanı, tam olarak 1054 yılı sonlarından başlamaktadır. Bu tutsaklık süresinin, 1054 yılı sonlarından 1071 Malazgirt Zaferi sonrasında kurtarılmalarına kadar geçen süreyi ifade etmekle birlikte, yaklaşık olarak on altı yıldan dokuz-on ay daha fazla bir zamana denk geldiği anlaşılmaktadır. Tarihe sadık müellifin, bu tutsaklık sürelerini de küsuratlarından arı bir şekilde, *on altı yıl* olarak destana kaydettiği görülmektedir (Kemaloğlu, 2019, s. 70). Muammer Kemaloğlu'na göre, Bamsı Beyrek'in söylediği "*Parasarun Bayburd hisarından parlayup uçan*" şeklindeki destansı söylemlerden, Sultan Tuğrul Bey döneminde gerçekleşen 1054 Rum (Anadolu) Seferi kapsamındaki Bayburt akını anlatan Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun üçüncü bölümünün oluşum tarihi olan 1071 yılı sonrası olduğu görülmektedir (Kemaloğlu, 2019, s. 96).

Bizanslı tarihçi İoannes Skylitzes (ö:1101'den sonra)'in *Sinopsis İstorion* adlı eserine göre, Sultan (Selçuklu sultanı Tuğrul Bey), kendisine karşı sürekli komplo kuran ve öldürmeye çalışan İbrahim (İbrahim Yınal)'e karşı iyi niyetli değildi. İbrahim bunu öğrendiğinde yeğeni Kutalmış'a kaçmıştı ve ikisi Sultan'a karşı savaş başlatmışlardı. Sultan onları *Pasar* (İran'da bir yerleşim yeri)'da adı verilen yerde karşılamış, İbrahim'i tutsak almış ve öldürmüştü (1059), Kutalmış ise altı bin adam ve İbrahim'in oğlu Melik ile kaçmış, Bizans imparatoru ile görüşüp Roma'nın bir müttefiki ve dostu olarak kabul edilmeyi istemiş, bu sırada Persemenia topraklarında Kars adı verilen yere gelmiş ve elçisinin yanıtını beklemiş, bu sırada Kars'ı kuşatıp hisarın haricinde her yeri almıştı (Özkul, 2013: 107). Selçuk Bey'in oğullarından Arslan Yabgu ve oğulları, Kutalmış Yabgu ve oğulları Yabgulu Türkmenlerinin başında, bir kısmı fetihten daha önce, çoğu da fetihten sonra Anadolu'ya gelip bu toprakları iskan ederek Türkiye Selçuklu Devleti'ni kurmuşlardı. Bu nedenle Arslan Yabgu, Türkiye Türklüğünün büyük atasıdır (Genç, 2015, ss. 493-494). Anadolu Türklüğü'nde önemli bir yere sahip olan; buradaki İbrahim Yınal'ın tutsak alındığı ve Tuğrul Bey tarafından öldürüldüğü ve Kutalmış'ın altı bin adamıyla ve İbrahim'in oğlu Melik ile kaçtığı yer olan *Pasar*'ın adı Dede Korkut Kitabı'ndaki bazı boylarda Bamsı Beyrek'in tanıtımında geçen "*Parasarun Bayburd hisarından Parlayub uçan*" (Tezcan ve Boeschoten, 2001, s. 112) tanıtımını akla getirmektedir.

Belki Türk tarihinde önemli izler bırakmış yukarıdaki olay Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun Oğuz tabakasına yansımış olabilir.

5) Alt Tabaka: Diğer Değerlendirmeler

Bazı tarihi kaynaklarda Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu ile ilgili bilgiler vardır. *Yazıcıoğlu Oğuznamesi*'nde Beyrek, şöyle alkışlanmaktadır: “*Ban hisarından parlayup uçan, altı batman som demürü ayağında kıran, apıl apıl yürüyende boğalayın, zıvıl zıvıl zıvılayanda yılanlayın, on altı yıl Bayburt hisarında dutsaklık çeken, baldırı-uzun Baldırşa'dan hakkın alan, yüce yerden alçak yere göz gözeden Bay Bura-oğlu bey Barı Yiğit*” (Gökyay, 1973, s. CL). Bay Bican Beg, Türk ata sözleri külliyatında “*beylerin ideal bir tipi*” olarak nitelendirilmiştir (Jirmunskiy, 1961, s. 628). *Şecere-i Terakime*'ye göre, Oğuz ilinde beylik kılan yedi kızdan biri Karmış Bay'ın kızı ve Mamış Bik'in karısı Barçın Salur idi. Onun kabri Sir suyunun yakasında olup halk arasında ünlüdür, Özbekler ona “*Barçının Kök Kaşanesi*” demektedir (Ebülğazi Bahadır Han, 1974, ss. 96-97).

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'ndaki kişilere atfedilen bazı mezarlar vardır: Avelbek Konıratbayev'e göre, Kızılorda'nın batı yönündeki Barşın nehrinin yakınlarında Barşın (Banı Çiçek) türbesi vardır. Bu türbede sekiz tane kadın mezarı vardır. Dışı boyalı olduğu için bu türbeye *Sırlı Tam* (Boyalı Türbe) de denilmektedir. İslâmiyet öncesine ait olan böyle bir mezarın Sirderya bölgesinde başka bir örneği yoktur. Yanında balçık tuğlarla yapılmış yıkık bir mezar vardır. Bu mezar herhalde Bamsı Beyrek'in mezarı olsa gerektir. Öyleyse sekiz kadın mezarı ise Bamsı'nın yedi kız kardeşi ile eşi Banı Çiçek'in mezarlarıdır (Konıratbayev, 2000, s. 164). Günümüzde Anadolu'da, Bayburt'un Masat köyünde, Dede Korkut'un mezarı olduğuna inanılan bir mezar olduğu gibi, “*Parasarin Bayburt Hisari*” olarak anılan Bayburt Kalesi'nin karşısındaki Duduzar tepesinde de, Bamsı Beyrek (Beğ Böğrek)'in mezarı olduğuna inanılan bir mezar vardır (Bayburt Dede Korkut 5. Kültür-Sanat Şöleni Kitapçığı'ndan aktaran Alptekin, 1999, s. 1005).

Saadettin Gömeç'e göre, Divanü Lügat-it-Türk'te, Beçenek/Peçenek'in Bizans ülkesine yakın bir Türk boyu oldukları söylenmiştir. Aynı eserde Beçenek/Peçenek, 22 Oğuz kabilesinden 19. sıradaki boyun adı olarak da geçmektedir. Eserin 1. cildinde Beçenek adının alt alta verilerek, birincisinde Rum yakınında oturan Türklerden bir bölük, ikincisinde Oğuzlardan bir boy olduğu söylenmesi dikkat çekicidir. Peçenek ilinin Hazar-Aral civarı olduğu ve *Kök Türk Yazıtları*'ndaki *Kengeres* yurdunda yaşadıkları düşünülmektedir. Daha sonraları meydana gelen çekişmeler yüzünden büyük bir kitle Doğu Avrupa'ya kadar gitmişlerdi (Gömeç, 2009, s. 9). Avelbek Konıratbayev'e göre, *Badjana/Badcana*,

Baysarı, Baybican/Baybican, Peşene/Peçenek, Badjgart, Başkurt, Madiyar, Mordva (Macar) adları Peçenekler'den yayılmıştır (Konıratbayev, 2000, s. 161). 14. yüzyıl İslam tarihçilerinden Dimeşki'nin Altın Ordu topraklarındaki hepsinin Türk olduğunu belirttiği Kıpçak boylarının birinin adı *Beçene* idi (Özyetgin, 2003, s. 43). Akkoyunlu Devleti'ni meydana getiren aşiretler arasında Oğuzların Becene boyundan olması muhtemel Bican aşireti de bulunuyordu (Yınanç'tan aktaran Woods, 1991, s. 247).

Pertev Naili Boratav'a göre, bugün için tespit edilebilen en eski konu Beyrek (bugünkü şekliyle Bey Böyrek) konusudur. Ana hatlarıyla bu hikâyenin konusu Dede Korkut Kitabı'nda görülmektedir. Fakat Anadolu'daki halk hikâyelerine Dede Korkut Kitabı'ndan değil, Dede Korkut Kitabı'na ve Anadolu dışındaki bazı Türk zümrelerindeki (Karakalpaklar, Kırgızlar gibi) varyantlarına kaynak olmuş daha eski bir rivayetten geçmiş olması icap eder. Beyrek adı, Oğuz kahramanlarının adlarını veren başka metinlerde de görülmektedir. Anadolu'daki *Bey Böyrek Rivayetleri*'nde ise, anlamı bilinmeden, Beyrek'in memleketi olarak hep Oğuz İli anılır. Şu halde Beyrek konusunu, Dede Korkut'un telif tarihi olan 15. yüzyıl başlarından çok daha eskiye çıkarmak mümkündür (Boratav, 2015, s. 52; Yılar, 2000, s. 43).

Faruk Sümer'e göre, *Şecere-i Terakime*'de geçen Mamaş Bey'in karısı Salur Barçın, anlaşıldığına göre 12. yüzyılda Seyhun (Sir Derya) kıyısında bir kent kurmuş, Barçınlıgkent adını alan bu şehir uzun zaman varlığını sürdürmüş, halk tarafından *Kök Kesene* denilen Barçın Hatun'un türbesinden bugüne herhangi bir iz kalmamıştır (Sümer, 2009, s. 57). Faruk Sümer'e göre, Barçınlıg-Kent'in adına, 12. yüzyıldan önceki eserlerde rastgelinmez. Barçınlıg-Kent, Sir Derya boylarının Moğollar tarafından ele geçirilişi sırasında Sıgnak ve Öz-Kent'ten sonra adı geçen üçüncü kenttir. Ondan sonra sırasıyla Eşnas, Cend ve Şehir (Yeni)-Kent'in alındığı belirtilmiştir (Sümer, 1972, s. 40).

Hasan Bülent Paksoy'a göre, Alpamış ile ilgili olabilecek bir varsayım şöyledir: Gazneli Devleti'nin gücünü yitirmesinden sonra, 1208-1209'da Gazne'ye gelen Aybek, burada hükümdarlığını ilan etmiş, 1210 yılında polo oynarken atından düşüp yaralanmış ve ölmüştü. Onun oğlu Aram yaklaşık bir yıl tahtta kalmış, yerine Şemseddin (din güneşi) lakabını alan İltutmuş veya Altamış adı ile bilinen Ilbarı boyundan bir Türk geçmişti (The Cambridge History of India, Vol. III, 1928, s. 51'den aktaran Paksoy, 1985, s. 620). Hasan Bülent Paksoy'a göre, Alpamış adının, Kazak ve Kırgız ağızlarında *Algamış, Alfamış* olarak yazılması, Gazneliler sonrası Hindistan'da bulunan İltutmuş-Altamış ile Alpamış arasında bir bağlantı

kurulup kurulmayacağı konusunda yeni soruları ortaya çıkarmaktadır (Paksoy, 1985, s. 621).

Kemal Üçüncü'ye göre, *Alpamiş Destanı*'nın; Altay varyantı *Alıp Manaş*'ta mitsel teşekkül döneminin izleri baskındır; Konırat varyantında, Kalmuk/Moğol saldırılarının biçimlendirdiği bir entrik yapı vardır; Kalmuk saldırısına maruz kalmamış Tatar ve Başkurt boylarının varyantlarında Alpamiş anlatısı zamanla masal formuna dönüşmüştür; Oğuz varyantı Bamsı Beyrek, anlatım tutumu ve teknikleri açısından en gelişmiş örneklerinden biridir. Burada tarihsel bir çerçeve ve coğrafya söz konusu olup, feodal ilişkilerin ötesinde, düzenli ve gelişmiş bir siyasal organizasyon kendini hissettirir (Üçüncü, 2006, ss. 66-67).

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda ve Bamsı Beyrek ve Banu Çiçek tiplerinde Türk tarihine paralel olarak uzanan birçok tarihi tabaka bulunmaktadır: En eskisi Türk destan geleneğinin başlangıcına ve en eski Türk destanına kadar uzanan en alt tabaka; onun üstünde İskit/Saka-Kanglı-Usun-Hun dönemine uzanan tabaka; onun üstünde Göktürk-Türgiş dönemine uzanan tabaka; onun üstünde Oğuz-Kıpçak dönemine uzanan tabaka; onun üstünde en üst tabaka. Bütün bu tarihi dönemler Bamsı Beyrek Boyu'nu ve Bamsı Beyrek/Beyrek ve Banu Çiçek tiplerini şekillendirmiştir.

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun *Bamsım Birek* adlı bir Türkmenistan varyantının ve çok sayıda rivayet şeklindeki varyantının olması, bu boyun Orta Asya'da geniş yayılım gösteren varyantı *Alpamiş* ve bu destandan türemiş *Kozı Körpeş-Bayan Sulu*, *Aşık Garip*, *Şahsenem-Garip*, *Boz Oğlan-Yusuf Ahmet*, *Sayatlı Hemra*, *Şah Kasım*, *Dengiboz* vb. farklı adlar altındaki birçok varyantının olması, bu boyun tarihi köklerinin Oğuzlar'ın, Hazar'ın batısına, Anadolu-Azerbaycan'a göçlerinden daha önceye, henüz Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir:

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun Türkmenistan'da *Bamsım Birek* adlı bir varyantı vardır (Erdem, 1998, ss. 72-73; Erdem, 2005, s. 161). Melek Erdem'e göre, Türkmen varyantındaki Bayböri Beğ'in oğlu Bamsım Birek, Dede Korkut Kitabı'ndaki Bay Böri'nin oğlu Bamsı Beyrek'tir. Türkmen varyantında Bamsım Birek, avda Baycan Beğ'in kızı Banuv Gız'la karşılaşmış olup, Banuv Gız da Dede Korkut Kitabı'ndaki Banu Çiçek'tir. Türkmen varyantında Bamsım Birek'in tutsak düştüğü Baybövürt kalasının hanı Porsan Han, Dede Korkut Kitabı'ndaki Bayburd Hisarı'nın hanı Parasadur'dur. Türkmen varyantında Banuv Gız'ın Makav (Deli) Karaca adlı kardeşi de Dede Korkut Kitabı'ndaki Deli Karçar'dır (Erdem, 1998, ss. 261-262). Melek Erdem'e göre, Dede Korkut Kitabı'ndaki Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu ile Türkmen

varyantındaki Bamsım Birek Boyu temelde denk olmakla birlikte, aralarındaki bazı farklılıklar da vardır (Erdem, 1998, ss. 277-291).

Naciye Yıldız'a göre, Türkmen varyantında, Nurmırat Esenmuradov tarafından Marı'dan derlenen *Tekemuhammet* adlı bir hikâyede, Salır Gazan, Afganistan şahının kızını üç gün güreşten sonra yenmiş ve böylece kendisiyle evlenmeye hak kazanmıştır. Dede Korkut Kitabı'nda ise, Salur, Kazan, Bayındır Han'ın güveyisidir. Hikâyede, Salır Gazan, güreş sırasında Hz. Muhammed'den yardım dilemiş, bunun için olsa gerektir ki, ilk doğan oğluna Tekemuhammet adını vermiştir. Teke, bir Türkmen boyudur (Yıldız, 2000, ss. 364-365).

Türkmen varyantında Salur Kazan hakkında çok sayıda rivayet vardır. Bu rivayetlerin bazıları Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu ile ilgilidir: *Salır Gazan Hakında (Rövyat)*'da (Erdem, 1998, ss. 530-534), aslen Türkiye'den olan Salır Gazan güçlü bir pahlivanmış. Bu rivayetin bir bölümünde; Salır Gazan'ın yolunun geçtiği Balh vilayetinin Iqbal Patışa adlı şahının hem güzel hem de güçlü kızı varmış ki, kızı almak isteyip sınanan çok kişi bunu başaramamış. Bunu duyan Salır Gazan, kız ile güç sınamak için ona haber göndermiş. Sonunda Salır Gazan bu kızla evlenmiş ve on iki yıl birlikte yaşamışlar, bir oğulları (Tekye Muhammet), bir kızları (Gülsüm) olmuş (Eyüboğlu, 2019, ss. 416-417). Dede Korkut Kitabı'ndaki birçok boyla benzerlikleri olan, ancak uzunluğundan dolayı sadece bir kısmını verdiğimiz bu rivayetin bu bölümü, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun Salur Kazan'a bir uyarlamasıdır.

Salır Gazan Hakında'da (Erdem, 1998, ss. 535-536), Ovgan Şahı'nın bir pehlivan kızı, kendisini kim güreşte yıkarsa onunla evlenecekmiş. Bu haber Salır Gazan'ın kulağına gelmiş. Salır Gazan, kızı güreşte yenmiş ve onunla evlenmiş. Salır Gazan'ın Pelvan (Pehlivan) kızıdan Tekye Muhammet adlı bir oğlu olmuş. Salır Gazan'ın ayrıca Sarı adında bir oğlu olmuş ve öldürülüşünden sonra da bir oğlu doğmuş (Eyüboğlu, 2019, s. 417). Bu rivayet Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun Salur Kazan'a bir uyarlamasıdır. Buradaki Pelvan (Pehlivan) kız, Banı Çiçek tipinin alt tabakası ile ilgilidir.

Salır Gazanın Öldürilişi'nde (Erdem, 1998, s. 541), Salır Gazan'ın birinci karısından Salır ile Ersarı doğmuş. İran'da bir pehlivan kız, herkesle güreş yapıp çok yiğitlerin kellesini almış. Salır Gazan da bunu işitip İran'a gitmiş, o kızı yenmiş ve alıp gelmiş. Salır Gazan'ın bu karısından Teke, Göklen, Yomut adlı çocukları doğmuş. Bir gün Salır Gazan bir Özbek'in elinden ölmüş. Pehlivan kızıdan doğan oğulları, babalarının intikamını almak için Özbek'in üstüne yürüyüp onu öldürmüşler, o vakit onların yanında Sarı da varmış ve adı Ersarı olmuş (Eyüboğlu, 2019, s. 417). Bu rivayetin ilk

bölümü, yani Salır Gazan'ın pehlivan kızı yenip alıp gelmesi, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun Salur Kazan'a bir uyarlamasıdır. Anlatının ikinci bölümü ise İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy ile ilgilidir.

Salır Gazanın Öylenişi'nde (Erdem, 1998, ss. 545-546), Salır Gazan, Senpul Serpul denilen yerden Medine'ye ziyarete gidiyormuş. Yolda bir vilayetin şahının kızının kendisini kim güreşte yıkarsa onunla evleneceğini duymuş. Sonunda Salır Gazan, o kız ile evlenmiş, bir hafta onun yanında durmuş, sonra Medine'ye uğramış, sonra geri dönüyormuş (Eyüboğlu, 2019, s. 417). Bu rivayet Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun Salur Kazan'a bir uyarlamasıdır.

Ersarının Döreyişinin Üçüncü Bir Varyantı'nda (Erdem, 1998, ss. 552-553), Gazan Baba, bir yurda varıp hanın kızıyla güreş tutmuş. Onun iki tane oğlu olmuş. Daha sonra onlardan bahsedilmiştir (Eyüboğlu, 2019, s. 418). Bu rivayet Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun Salur Kazan'a bir uyarlamasıdır.

Salır Gazanın Ölüşi'nde (Erdem, 1998, ss. 554-555), Salar Baba'nın pehlivan bir kızdaki Yeye adlı bir oğlu olmuş, Yeye'nin de Sarı adlı bir kardeşi olmuş. Salar Baba'yı Özbek öldürmüştü. Sonra da Yeye ve Sarı gidip Özbek'i öldürmüştü (Eyüboğlu, 2019, s. 418). Bu rivayetin ilk bölümü Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun Salur Kazan'a bir uyarlamasıdır. Rivayetin ikinci bölümü ise İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy ile ilgilidir.

Bu rivayetlerde Salur Kazan ile Beyrek'in sık sık birbirine karıştırıldığı ve birbiri yerine geçtiği görülmektedir. Bunun en önemli nedenlerinden biri, İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'un aslında iki tarihi alt tabakaya sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Biz buna dikkat çekmiştik: İç Oğuz Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy'da bazı çelişkiler mevcuttur: Hikâyede aracı işlevinde iki ayrı kişi görülmektedir ki, biri Aruz'a giden Kılbaş, bir diğeri ise yine Aruz'a giden Beyrek'tir; Kazan'la ilgili olan bir hikâyede, Beyrek'in ön plana çıkarılması, hikâyede kimin baş rolde olduğunun anlaşılabilmesi de dikkat çekicidir; Beyrek'in, hiç ortalarda görülmeyen, hikâyeye sonradan dahil olduğu anlaşılan Basat'tan çekinmesi de ilginçtir; Kazan Han'ın adı hiçbir yerde Salur Kazan olarak geçmemektedir; hikâyede Bayındır Han'dan hiçbir iz yoktur; Kazan'ın Han olduğu bir yerde ölmek üzere olan Beyrek kendisini "*Padişahlar Padişahı*" (Hanlar Hanı) olarak nitelendirmektedir ki, bu unvan aslında Bayındır Han'a aittir ve Beyrek'in sıradan bir kişi veya inak olmayıp, büyük bir Türk hükümdarı olduğunu yansıtmaktadır. Hikâyede görülen bütün bu çelişkiler, hikâyedeki tarihi tabakalaşmadan, gerçekte iki

ayrı döneme ait olan neredeyse aynı denecek kadar benzer iki önemli tarihi olayın tek bir hikâyede birleşmesinden kaynaklanmaktadır. Yani, 630 yılında Batı Gök-Türk Devleti hükümdarı T'ung Yabgu Kağan (618-630) (Beyrek)'in amcası tarafından öldürülmesi ile 738 yılında Türgiş Devleti hükümdarı Su-lu Kağan'ın iki komutanı (diğer taraftan iki önemli boyun başındaki kişiler) tarafından öldürülmesi ve böylece Batı Türkleri'nin karışıklığa düşmesi dönemlerinin tarihi hatıraları zaman içerisinde kaynaşarak İç Oğuza Dış Oğuz Asi Olup Beyrek Öldüğü Boy ortaya çıkmıştır (Eyüboğlu, 2019, ss. 225-226).

Türkmen varyantında görülen, Salur Kazan ile Beyrek'in hatıralarının birbiriyle karıştırılması olayı Anadolu'da da görülmektedir. Örneğin; Anadolu'da Salur Kazan'la ilgili olarak sözlü gelenekte yaşayan ve Ferruh Arsunar'ın *Gaziantep Folkloru 1* adlı eserinde görülen Dede Korkut rivayeti, Cahit Öztelli tarafından bir inceleme ile aktarılmıştır. Bu metin, Gaziantep yöresinde yaşayan İlbeyli ve Barak Türkmenleri arasından derlenmiş olup, *Yurt Değiştirme* adını taşımaktadır ve Dede Korkut Kitabı'ndaki Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un tespit edilen ilk sözlü varyantıdır (Arşunar, 1962, ss. 153-155 ve Öztelli, 1970, ss. 5006-5008'den aktaran Duymaz, 1997, s. 20). Ferruh Arşunar'a göre, bu hikâyenin kahramanı Böyrek Bey'dir, ancak adının dışında, Dede Korkut Kitabı'nın üçüncü hikâyesinin kahramanıyla herhangi bir bağı yoktur (Arşunar, 1962, ss. 153-155'den aktaran Sakaoğlu, 1998, s. 27). Yani Anadolu'daki Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy'un rivayet niteliğindeki varyantının kahramanı Böyrek'tir. Anadolu'da da Salur Kazan ile Beyrek'in hatıralarının birbiriyle karıştırıldığı görülmektedir. Aynı durum Türkmenistan varyantında da vardır. Hatta Dede Korkut Kitabı'nda kimi zaman Bayındır Han ile Salur Kazan'ın şahsiyetlerinin de karıştırıldığı görülmektedir. Bu karıştırma durumu Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda oldukça belirgindir.

Viktor Maksimoviç Jirmunskiy'e göre, Orta Asya ve Yakın Doğu'daki eski bahadırılık destanı Alpamış menkıbesi, Oğuzca tercümesi olan Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun aslını oluşturmaktadır. Bu konunun Altay asıllı olduğu, 1939'da yayımlanan N. Ulağaşev adlı hikâyecinin anlattığı varyantından, menşe bakımından çok eski bir Altay kahramanlık destanı olan *Alp Manaş* ile benzerliğinden görülmektedir (Jirmunskiy, 1961, ss. 618-619). Hasan Bülent Paksoy'a göre, Anadolu'da bilinen Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Alpamış Destanı'nın bir küçük varyantıdır. Bamsı Beyrek Boyu ile Alpamış Destanı'nın ana konusu arasında yerel özellikler dışında büyük farklılıklar yoktur. Bamsı Beyrek Boyu ile Alpamış Destanı arasındaki önemli benzerlikler vardır (Paksoy, 1985, ss. 620-622). Metin Ergun'a göre, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek

Boyu, Hazar Denizi'nin doğusunda ve kuzeyinde; Özbekistan'da Alpamış, Kazakistan ve Karakalpakistan'da Alpamış, Başkurtistan'da Alpamışa, Tataristan'da Alpmamsen, Altay'da Alıpmanaş adıyla bilinmektedir (Ergun, 1997, s. 6'dan aktaran Alptekin, 2000, s. 36). Ali Berat Alptekin'e göre, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Türk Dünyasında en yaygın olarak anlatılan Dede Korkut boyu olarak; Hazar Denizi'nin doğusu ile kuzeyindeki Türk yurtlarında; Özbekistan, Kazakistan, Karakalpakistan, Türkmenistan, Altay, Başkurtistan, Tataristan'da, Hazar Denizi'nin batısındaki Türk yurtlarında; Azerbaycan, Türkiye, Balkanlar, Moldova'da bilinmektedir (Alptekin, 2000, s. 35). Kemal Üçüncü'ye göre, Alpamış Destanı, Altay'dan Türkiye sahasına, oradan Kıpçak bozkırlarına kadar olan coğrafyada Türk sözlü kültür geleneğinin en görkemli repertuvarlarından birini oluşturan epik destan türünün temel halkalarından biridir (Üçüncü, 2006, s. 66). Kemal Üçüncü, Alpamış Destanı'nın, Altay (Alıp Manaş), Özbek (Alpamış), Kazak (Alpamış), Başkurt (Alpamışa), Tatar (Alıp Memşen) ve Oğuz (Bamsı Beyrek/Bey Böyrek) varyantları arasındaki benzerlikleri dile getirmiştir (Üçüncü, 2006, ss. 52-53, 67). Sarıgül Bahadırova'ya göre, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu ile Alpamış Destanı arasında, olay örgüsünün kuruluşundaki paralelliklerin yanı sıra, kahramanlar arasında da bazı benzerlikler ve farklılıklar vardır (Bahadırova, 2005, ss. 116-120).

Muhtar Avezov, *Kozı Körpeş-Bayan Sulu Destanı*'nin Orta Asya'da yaygın olan *Tahir-Zuhra Destanı*'yla olan benzerliğine, *Alpamış Destanı*'yla çok yönden benzerliklerinin olduğuna dikkat çekmiştir. Muhtar Avezov'a göre, *Kozı Körpeş-Bayan Sulu Destanı* ile *Alpamış Destanı* karşılaştırıldığında önemli benzerlikler vardır (Avezov, 1997, s. 99). İ. A. Çekaninskiy, *Alpamış* ile *Kozı Körpeş-Bayan Sulu* destanlarının karşılaştırmasını yaptığı bir çalışmada *Alpamış* ile *Kozı Körpeş-Bayan Sulu* arasındaki münasebete ilk dikkat çekenlerden biri olmuştur (Çekaninskiy, 1929'dan aktaran Aça, 2002, s. 16). Aşık Garip Hikâyesi, Dede Korkut'un son zamanlarda yazıya geçirilmiş bir varyantı olarak kabul edilmektedir (Sarıtaş, 2008, s. 90). B. A. Garrıyev, Dede Korkut'un Salır Gazan, Bamsı Beyrek gibi boylarının Oğuz Türkmenlerinin yaşamını yansıttığını, destanlara dikkatli bir şekilde bakıldığında, Özbeklerin *Alpamış*, Türkmenlerin halk destanı *Şasenem-Garip*, Mağrufi'nin *Yusuf-Ahmet*, Şabende'nin *Sayatlı Hemra* destanlarına kaynaklık ettiğini vurgulamıştır (Garrıyev, 1945, s. 37'den aktaran Kalenderoğlu, 2011, s. 1343). Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç'e göre, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun, Hazar Ötesi Türkmenleri arasında *Boz Oğlan-Yusuf Ahmet* adıyla çok yaygın bilinen bir varyantı da vardır (Fedakar, 2004, s. 139). Gurbangül Guziçiyeva, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu ile Türkmenlerin

Şahsenem-Garip Destanı arasındaki benzerliğe dikkat çekmiştir (Guzıçıyeva, 2000, ss. 178-179). Abdulkadir Emeksiz'e göre, *Şah Kasım Hikâyesi*, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun bir çeşitlemesidir (Emeksiz, 2016, s. 9). Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Gagavuz Türklerinde de *Dengiboz* adıyla yaygın bir şekilde anlatılmaktadır (Özkan, N., 2015, s. 460).

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda geçen birçok yer adı bu boyun tarihini Oğuzlar'ın Anadolu-Azerbaycan'a göçlerinden daha önceye, henüz Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe götürmektedir:

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda *Ala Dağ*'ın adı geçmektedir (Gökyay, 1973, s. 34) Aladağlar, Orta Asya'da Tanrı Dağları'nın büyük bir kolunu oluşturan dağlardır, Tanrı Dağları'nın kuzey ve batı kolunda yer alırlar. Bu bölgede Aladağlar adını taşıyan ve Tanrı Dağları'nın bir bölümünü oluşturan birçok dağ sırası vardır. Dede Korkut'ta geçen *Ala Dağ*, Orta Asya'da bugün de aynı adı taşıyan dağlardır. *Ala Dağ* ifadesinden tarihi olarak bugünkü Kazakistan-Kırgızistan sınırları boyunca uzanan ve Karadağlar ile kesişen *Talas* ve *Kırgız Aladağları* (ve *İli Aladağları* ile *Yedisu (Cungar) Aladağları*) kastedilmiştir. Bu bölge tarih boyunca Saka, Kanglı, Usun, Batı Hun, Batı Göktürk ve Türgişlerin merkez bölgelerinden biri olmuştur.

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda *Amıt Suyu*'nun adı geçmektedir (Gökyay, 1973, s. 51). *Camıu't-Tevarih*'de, Oğuz Han'ın Gur, Garcistan, Gazne, Zabil ve Kabil'e kadar olan yerleri ele geçirdiği, bu fetih sırasında *Amuy* ırmağından geçildiği belirtilmiştir. Oğuz Han, yurduna dönüşü sırasında *Amuye* Irmağı'ndan geçmiş, Semerkand'a doğru akan büyük bir ırmak üzerindeki İlik vilayetini de geçerek Buhara sınırındaki Yalguz Ağaç'a gelmişti (Togan, 1982, ss. 22, 47). *Şecere-i Terakime*'ye göre, Oğuz Han, Talaş'tan Horasan'a giderken, *Amu suyu*'ndan geçmişti (Ebülğazi Bahadır Han, 1974, s. 39). Oğuznamelerde de geçen *Amuy/Amuye/Amu* Irmağı, Dede Korkut'ta geçen *Amıt Suyu* olup, eski bir destan geleneğinden gelmektedir ve Orta Asya'da bulunan günümüzdeki adıyla *Amu Derya*'dır (Eyüboğlu, 2019, ss. 429-430).

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda *Parasarun Bayburd Hisarı* (Gökyay, 1973, ss. 42, 44) ve *Bayburd Hisarı* (Gökyay, 1973, ss. 40, 57) olarak geçen yer adı Orta Asya'dadır. Türkler'in Anadolu'ya geldikleri büyük Oğuz-Selçuklu göçü ve sonrasında Bayburt Kalesi hep Türkler'in hakimiyetinde kalmıştır. Oysaki Dede Korkut'ta Bayburt Kalesi, bir düşman kalesi olarak geçmektedir. Bu çelişkili durum Dede Korkut'ta adı geçen Bayburt Kalesi'nin aslında bu kale olmadığını, isim benzerliğinden dolayı bu

şekilde mahallileştğini, destanda adı geçen kalenin prototipinin tarihi köklerinin Orta Asya ile ilgili olduğunu göstermektedir. Dede Korkut Kitabı'nda, Beyrek için "*Parasarun Bayburt hisarından, parlayup, uçan*" denilirken, Topkapı Sarayı'ndaki daha eski şeklini yansıtan Oğuzname'de (Ögel, 1994, s. 115) ise, Beg Beyrek için "*Ban hisarından parlayup uçan*" denilmektedir. Yani, Dede Korkut Kitabı'ndaki *Bayburt Hisarı*, Topkapı Sarayı'ndaki Oğuzname'de *Ban Hisarı* olarak geçmektedir ki, bu yer adının eski şeklinin bir yansıması olmalıdır.

Türkmen varyantında ise, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'ndaki *Parasar*'ın *Bayburt Hisarı*, Türkmen varyantında Bamsım Birek Boyu'ndaki *Porsan Han*'ın *Bay Bövürt Kalesi*'dir. Türkmen varyantındaki *Baybövürt Kalası*'nın hanı *Porsan Han*, Dede Korkut Kitabı'ndaki *Bayburd Hisarı*'nın hanı *Parasar*'dur (Erdem, 1998, ss. 261-262, 288). Yani Dede Korkut Kitabı'ndaki *Bayburd Hisarı*, Türkmen varyantında *Baybövürt Kalası* olarak geçmektedir ki, bu durum, gerçekte Orta Asya'da ortaya çıkan bu hikâyenin, Dede Korkut Kitabı'nda Anadolu-Azerbaycan coğrafyasına uyarlanarak mahallileşmiş olmasının bir yansımasıdır: Burada adı geçen *Parasar/Porasan* sözcüğü, "*Pars (Bars) Han*", yani "*Pars (Fars) Hanı*" demektir ve İran hükümdarı kastedilmektedir. Bilindiği gibi eski Türkçe'de "*f*" harfi bulunmuyordu ki, bu nedenle de "*Fars*"a "*Pars*" denilmiştir. Orta Asya'daki Gök-Türkler ile İran'daki Sasaniler arasındaki ilişkilerin tarihi bir yansımasıdır (Eyüboğlu, 2019, s. 386). Dolayısıyla *Fars (Pars) Hanı*'nın bu kalesi de eski İran topraklarında, özellikle Orta Asya'ya yakın *Horasan* civarında olmalıdır. Bilindiği gibi, sonraki dönemlerde *Horasan* adı, Batı Türkistan'ın Arap yönetiminde olan bölgesini ifade etmek için genel bir ad olarak kullanılmıştı. İlginçtir ki, *Parasar/Porsan* sözcüğü ile İran'daki *Horasan* arasında da büyük bir benzerlik vardır ki, eski Türkçe'de "*h*" harfi de olmadığı için, *Horasan*, *Parasar*'a/*Porsan*'a dönüşmüş de olabilir. Destanın en alt tabakasında ise bu ad *Pers Hanı* olabilir. Antik dönemdeki Pers Devleti'nin bir hatırası olan *Pers Hanı* tarihi süreç içerisinde *Pars Han*, sonrasında da *Parasar*'a/*Porsan Han*'a dönüşmüş olabilir. Dede Korkut'taki birçok kişi ve yer adında bu türlü değişimler ve dönüşümler görülmektedir.

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda *Pasinün Kara Dervend*'in adı geçmektedir (Gökyay, 1973, ss. 32, 42) Türk Tarihinde çok sayıda yer *Demirkapı/Derbent* olarak bilinmektedir. Bu yerler özellikle de çeşitli Türk devletlerinin diğer kavimlerle sınır bölgelerini oluşturuyordu. Milattan Önceki dönemlerden başlayarak, İskit/Sakalar, Hunlar, Kanglılar, Göktürkler, Batı Göktürkleri, Türkişler, Hazarlar, Oğuzlar gibi çok sayıda Türk boy ve devletleri, bu Demirkapı'ları aşmak için akınlar düzenlerlerdi ki, bütün bu hatıralar destanlara ve Dede Korkut'a yansımıştır. Bu

Demirkapı'lardan ikisi çok ünlüdür ve Dede Korkut'ta adı geçen Demirkapı'lar bunlardır: 1) Orta Asya'daki (Amu Derya) *Demirkapı*: İlki ve en önemlisi, günümüzde Özbekistan'ın en güneyinde, Afganistan ve Tacikistan sınırlarının kesişim yerinde, Amu Derya'nın kıyısına yakın bir yerde yer alan *Demirkapı*'dır. 2) Hazar Denizi'nin batısındaki (Kafkasya) *Demirkapı*: Hazar Denizi'nin batısında, Azerbaycan'ın kuzeyinde, bugünkü Rusya'ya bağlı Dağıstan'da yer alan *Derbent*'tir.

Bazı araştırmacılarca yer adı olarak incelenen, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda geçen *Pasın*, aslında bir kavim adıdır. Dede Korkut'ta geçen *Pasın*, "*Fars*" (Pars/Pers) demektir ve "*Fars*'ın/*Pars*'ın" anlamında kullanılmıştır. Eski Türkçede "*f*" harfi olmadığı için "*Fars*", "*Pars*" olarak söylenmiştir (Eyüboğlu, 2019, s. 386). Yani burada *Fars*'ın/*Pars*'ın (*Pasinün*) Demirkapı'sı (*Kara Dervend*) kastedilmiştir. Tarihi kaynaklarda Demirkapı hakkındaki bilgiler çoktur. Makale sınırını aşmamak için burada sadece bir iki örnek vereceğiz: *Kül Tigin Yazıtı*'nda Bilge Kağan, birçok yerde *Demirkapı*'dan bahsetmiştir ki, *Demirkapı*'nın Türkler için önemini ortaya koymaktadır: *Kül Tigin Yazıtı*'nda, Bilge Kağan, şöyle demektedir: "*Kurıgaru Yençü Üğ(üz) keçe Temir Kapıgka teği süledim*" (*Batıda İnci (Sır Derya) ırmağı(nı) geçerek Demir Kapı'ya kadar ordu sevk ettim*) (Kül Tigin Yazıtı, G3-G4; Tekin, 1998, ss. 34-35). *Kül Tigin Yazıtı*'nda, Bilge Kağan, şöyle demektedir: "*Soğdak bodun iteyin tiyin Yinçü üğzüğ keçe Temir Kapıgka teği süledimiz*" (*Soğdak halkını düzene sokayım diye İnci (Sır Derya) ırmağını geçerek Demir Kapı'ya kadar sefer etik*) (Kül Tigin Yazıtı, D39; Tekin, 1998, ss. 48-49).

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda *Gürcistan*'ın adı geçmektedir (Gökyay, 1973, s. 34). Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda *Gürcistan*'ın adı geçerken, Türkmen varyantındaki Bamsım Birek Boyu'nda ise bu yer adı yoktur. Dede Korkut Kitabı'nda Begil Oğlu Emren'in Boyu'nda gelen haraç *Gürcistan*'dan iken, Türkmen varyantındaki Imra Boyu'nda ise bundan söz edilmez, güneybatı sınırının rahat olmadığı belirtilir (Erdem, 1998, ss. 280, 292). Burada Dede Korkut'un tarihi ile ilgili dikkat çekici bir ayrıntı vardır; Orta Asya'da, Göktürk-Türgiş döneminde, güneybatı sınırında *Demirkapı* ve *Gur*, *Garcistan* bölgeleri bulunuyordu ki, Dede Korkut Hikâyeleri'nin Orta Asya'da ortaya çıktığının bir yansımasıdır. *Orhun Yazıtları*'nda ve Dede Korkut'ta adı geçen ünlü *Demirkapı*, tarihi *Garcistan* bölgesindedir. Orta Asya'daki tarihi *Gur*, *Garcistan* bölgelerinin adı Anadolu-Azerbaycan coğrafyasında mahallileşerek Dede Korkut Kitabı'na *Gürcistan* olarak yansımıştır.

Gur ve *Garcistan*, Orta Asya'da yer alan önemli tarihi bölgelerdir: İbn Hurdazbih (ö:912-913)'in *El-Mesalik ve'l-Memalik* (y:885-886) adlı

eserine göre, Belh-Yukarı Toharistan Yolu bölgesindeki, *Garşistan*'ın haracı 100.000 dirhemdi, koyundan 2.000 baştı (İbn Hurdazbih, 2008, s. 43). Eserin *Horasan'da ve Doğu'da Kullanılan Hükümdar Lakapları* bölümünde, *Garşistan* meliklerine *Berazbende* dendiği belirtilmiştir (İbn Hurdazbih, 2008, s. 45). *Hudud El-Alem* (y:982)'e göre, *Horasan* ülkesinde, Cüzcanan, doğusunda Belh'e ve Toharistan'a uzanıyordu, Bamiyan'a kadar iniyordu. Güneyinde *Gur* ve *Bust*'e uzanıyordu. Batısında *Garcistan* ve oranın merkezi *Bashin*'den aşağı *Merv*'e kadar uzanıyordu. Kuzeyinde *Ceyhun* bulunuyordu. Buranın hükümdarı *Afridhün*'ün soyundan geliyordu. Bu hükümdara *Horasan'da Cüzcanan Meliki* deniyordu. *Garcistan* ve *Gur* sınırları içindeki bütün liderler bu hükümdara bağlıydı. *Horasan* ülkesinde yer alan *Garcistan*'ın en önemli kenti *Buşin*'di. Buranın liderine *şar* deniyordu. Birçok tahıl üretiliyordu, arazileri boldu ve zengindi. Dağlık bir bölgeydi. Sakinleri barışçıl ve iyi kalpliydi. Halkı çoban ve çiftçiydi (Orhan, 2007, ss. 87-88). *Gur* adı *Herat*'ın doğu ve güneydoğusunda ve *Garcistan* ile *Guzgan*'ın güneyindeki dağlık bölgeye verilmiştir (Barthold, 1990, s. 360). *Garcistan*'ın dağ eteğini kapsayan *Demir Kapı* aşağı *Toharistan* bölgesinde yer almaktadır (Gibb, 2005, s. 23'ten aktaran Dadan, 2006, ss. 31-32). *Harizmşah Devleti*'nin kurucusu *Harizmşah Atsız*'ın büyük babası *Anuş-tegin Garca* (*Garça*), *Selçuklu* emirlerinden *Bilge-tegin*'in (*Bilge Beg*) kölesiydi. *Bilge-tegin* onu *Garcistan*'dan satın aldığı için kendisine bu lakap verilmişti (Barthold, 1990, s. 345). 14. yüzyılda yazılan *Camiu't-Tevarih*'de *Karluklar*, *Garcistan* ve *Hindu Kuş Dağları* çevresinde yaşar bir halde gösterilmiştir (Sümer, 1959, s. 368). *Şehname*'deki *Türk kahramanı Afrasiyab*'ın, yani *Türkçe* adıyla *Alp Er Tunga*'nın, *İran* ve *Hint* fütuhati sırasında karargahı *Orta Asya*'da, bugünkü *Afganistan*'ın ortasında yer alan *Gurçestan*'da idi (Togan, 1982, ss. 125-127). *Camiu't-Tevarih*'de, *Oğuz Han*'ın *Türkistan*'daki *Gur*, *Garcistan* ve o tarafları ele geçirdiğinden, *Oğuz*'un askerlerinin bütün *Gur* vilayetini, *Garcistan*'ı, *Gazne*, *Zabil* ve *Kabil*'e kadar il yapıp ele geçirdiklerinden bahsedilmiştir. Dünyanın birçok yerini ele geçiren *Oğuz Han*, ülkesine dönerken çabuk gitmek için *Gur* ve *Garcistan* yoluyla hareket etmişti (Togan, 1982, ss. 22, 47). *Şecere-i Terakime*'ye göre, *Oğuz Han*, *Belh*'i aldıktan sonra, *Gur*'u da almıştı. *Gur*'da çok kar yağmıştı. *Oğuz Han*, burada *Karlık*'a ad koymuştu. *Gur* şehri *Belh*'e bağlıydı (Ebülğazi Bahadır Han, 1974, ss. 34-36). *Oğuznamelerde* ayrıntılı olarak geçen, *Oğuz Han*'la ilişkilendirilen, *Oğuzname* geleneğinde önemli bir yeri olduğu ve *Oğuzların* hatıralarında önemli bir yer tuttuğu anlaşılan *Gur*'un, *Garcistan*'ın, *Oğuz Han*'ın fetih güzergahından ve adları *Garcistan* ile birlikte geçen, *Gur*, *Gazne*, *Zabil* ve *Kabil* yer adlarından, *Orta Asya*'da tarihi *Garcistan* bölgesinde olduğu açıkça görülmektedir. Dede

Korkut Kitabı'nda adı *Gürcistan* olarak geçen yer, Batı Göktürk-Türgişlerin Farsi kavimlerle sınırını teşkil eden Orta Asya'daki tarihi *Garcistan* bölgesi olup, ünlü *Demirkapı* da bu bölgeye çok yakında yer almaktadır. Dede Korkut Kitabı'nda *Gürcistan* adının geçtiği üç boy; Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy, Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu, Begil Oğlu Emren'in Boyu, Milattan Önceki dönemlerde Türklerin bu bölgeye yaptıkları akınların hatıralarından kalıntılar da taşımakla birlikte, Göktürklerin-Türgişlerin tarihi *Garcistan* ve *Demirkapı* bölgelerine yaptıkları akınların hatıralarını taşımaktadır. Büyük olasılıkla destanın en alt tabakasında ise bu yer adı *Kazların/Kuzların/Kurların* birlikte yaşadıkları eski dönemlerin bir hatırası olup, bu topluluklardan *Kurların/Gurların* ortaya çıkışının yansımalarını da bünyesinde taşıyor olabilir. En eski Türk destan taslağı tarihi süreç içerisinde varyantlaşırken birçok değişimler ve dönüşümler geçirmiş, bunlar da kişi ve yer adlarına yansımıştır.

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu da dahil olmak üzere Dede Korkut Kitabı'nda *Kara Dağ'ın/Kara Dağlar'*ın adı on bir boyda geçmektedir (Gökyay, 1973, s. 236). Dede Korkut Kitabı'nda (Gökyay, 1973, s. 335) bu dağların adı, Salur Kazan'ın Evi Yağmalandığı Boy ve Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda *Karacuk* olarak da geçmektedir. Dede Korkut'ta adı geçen *Karadağ/Karaçuk*, Türklerin/Oğuzların anayurdu Orta Asya'da, Sir Derya boylarında uzanan *Karadağlar (Karataş)*'dir: Kaşgarlı Mahmud'un Oğuz şehri olarak belirttiği *Karaçuk*, esere göre hem Fârâb şehrinin hem de Oğuz ülkesinin adıydı (Sümer, 1972, ss. 34, 38). Aybek ed-Devadari (ö:1336), 1310 yılında tamamladığı, içerisinde *Ulu Han Ata Bitiği*'nin özetini verdiği *Dürerü't-Tican ve Gurerü Tevarihi'z-Zaman* adlı eserinde Türkler arasındaki *Kara Dağ* hakkındaki birçok söylentiye aktarmıştır. Bu söylentiye göre Türklerin atası Ulu Ay Ata ve Ulu Ay Ana, Ulu *Kara Dağ*'daki büyük bir mağarada yaşam bulmuş, onlardan da zamanla Türkler türemiştir (Demir, 2017, ss. 73-89). Timur'un zafernamelerinde bu dağın adı geçmektedir. Bu kayıda göre *Karaçuk*, engin bozkıra hakim bir mevkiyeydi ve bozkır oradan gözetleniyordu. Timur ikinci kez Toktamış üzerine giderken buradan geçmişti. *Şecere-i Terakime*'deki Türkmen rivayetleri arasında Oğuzların yurdu olarak *Kazgurd* ile birlikte *Karaçuk*'tan bahsedilmiştir (Sümer, 1972, s. 35). Günümüzde Kazakistan'da Sir Derya'ya paralel uzanan *Kara Tav* sıradağları Dede Korkut'taki "*karşı yatan Kara dağ*" yahut *Karacuk Dağ*'dır (Togan'dan aktaran Gökyay, 1973, ss. CIII-CIV). Dede Korkut'ta geçen *Karacuk* adı ile Oğuzlar'ın Sir-Derya boylarındaki ünlü sıradağları kastedilmiştir (Sümer, 1972, s. 384). Kazakistan'da Sir Derya'ya paralel bir

şekilde uzanan *Karatav/Karadağlar*, Dede Korkut'taki ünlü *Kara Dağlar/Karaçuk*'dur (Eyüboğlu, 2019, s. 430).

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda *Tana Sazı*'nin adı geçmektedir (Gökyay, 1973, s. 338). Herodot, İskitçe'de "*akarsu, nehir*" anlamlarında *Tanais* sözcüğünü kaydetmiştir (Sertkaya, 2012, s. 104). Herodotos (M.Ö. 485-M.Ö. 424)'a göre, İskitler'in toprakları, bugünkü Don Irmağı olan *Tanais*'e kadar uzanıyordu. *Tanais Irmağı*'nı geçtikten sonra, İskitya sona eriyordu (Durmuş, 2017, s. 53). 2. yüzyılda Batlamyus'un yazdığı *Geographia*'da *Tanais* adı, hem *Don*, hem de Sirderya ırmakları için kullanılmış olsa da, yapılan son araştırmalar, *Tanais* adının Sirderya için kullanılmasının bir yanlış anlamadan kaynaklandığını ortaya koymuştur (Vasary, 2007, s. 84'ten aktaran Sertkaya, 2012, s. 105). *Moğolların Gizli Tarihi*'nde, "*Tana deresi / çayı*" ibaresi geçmektedir. Tana, Burhan-haldun Dağı önünden geçer, Kerulen'in bir koluna dökülür. Eserde, Temucin (Cengiz Han)'in Tunggelik nehrinin mecrasına doğru gittiği ve *Tana* deresi civarında, Burhan-haldun eteğinde yerleştiği belirtilmiştir (Sertkaya, 2012, s. 104).

Tana sözcüğü, "*akarsu/ırmak/nehir*" anlamında kullanılmış olan bir kelimedir. Milattan Önceki ve Milattan Sonraki ilk birkaç yüzyıla ait haritalarda *Tanais* adı, *Don Irmağı* için kullanılmıştır. Dede Korkut'ta Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda geçen *Tana Sazı*, günümüzde Rusya'da bulunan ve Karadeniz'e dökülen *Don Irmağı*'dır. Bilindiği gibi 6. yüzyılda Gök-Türk Devleti'nin batıda ulaştığı son nokta Karadeniz'in kuzeyini oluşturan Azak Denizi ve Kırım yarımadasıydı ki, *Don Irmağı* da buradaki Azak Denizi'ne dökülmekte olup, bu bakımdan *Tana Sazı*, Gök-Türklerin hatıralarını yansıtmaktadır. Ancak Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun çok daha eskiden gelen bir alt tabakası da vardır. Bu destan, çok daha eskiden gelen bir destan kalıbı içerisinde anlatılarak Göktürk dönemindeki bir kahramana uyarlanmıştır. Bu bakımdan buradaki *Tana Sazı*, çok daha eski bir tarihi tabakanın, İskit/Saka, Kanglı/Kangar döneminin bir hatırası olabilir. Büyük olasılıkla destanda İskit/Saka döneminin izlerini de taşımaktadır.

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu ve Kazılık Koca Oğlu Yigenek Boyu'nda *Türkistan*'ın adı geçmektedir (Gökyay, 1973, s. 812). Dede Korkut'taki *Türkistan*, hiç şüphesiz bu addaki ülkeyi ifade etmektedir. *Türkistan* adını taşıyan başka bir yer yoktur (Sümer, 1959, ss. 408-409; Sümer, 1972, s. 384). Dede Korkut'ta adı geçen *Türkistan*, elbette ki Türklerin ana yurdu Orta Asya'da olup tarihi *Türkistan* bölgesini ifade etmektedir. Herhalde yeri ve anlamı bu kadar açık olduğundan fazla açıklama yapmaya gerek yoktur. Mağcan Cumabay'ın bir dizesi *Türkistan*'ın

Türkler için önemini oldukça güzel bir şekilde dile getirmektedir: “*Türkistan iki dünya esigi koy, / Türkistan er Türktün besigi goy*” (Bahar, 1994, s. 233).

6) Üst Tabaka

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun en üst tabakası ise sonraki dönemlerle ilgilidir.

Arkeolojik buluntular, yerli ve yabancı tarihi kaynaklar, bu konuda yapılan birçok araştırmalar eski Türklerin inanışları konusunda değerli bilgiler vermişlerdir. Eski Türkler *Şamanizm (Kamlık/Şamanlık)* inanışlarına sahiptiler. Vasiliy Vladimiroviç Barthold (Barthold, 2004, s. 17), Wilhelm Radloff (Radloff, 1956, s. 3; Radloff, 2012, s. 15), Yusuf Ziya Yörükan (Yörükan, 2014, s. 11), Abdülkadir İnan (İnan, 1976, s. 8; İnan, 1986, s. 1), Jean Paul Roux (Roux, 2011, ss. 116-117), Peter Benjamin Golden (Golden, 2012, s. 21), Yaşar Çoruhlu (Çoruhlu, 2015, s. 17), Fuzuli Bayat (Bayat, 2006, s. 21) gibi çok sayıda önde gelen araştırmacı, eski Türklerin din ve inanışlarını *Şamanizm (Kamlık/Şamanlık)* olarak nitelendirmişlerdir. Eski Türkler *Kamlık/Şamanizm* inanışlarına, kültür ve medeniyetine sahiptiler.

Eski Türklerin ve en eski atalarının; yaşadıkları coğrafyanın ve yaşamın bir ürünü olarak ortaya çıkan; tarihin derinliklerine ve eski çağlara uzanan; Natürizm, Animizm ve Totemizm ile harmanlanmış; atalar, gök, yer, dağ, ağaç, su, ateş vb. kültürlerinin önemli bir yer tuttuğu; büyü, kehanet, fal vb. unsurların yer aldığı; tanrılar panteonunun bulunduğu; binlerce yıllık bir geçmişe sahip; Kamlık/Şamanizm inanışlarından, kültür ve medeniyetinden; aralarında ortaklıklar olmakla birlikte çok sayıda farklılığın olduğu; farklı bir coğrafya ve yaşamın ürünü olan; İslam inanışlarına, kültür ve medeniyetine geçişleri ve bu süreçte yaşanan bazı değişimler ve dönüşümler, bunların insan yaşamına, inanışlarına, anlatılara ve tiplere etkileri; eski Türklerin yüzyıllar boyu süren ve hatta günümüzde bile devam eden, kimi zaman sancılı kimi zaman daha kolay gerçekleşen, tarihte ve günümüzdeki Türk toplumlarında farklı oranlarda ve etkilerde gerçekleşen, iki farklı kültür ve medeniyet arasındaki bu dönüşüm süreci, bütün Dede Korkut Boyları'nın üst tabakasının şekillenmesinde etkili olmuştur (Eyüboğlu, 2022, s. 77).

Sonuç

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda ve Bamsı Beyrek ve Banu Çiçek tiplerinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nda tarihi-coğrafi-edebi-kültürel olarak başlıca iki tabaka bulunmaktadır: *Alt Tabaka* ve *Üst Tabaka*. *Alt Tabaka En Eski Devirler Tabakası, İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun Tabakası, Göktürk-Türgiş Tabakası, Oğuz Tabakası*'ndan oluşmaktadır. Bütün bu tarihi dönemler Kam Böri'nin

Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nu ve Bamsı Beyrek/Beyrek ve Banu Çiçek tiplerini şekillendirmiştir.

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun en alt tabakasında, destanın mitolojik köklerinde, *insanın üremesi ve toprağın üretkenliği ile ilgili unsurlar* ve *kozmozolojik unsurlar* yer alıyor olabilir. Bamsı Beyrek'in Kamlık/Şamanlık ile ilgili yönlerinin olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum destanın eski köklerine de işaret etmektedir.

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun İskit/Saka-Hun-Kanglı-Usun dönemine uzanan bir alt tabakası vardır. Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun antik Grek/Yunan anlatılarıyla olan benzerlikleri bu boyun tarihin derinliklerine uzanan tarihi-destani-efsanevi-mitolojik köklerinin olduğunu göstermektedir. Banu Çiçek'in babasının adı *Bay Bican* tarihi süreç içerisinde; Milattan Önce İskitler/Sakalar, Milattan Önceki ve Milattan Sonraki birkaç yüz yılda Kanglılar/Kangarlar, daha sonra Peçenekler ve Kara Türğişler ile ilgili olmuştur.

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun önemli bir tarihi tabakası Göktürk-Türğiş dönemiyle ilgilidir. Bamsı Beyrek'in babasının adı *Bay Böri* tarihi süreç içerisinde; İskitler/Sakalar, Hunlar, Kanlılar, Usunlar, Gök-Türkler, Doğu Gök-Türkleri, Kıpçaklar ile ilgili olmuştur. Dede Korkut'ta önemli bir yere sahip olan Bamsı Beyrek/Beyrek tiplerinde en eskisi tarihin derinliklerine uzanan birçok tarihi-destani-efsanevi-mitolojik tabaka bulunmaktadır. Dede Korkut'taki Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'ndaki Bamsı Beyrek tipinin önemli bir tarihi tabakası Batı Gök-Türk Devleti'nin kurucu hükümdarı Tardu Kağan (576-603) ile ilgilidir.

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun bir alt tabakası Oğuz dönemiyle ilgilidir. Destanın Oğuz tabakasında; Oğuz etnikleşmesi gerçekleşmiş; Oğuz Eli, Oğuzlar vb. unsurlar yaygınlık kazanmış; destanın bu varyantı Oğuzlar arasında yayılmıştır. Tarihin derinliklerinden gelen, Göktürk-Türğiş dönemindeki tarihi olaylardan da etkilenecek gelişimine devam eden destan böylece bir Oğuz destanı haline gelmiştir.

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun *Bamsım Birek* adlı bir Türkmenistan varyantının ve çok sayıda rivayet şeklindeki varyantının olması, boyda geçen birçok yer adı, bu boyun Orta Asya'da geniş yayılım gösteren *Alpamiş*, *Kozı Körpeş-Bayan Sulu*, *Aşık Garip*, *Şahsenem-Garip*, *Boz Oğlan-Yusuf Ahmet*, *Sayatlı Hemra*, *Şah Kasım*, *Dengiboz* vb. farklı adlar altındaki birçok varyantının olması, bu boyun tarihi köklerinin Oğuzlar'ın henüz Orta Asya'da buldukları 10.-11. yüzyıllardan daha eski bir tarihe ait olduğunu göstermektedir.

Kam Böri'nin Oğlu Bamsı Beyrek Boyu'nun en üst tabakası ise sonraki dönemlerle ilgilidir.

KAYNAKÇA

- Abdulla, K. (2015). *Mitten Yazıya veya Gizli Dede Korkut*. Akt. Ali Duymaz. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Aça, M. (2002). *Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği*. Konya: Kömen Yayınları.
- Agacanov, S. G. (2015). *Oğuzlar*. Çev. Ekber N. Necef ve Ahmet Annaberdiyev. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Ahincanov, S. M. (2009). *Kıpçaklar - Türk Halklarının Katalizör Boyu*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Akkoyun Koç, T. (2020). *Dede Korkut Hikâyelerinde Söylem Çözümlemesi Ve Kültürel Kimliğin Öğretimi*. Yayımlanmamış doktora tezi. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Alptekin, A. B. (1999). “Bayburt Dede Korkut 5. Kültür-Sanat Şöleni Yapıldı”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Kasım 1999, C. 1999/II, S. 575, s. 1005-1008.
- Alptekin, A. B. (2000). “Bamsı Beyrek Hikâyesinin Motif Yapısı”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 35-48.
- Amanoğlu, E. K. (1999). “Kişi Adlarında Eski İnançların İzleri: Dede Korkut”, *Atatürk Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 11, s. 53-59.
- Ata, A. (2004). “Dede Korkut Hikâyeleri’nde Şüpheli Birkaç Kelime Üzerine Düşünceler”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1998, S. 41, TDK Yay., Ankara, 2004, s. 29-38.
- Ata Yıldız, N. (2015). *Türk Dünyası Destancılık Geleneği ve Destanlar*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Atalar, M. (1981). “Osmanlı Padişahları”, *A.Ü.İ.F. Dergisi*, C. XXIV, s. 425-460.
- Avezov, M. (1997). “Kozı Körpeş-Bayan Sulu”, akt. Zeyneş İsmail, Ahmet Güngör, *Bilig*, S. 5, s. 93-106.
- Aydemir, A. (2010). “Dede Korkut Oğuzları’ndaki Kam Oğullarına Dair”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 189, s. 185-204.
- Aydın, E. (2016). *Eski Türk Yer Adları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.

Bahadırova, S. (2005). “Dede Korkut Kitabı ve Alpamıs Destanı'nın Karakalpak Varyantı”, akt. Pınar Dönmez Fedakar, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. V, S. 1, 113-120.

Bahar, H. (1994). “Türkistan'ın Coğrafi Konumu ve İlkçağ Kaynaklarına Göre Tarihi”, *Selçuk Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 1, s. 233-244.

Barthold, V. V. (1990). *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*. Haz. Hakkı Dursun Yıldız. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Barthold, V. V. (2004). *Orta Asya Türk Tarihi -Dersleri-*. Ankara: Çağlar Yayınları.

Bayat, F. (2003). *Korkut Ata: Mitolojiden Gerçekliğe Dede Korkut*. Ankara: KaraM.

Bayat, F. (2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Bayat, F. (2016). “Dede Korkut Delilerinin Etnopsiko-Sembolizmi”, *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi “Dede Korkut ve Türk Dünyası” (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) Bildiriler Kitabı*, 1. cilt, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 263-274.

Boratav, P. N. (2015). *Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Cemşidov, Ş. A. (1995). *Kitabi-Dədəm Qorqud, Əla Lisane-Tayifeyi-Oğuzan*. Bakı: Göytürk.

Çeşmeli, İ. (2016). *İskitler, Hunlar ve Göktürkler'de Din ve Sanat*. İstanbul: Cinius Yayınları.

Çoruhlu, Y. (2015). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Dadan, A. (2006). *Taberî Tarihindeki Türklerle İlgili Rivâyetlerin Tespiti ve Değerlendirilmesi (Hz. Peygamber Döneminden Emevîler'in Sonuna Kadar)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Selçuk Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

De Groot, J. M. ve Asena, G. A. (2011). *2500 Yıllık Çin İmparatorluk Belgelerinde Hunlar ve Türkistan*. İstanbul: Pan Yayıncılık.

Demir, N. (2017). *Ulu Han Ata Bitigi - Türklerin En Eski Destanı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Durmuş, İ. (2017). *İskitler*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Duymaz, A. (1997). *Bir Destan Kahramanı Salur Kazan*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Ebülgazi Bahadır Han (1974). *Türklerin Soy Kültüğü (Şecere-i Terakime)*. Haz. Muharrem Ergin. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser Serisi.

Ekici, M. (2019). *Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra Nüshası, Soylamalar Ve 13. Boy, Salur Kazan'ın Yedi Başlı Ejderhayı Öldürmesi, Orijinal Metin (Tıpkıbasım), Transkripsiyon, Aktarma*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Eliyarlı, S. (2004). “Dede Korkut Kitabı ve Türk Türeyiş Efsanesi”, II. Milletlerarası Dede Korkud Kollokyumu (Bakü, Azerbaycan, 21-26 Aralık 1998); *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1998/II, S. 41, TDK Yay., Ankara, 2004, s. 33-36.

Emeksiz, A. (2016). *Dede Korkut'un Paltosu*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

Ercilasun, A. B. (2000). “Dede Korkut'taki Olayların Zamanı”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 157-160.

Ercilasun, A. B. (2002). “Salur Kazan Kimdir?”, *Millî Folklor*, S. 56, s. 22-33.

Ercilasun, A. B. (2004). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Ercilasun, A. B. (2015). “Oğuz Adının Etimolojisi”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar / Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (Ankara, 21-23 Mayıs 2014) Bildirileri*, edit. Tufan Gündüz ve Mikail Cengiz. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. s. 15-20.

Erdem, M. (1998). *Dede Korkut Türkmenistan Varyantları*. Yayınlanmamış doktora tezi. Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Erdem, M. (2005). “Dede Korkut Destanlarının Türkmenistan Varyantının Yazma Nüshalarla İlişkisi Üzerine”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 4 (Aralık 2005), s. 158-188.

Ergin, M. (1964). *Dede Korkut Kitabı / Metin - Sözlük*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.

Ergin, M. (1971). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: MEB Yayınları, 1000 Temel Eser.

Ergin, M. (1989). *Dede Korkut Kitabı I. / Giriş - Metin - Faksimile*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basım Evi.

Esin, E. (1976). “Fârâbî’yi Yetiştiren Kengeres Türk Muhitinin Kültür ve Sanatı”, *İstanbul Ü. İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, C. VI, S. 3-4, s. 81-139.

Esin, E. (1978). *İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.

Eyüboğlu, D. C. (2019). *Korkut*. İstanbul: Cinius Yayınları.

Eyüboğlu, D. C. (2021). Dede Korkut'taki Karacuk Çoban. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi*, 5 (2), 134-179.

Eyüboğlu, D. C. (2021b). Dede Korkut'taki Boğazca Fatma. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 4 (7), 90-116.

Eyüboğlu, D. C. (2022). Dede Korkut'taki Deli Dumrul. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6 (1), 64-86.

Fedakar, S. (2004). “Alpamış Destanı Ve Dede Korkut Kitabı’nda Kahramanların Ortaya Çıkışı”, *Millî Folklor*, S. 61, s. 134-141.

Genç, R. (2015). “XI. Yüzyılda Oğuzlar”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar / Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (Ankara, 21-23 Mayıs 2014) Bildirileri*, edit. Tufan Gündüz ve Mikail Cengiz. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. s. 491-494.

Golden, P. B. (2012). *Türk Halkları Tarihine Giriş*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Gökyay, O. Ş. (1973). *Dedem Korkudun Kitabı*. İstanbul: Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yayınları.

Gömeç, S. (1997). “Kagan ve Katun”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 18, S. 29, s. 81-90.

Gömeç, S. (2009). “Divanü Lûgat-it Türk’de Geçen Yer Adları”, *Uluslararası II. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu “Kâşgarlı Mahmud ve Dönemi” (Ankara, 28-30 Mayıs 2008); Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 28, S. 46, s. 1-34.

Gömeç, S. Y. (2013). “Türk Kültüründe Dağ ve Altaylar”, *Altay-Türki Alemining Altın Besigi*, Öskemen 2013.

Gumilev, L. N. (2011). *Eski Türkler*. Çev. D. Ahsen Batur. İstanbul: Selenge Yayınları.

Guzıçıyeva, G. (2000). “Gorkut Ata Kitabı ve Türkmen Destanları”, akt. Güçmurat Sultanmuradov, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 175-180.

Gülensoy, T. (2004). “Kam Püre Oğlu Bamsı Beyrek, Deli Dumrul, Salur Kazan ve Tepegöz Boylarının Anadolu Varyantları ve Dede Korkut Hikâyeleri Coğrafyasının Tespiti Sorunu”, II. Milletlerarası Dede Korkud Kollokyumu (Bakü, Azerbaycan, 21-26 Aralık 1998); *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1998/I, S. 41, TDK Yay., Ankara, 2004, s. 81-92.

Işankul, C. (2016). “Alpamış Destanı ve Dede Korkut Kitabı Mukaddimelerinin Karşılaştırmalı Analizi”, III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi “Dede Korkut ve Türk Dünyası” (Çeşme-İzmir, 19-23 Ekim 2015) *Bildiriler Kitabı*, 2. cilt, edit. Metin Ekici vd. İzmir: Ege Üniversitesi. s. 769-774.

İbn Hurdazbih (2008). *Yollar ve Ülkeler Kitabı*. Çev. Murat Ağarı. İstanbul: Kitabevi.

İbrayev, Ş. (2000). “Korkut ve Şamanizm”, akt. Dinara Düseybayeva, Kazakistan’da Dede Korkut, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 197-281.

İnan, A. (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.

İnan, A. (1986). *Tarihte ve Bugün Şamanizm, Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Jirmunskiy, V. M. (1961). “Kitabı Korkud” ve Oğuz Destanı Geleneği”, çev. İsmail Kaynak, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, S. 100, s. 609-629.

Jirmunskiy, V. M. (1961b). “Sirderya Boyunda Oğuzlara Dair İzler”, çev. İsmail Kaynak, *Belleten*, XXV/99, s. 471-483.

Kafesoğlu, İ. (2012). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Kalenderoğlu, İ. (2011). “Türkmenistan’da Dede Korkut Hakkında Yapılan Çalışmalar”, *Turkish Studies*, Volume 6/1, s. 1339-1348.

Karayev, Ö. (2000). “Türkler ve Kağanlıkları”, akt. Mustafa Kalkan, *Bilge*, S. 20, Bahar 2000, s. 33-38.

Kaya, D. (1995). “Alpamış Destanı”, *1995 Dünya Hoşgörü-Manas-Abay Yılı VII. Uluslararası Türk Halk Edebiyatı Semineri ve Türk Dünyası Kültür Kurultayı (Kırıkkale 9-11. 6. 1995) Bildirileri*, s. 87-93.

Kemaloğlu, M. (2019). *Dede Korkut (Destan İçre Tarih)*. Ankara: Raf Kitabevi.

Kırzioğlu, M. F. (1963). “<<Dede-Korkut Oğuznâmeleri>> Arsaklıklar Devleti Oğuzları'nın Destanlarıdır”, *Türk Dili*, S. 139, s. 363-369.

Konıratbayev, A. (2000). “Korkut Ata Hakkında”, akt. Dinara Düysebayeva, *Kazakistan'da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 147-182.

Köprülü, F. (1976). *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Kurat, A. N. (1937). *Peçenek Tarihi*. İstanbul: Devlet Basımevi.

Küçük, S. (2014). “Dede Korkut Hikâyelerinde Eski Türkçenin İzleri”, *Turkish Studies*, 9/9, s. 785-798.

Ligeti, L. (1986). *Bilinmeyen İç Asya*. Çev. Sadrettin Karatay. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Margulan, A. (2000). “Korkut: Efsane ve Hakikat”, akt. Banu Muhyayeva, *Kazakistan'da Dede Korkut*, haz. Abdimalik Nısanbayev vd. Ankara: AKM Yayınları. s. 123-146.

Oh, E. ve Joreyev, M. (2011). “Alpamış Destanında Baysın Kelimesinden Görünen Kurt Totemi”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Güz (15), s. 149-157.

Omorov, T. (2008). *Kırgız Şecerelerine Göre Türk Boyları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Orhan (Kurulay), S. (2007). *Hudûd el-Âlem'e Göre 10. Asırda Türk Boyları*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, 1. Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Ögel, B. (1994). “Dede Korkut Kitabı'nın Eski ve Yazılı Kaynakları Hakkında (Topkapı Sarayındaki Oğuz Destanı Parçaları ile Karşılaştırma)”, I. Sovyet-Türk Kollokyumu, Bakü, 1-8 Temmuz 1988; *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten* 1988, TDK Yay., Ankara, 1994, s. 113-128.

Ölçer Özünel, E. (2015). “Baharı Getiren Kahraman: Bamsı Beyrek”, *Millî Folklor*, S. 107, s. 34-48.

Özçelik, S. (2009). “Dede Korkut Metinleri Üzerinde Tespitler (1) - Dede Korkut'ta Çözülememiş Bir İbare-”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, C. IX, S. 1, s. 145-151.

Özdemir, H. (2003). “Dede Korkut’un Kişiliği ile İlgili Efsaneler”, *Türkoloji Dergisi*, S. 16/2, s. 23-33.

Özkan, N. (2015). “Gagavuz Kültüründe Oğuz Unsurları”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar / Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (Ankara, 21-23 Mayıs 2014) Bildirileri*, edit. Tufan Gündüz ve Mikail Cengiz. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. s. 455-464.

Özkuş, Ü. (2013). *Bizans Tarih Yazarlarından İoannes Skylitzes’in, Sinopsis İstorion Adlı Eserinde Türkler (1025-1057)*. Yüksek lisans tezi. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.

Öztürk, A. (2012). *Çağlar İçinde Türk Destanları*. İstanbul: Pozitif Yayınları.

Özyetgin, A. M. (2003). “14. Yüzyılda Ünlü Arap Filolog Ebü Hayyân’ın Bilgisi Dâhilindeki Türk Dünyası”, *Türkoloji Dergisi*, 16/2, s. 35-51.

Paksoy, H. B. (1985). “Alpamış ve Bamsı Beyrek: İki Ad, Bir Destan”, *Türk Dili*, S. 403, s. 619-622.

Radloff, W. (1956). *Sibirya'dan II (Aus Sibirien)*. Çev. Ahmet Temir. İstanbul: Maarif Basımevi.

Radloff, W. (2012). “Şamanlık”, *Türklük ve Şamanlık*, edit. Ö. Andaç Uğurlu, çev. A. Temir, T. Andaç, N. Uğurlu. İstanbul: Örgün Yayınevi. s. 13-103.

Roux, J.-P. (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. Ankara: BilgeSu Yayıncılık.

Sakaoğlu, S. (1998). “Dedem Korkut Hikâyeleri’nin Avrupa Dillerine İlk Çevirileri ve Anadolu’daki İlk Derlemeleri”, *Dede Korkut Kitabı / İncelemeler-Derlemeler-Aktarmalar (I İncelemeler-Derlemeler)*. Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları. s. 27-35.

Salman, H. (1998). *Türğişler*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.

Salman, H. (2002). “Türğişler”, *Türkler*, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 2. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 412-420.

Sarıtaş, E. (1996). *Çin Kaynaklarına Göre Türğişler Boyu ve Hakimiyeti*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Sarıtaş, S. (2008). “Dede Korkut Hikâyeleri ve Âşık Garip Hikâyesi’nde Yer Alan Maddi Kültür Ürünleri”, *Turkish Studies*, Volume 3/1, s. 89-95.

Sertkaya, O. F. (2012). “Adana, Begrek > Beyrek ve Elma Kelimelerinin Kökeni Üzerine”, *Ankara Ü. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, S. 19, 2, s. 101-113.

Sümer, F. (1959). “Oğuzlar’a Ait Destani Mahiyette Eserler”, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XVII/3-4, s. 359-455.

Sümer, F. (1972). *Oğuzlar / (Türkmenler) Tarihleri - Boy Teşkilatı - Destanları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.

Sümer, F. (2007). “Oğuzlar”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 33, s. 325-330.

Sümer, F. (2009). “Salur”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 36, s. 57-59.

Şen, M. (2003). “Tepegöz Hikâyesi ile Polyphemos Efsanesi Arasındaki Anlayış Farkı”, *Türk Dili*, S. 618, s. 602-611.

Şenol, M. (2018). *Macar Kroniki Chronica Hungarorum: Birinci ve İkinci Bölümlerin Tercüme ve Değerlendirmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Taşagül, A. (2002). “Göktürkler”, *Türkler*, edit. Hasan Celal Güzel, Kemal Çiçek, Salim Koca, C. 2. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları. s. 15-48.

Taşagül, A. (2013). *Kök Tengri'nin Çocukları (Avrasya Bozkırlarında İslâm Öncesi Türk Tarihi)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayıncılık.

Taşagül, A. (2014). “Gök-Türkler I”, *Gök-Türkler I-II-III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları. s. 1-218.

Taşagül, A. (2015). “Oğuzların Tarih Sahnesine Çıkışı Hakkında”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Oğuzlar / Dilleri, Tarihleri ve Kültürleri 5. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (Ankara, 21-23 Mayıs 2014) Bildirileri*, edit. Tufan Gündüz ve Mikail Cengiz. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları. s. 21-30.

Taşagül, A. (2017). *Gökbörü'nün İzinde / Kadim Türklerin Topraklarında*. İstanbul: Kronik Kitap.

Tekin, T. (1998). *Orhon Yazıtları / Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul: Simurg Yayınevi.

Tezcan, S. ve Boeschoten, H. (2001). *Dede Korkut Oğuznameleri*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Togan, Z. V. (1982). *Oğuz Destanı. Reşideddin Oğuznamesi, Tercüme ve Tahlili*. İstanbul: Enderun Yayınları.

Tulum, M. M. (2015). “Dede Korkut Metni Neşirlerinde Geçen Püre/Büre ve eñşeş-/eñşiş- Üzerine”, *Düşünce Hayatımızda ve Kültürümüzde Dede Korkut Uluslararası Sempozyumu (Bayburt, 21-22 Mayıs 2015) Tebliğler*, edit. Fatih Yalçın ve Kürşad Kara. Bayburt: Bayburt Üniversitesi Yayınları. s. 73-78.

Türktaş, M. M. (2013). “Dede Korkut Hikâyelerinde Adı Geçen Hayvanlar ve Bu Hayvanların Diğer Türk Lehçelerindeki Adlandırılışları”, *Önder Göçgün'e Armağan Cilt: 2*, Ed. Mithat Aydın, Denizli: Pamukkale Üniversitesi Yayınları. s. 1093-1102.

Üçüncü, K. (2006). *Kazak Türklerinin Kahramanlık Destanı Alpamış*. İstanbul: Töre Yayın.

Woods, J. E. (1991). “Akkoyunlu Devletini Meydana Getiren Aşiretler”, çev. İlhan Erdem, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S. 6/1, s. 243-265.

Yatsenko, S. A. (2011). “Çin Sanatında Erken Dönem Türk Erkeğinin Giyim-Kuşamı 6. yy'ın İkinci Yarısı-8. yy'ın İlk Yarısı (Ötekilerin İmajları) - I”, çev. Hicran Karataş, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 3(9), s. 182-199.

Yılar, Ö. (2000). “Dede Korkut Kitabındaki Bamsı Beyrek İle Anadolu'da Anlatılan Bey Böyrek Hikâyeleri Ve Masalları Üzerine Motif Bakımından Bir Karşılaştırma Denemesi”, *Millî Folklor*, S. 48, s. 43-47.

Yıldız, N. (2000). “Gorkut Ata - Türkmen Nüshasının Değeri Ve Önemi”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni (Ankara, 19-21 Ekim 1999) Bildirileri*, haz. Alev Kahya Birgül ve Aysu Şimşek Canpolat. Ankara: AKM Yayınları. s. 363-370.

Yörük, Y. Z. (2014). *Müslümanlıktan Evvel Türk Dinleri Şamanizm*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.